İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AİHM İÇTİHADI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA DEVLETLERİNİN SURİYE'DEKİ GÖZALTI KAMPLARINDA TUTULAN ÇOCUK VATANDAŞLARININ GERİ DÖNÜŞÜNÜ SAĞLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Duru YAVAN
114612002

Dr. Öğr. Üyesi İdil Işıl GÜL

İSTANBUL
2021

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AİHM İÇTİHADI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA DEVLETLERİNİN SURİYE'DEKİ GÖZALTI KAMPLARINDA TUTULAN ÇOCUK VATANDAŞLARININ GERİ DÖNÜŞÜNÜ SAĞLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Duru YAVAN
114612002

Dr. Öğr. Üyesi İdil Işıl GÜL

İSTANBUL
2021

AİHM İçtihadı Çerçevesinde Avrupa Devletlerinin Suriye'deki Gözaltı Kamplarında Tutulan Çocuk Vatandaşlarının Geri Dönüşünü Sağlama Yükümlülüğü

European States' Obligations to Repatriate their Child Nationals Detained in the Camps in Syria According to the Case-law of the ECtHR

Duru Yavan

114612002

Tez Danışmanı :	**Dr. Öğr. Üyesi İdil Işıl GÜL** İstanbul Bilgi Üniversitesi	.....
Jüri Üyeleri :	**Doç. Dr. Ulaş KARAN** İstanbul Bilgi Üniversitesi	.....
	Dr. Öğr. Üyesi Gülay ARSLAN ÖNCÜ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi	.....

Tezin Onaylandığı Tarih : 02 Temmuz 2021

Toplam Sayfa Sayısı : 227

Anahtar Kelimeler (Türkçe)	Anahtar Kelimeler (İngilizce)
1) geri dönüş	1) repatriation
2) ülke dışı yetki	2) extraterritorial jurisdiction
3) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	3) European Court of Human Rights
4) çocuk	4) child
5) Irak ve Şam İslam Devleti	5) Islamic State of Iraq and the Levant

Anne ve babama...

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VII**

ABSTRACT ..... **VIII**

ÖZET ..... **IX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM:
SURİYE'NİN KUZEYDOĞUSUNDAKİ GÖZALTI KAMPLARINDA TUTULAN AVRUPA VATANDAŞI ÇOCUKLAR VE KADINLAR

1.1. IŞİD ve "Yabancı (Terörist) Savaşçılar" Meselesi **8**

1.1.1. Küresel bir Güvenlik Tehdidi Olarak IŞİD 8
1.1.2. IŞİD Bağlamında "Yabancı (Terörist) Savaşçılar" 12
1.1.3. IŞİD Yapılanmasında Yabancı Kadın ve Çocuklar 18

1.2. Suriye Demokratik Güçleri Denetimindeki Gözaltı Kamplarında Tutulan Kadın ve Çocuklar **27**

1.2.1. Suriye Demokratik Güçleri Denetimindeki Gözaltı Kampları 27
1.2.2. Gözaltında Kamplarındaki Yabancı Kadın ve Çocuk Profilleri 33
1.2.3. Geri Dönüşe ilişkin Engeller ve Avrupa Devletlerinin Tutumları 39

İKİNCİ BÖLÜM:
AİHM İÇTİHADI ÇERÇEVESİNDE DEVLETLERİN SURİYE'NİN KUZEYDOĞUSUNDAKİ GÖZALTI KAMPLARINDA TUTULAN ÇOCUK VATANDAŞLARININ ÜLKELERİNE GÜVENLİ ŞEKİLDE (GERİ) DÖNÜŞLERİNİ SAĞLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

2.1. Avrupa Devletlerinin Güvenli Geri Dönüşü Sağlama Yükümlülüğü ve AİHM'nin Rolü 48

2.1.1. "Geri Dönüş" Kavramı 48
2.1.2. Ulusal Yargı Makamlarının Kararları 52
2.1.3. AİHM'ye Yapılan Başvurular 64

2.2. Avrupa Devletlerinin AİHS Bağlamında Çocukların Geri Dönüşünü Sağlama Yükümlülüklerine Etki Edebilecek Meseleler 70

2.2.1. Devletlerin Ülke Dışı Yetkisine İlişkin Değerlendirmeler 70
2.2.1.1. Genel İlkeler 70
2.2.1.1.1 Ülke Dışı Yetki Alanı 71
2.2.1.1.2 Ülke Dışı Yetki Alanlarında Pozitif Yükümlülükler 83
2.2.1.2. Hukuki Değerlendirme 88
2.2.1.2.1 Avrupa Devletlerinin Gözaltı Kamplarındaki Çocuk Vatandaşları Üzerindeki Ülke Dışı Yetkisi 88
2.2.1.2.2 Avrupa Devletlerinin Ülke Dışı Yetki Alanlarındaki Pozitif Yükümlülüklerinin Kapsamı 96
2.2.2. Çocukların Vatandaşlığına İlişkin Tespitler 99
2.2.2.1. Genel İlkeler 102
2.2.2.2. Hukuki Değerlendirme 108

2.2.2.2.1. Ebeveynlerinin Vatandaşlığını Kazanamayan ya da Kazandığını İspat Edemeyen Çocuklar 109
2.2.2.2.2. Vatandaşlıktan Çıkarılan Çocuklar ve Ebeveynleri Vatandaşlıktan Çıkarıldığı için Vatandaşlıklarını Kaybetme Riski Olan Çocuklar..... 115

2.3. Avrupa Devletlerinin AİHS Bağlamında Çocukların Geri Dönüşünü Sağlama Yükümlülükleri 119

2.3.1. Vatandaşların Ülkeye Girme Hakkı 119
2.3.1.1. Genel İlkeler 119
2.3.1.2. Hukuki Değerlendirme 129
2.3.2. Yaşam Hakkı 136
2.3.2.1. Genel İlkeler 136
2.3.2.2. Hukuki Değerlendirme 139
2.3.3. İşkence ve Kötü Muamele Yasağı 143
2.3.3.1. Genel İlkeler 143
2.3.3.2. Hukuki Değerlendirme 147
2.3.4. Aile Hayatına Saygı Hakkı 151
2.3.4.1. Genel İlkeler 151
2.3.4.2. Hukuki Değerlendirme 161
2.3.4.2.1. Çocukların Ebeveynlerinin Bulunduğu Ülkelere Dönmeleri 168
2.3.4.2.2. Çocukların Ebeveynleri ile Birlikte Ülkelerine Dönmesi 162

SONUÇ 174

KAYNAKÇA 183

KISALTMALAR

AİHM	:	Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHK	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BD	:	Büyük Daire
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
çev.	:	çeviren
der.	:	derleyen
dn.	:	Dipnot
Ibid.	:	adı geçen eser
IŞİD	:	Irak Şam ve İslam Devleti
md.	:	madde
no.	:	numara
para.	:	paragraf
s.	:	sayfa
ss.	:	sayfa aralığı
SDG	:	Suriye Demokratik Güçleri
STK	:	sivil toplum kuruluşu
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve devamı

ABSTRACT

Since the territorial collapse of Islamic State of Iraq and the Levant ("ISIS") in 2019, thousands of people –mostly women and children– who had previously lived in ISIS territories have been detained in makeshift camps in northeast Syria. Among the detainees, there are also several European children and adults. It is widely known that the conditions in the camps, where even the basic needs cannot be met, are inhumane and life-threatening, especially for children. The *de facto* administrators of the detention camps, Syrian Democratic Forces ("SDF"), have repeatedly called upon States to repatriate their nationals detained in the camps. While some states did repatriate their child citizens together with their parents from the camps; European states have systematically refused to do so, by invoking legal arguments, logistical difficulties, political sensitivities and national security concerns. Only a few European children have been repatriated so far, mostly those who were very young and overwhelmingly unaccompanied children. Yet, as of 2021, there are still at least 640 European children detained in the camps. The fact that European detainees in the camps are not allowed to leave unless European states agree to repatriate them, combined with the fact that European states are systematically refusing to do so, has led the camps to be called "Europe's Guantanamo". In this context, the thesis provides a legal analysis of European states' obligations to repatriate their child nationals detained in the camps in northeast Syria according to the case-law of the ECtHR. The thesis discusses whether European states have extraterritorial jurisdiction over the child nationals held in the camps and have a positive obligation to repatriate these children together with their parents, at least under Articles 2, 3 and 8 of the ECHR, as well as Article 3 of the Additional Protocol No. 4.

ÖZET

2019'da IŞİD'in bölgedeki toprak hakimiyetini yitirmesi üzerine, Suriye Demokratik Güçleri'nin ("SDG"), önceden IŞİD hakimiyetindeki topraklarda yaşamış olan ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan binlerce kişi Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan gözaltı kamplarına yerleştirmiştir. Bu kişilerin arasında Avrupa devletlerinin vatandaşı olan çocuk ve yetişkinler de bulunmaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanmasında dahi güçlük yaşanan bu kampların koşullarının insanlık dışı olduğu ve özellikle de çocuklar için hayati tehlike arz ettiği bilinmektedir. Gözaltı kamplarının denetiminden *de facto* sorumlu SDG, devletlere kamplarda bulunan vatandaşlarını ülkelerine geri götürmeleri yönünde defalarca çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıya birçok devlet cevap vermişse de, Avrupa devletleri, çocuk vatandaşlarının, ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri dönüşlerini sağlamayı, çeşitli hukuki argümanların yanında, politik hassasiyetleri, ulusal güvenlik endişelerini ve lojistik sıkıntıları ileri sürerek sistematik olarak reddetmektedir. Şu ana kadar yalnızca çok az sayıda, genellikle yaşları küçük ve refakatsiz çocuklar Avrupa devletleri tarafından ülkelerine götürülmüştür. 2021 itibariyle halen kampta tutulan en az 640 Avrupa vatandaşı çocuk bulunduğu bilinmektedir. Avrupa devletlerinin vatandaşlarını geri götürmeyi sistematik biçimde reddetmesi ve bu ret nedeniyle çocuk ve yetişkinlerin kamptan çıkmalarına izin verilmemesi üzerine, söz konusu kamplar, "Avrupa'nın Guantanamo'su" olarak anılmaya başlamıştır. Bu bağlamda tezin konusu, gözaltı kamplarında tutulan çocukların, vatandaşı oldukları ülkelere kontrollü olarak geri dönüşlerinin sağlanması hususunda, Avrupa devletlerinin insan hakları hukukundan doğan sorumluluklarının AİHM içtihadı çerçevesinde değerlendirilmesine ilişkindir. Bu çalışmada Avrupa devletlerinin, kampta tutulan çocuk vatandaşları üzerinde ülke dışı yetkileri olup olmadığı, en azından AİHS madde 2, 3 ve 8, ayrıca Ek 4 no.lu Protokol madde 3 kapsamında, çocukların ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri getirilmeleri yönünde pozitif bir yükümlülükleri olup olmadığı analiz edilmiştir.

GİRİŞ

Mart 2019'da, Suriye Demokratik Güçleri'nin ("SDG"), Amerika Birleşik Devletleri'nin ("ABD") de desteği ile, Irak Şam ve İslam Devleti'nin ("IŞİD") elinde kalan son toprak parçası olan Bağuz köyünde kontrolü ele geçirmesiyle IŞİD, Suriye'deki toprak hakimiyetini tamamen kaybetmiştir. SDG, önceden IŞİD hakimiyetindeki topraklarda yaşamış olan veya bir şekilde IŞİD ile bağlantısı olduğu düşünülen kadın ve çocukları Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan ve aslında savaş sırasında yerinden edilen kişiler için kurulan *al-Hol*, *al-Roj* ve *ain Issa* adlı kamplara yerleştirmiştir.

Şu anda gözaltı kamplarında tutulan bu yabancı (başka bir ifadeyle, Suriyeli ve Iraklı olmayan) kadın ve çocukların yaklaşık 1000'inin Avrupalı olduğu ve bunların 640'tan fazlasının çocuk olduğu rapor edilmiştir. Bu kişiler maalesef literatürde sıklıkla "yabancı (terörist) savaşçıların yakınları" ya da "yabancı (terörist) savaşçıların eşleri ve çocukları" gibi, aslında gerçekliklerini ve çeşitliliklerini tam olarak yansıtmayan yekpare terimlerle anılmaktadır.

Yabancı kadın ve çocukların gözaltında tutulduğu kampların koşullarının insanlık dışı olduğu, temel ihtiyaçların bile karşılanmasında güçlük yaşanan bu kamplardaki insani durumun her geçen gün daha kötü bir hale geldiği ve söz konusu koşulların kampta tutulan kadın ve çocuklar için hayati tehlike arz ettiği bilinmektedir. Kampın denetiminden sorumlu Rojava Özerk Yönetimi[1] ve yönetimin askeri kanadını

[1] "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" ya da "Rojava Özerk Yönetimi", Suriye'nin kuzeydoğusundaki Kürt azınlık tarafından 2014 yılında kurulmuş olup şu anda Suriye topraklarının üçte birinden fazlasını kaplayan özerk bir bölgedir. Rojava Özerk Yönetimi'nin askeri kanadını oluşturan SDG, Kürt, Arap, Süryani, Ermeni ve Türkmenlerden oluşan ve IŞİD'e karşı mücadele için oluşturulmuş bir koalisyondur. Silahlı gücünün büyük bölümünü Kürt Halk Koruma Birlikleri ("YPG") ile Kadınları

temsil eden SDG de defalarca bu kişileri tutmanın kendileri için oldukça büyük bir yük teşkil ettiğini belirtmiş; bu nedenle, aralarında çok sayıda çocuğun da bulunduğu yabancı mahkumun, vatandaşları oldukları devletler tarafından ülkelerine geri götürülmelerini ısrarla talep etmiş, bu konuda her türlü iş birliğine açık olduklarını sıklıkla ifade etmiştir. Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler ("BM") Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nin yanı sıra güvenlik uzmanları, çocuk hakları dernekleri, kamplardaki kadın ve çocukların akrabaları gibi birçok çeşitli farklı kurum ya da aktör, Avrupa Devletlerine, kamplarda bulunan vatandaşlarının ve özellikle çocuk vatandaşların ülkelerine güvenli bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanması yönünde çağrıda bulunmuştur.

Gerçekten de Avrupa vatandaşı olan çocukların ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri dönebilmeleri, vatandaşı oldukları devletlerin sunacağı desteğe sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kişilerin gözaltında olduğu ve bölgede çatışmaların halen devam ettiği dikkate alındığında; şayet Avrupa Devletleri kampta tutulan vatandaşlarına destek sağlamazsa, pratikte çocukların vatandaş olduklarını ispat etmeleri veya hakları olan vatandaşlığı kazanmaları, kimlik ve seyahat belgelerine erişmeleri, güvenli bir şekilde kamptan çıkıp yakınlardaki bir konsolosluğa ulaşmaları veya Avrupa'ya yolculuk edebilmeleri, dolayısıyla da ülkelerine geri dönmebilmeleri mümkün değildir. Ancak tüm bu baskılara rağmen birçok Avrupa devleti, bir yandan hukuki argümanlara dayanarak, bir yandan da lojistik zorlukları ve güvenlik endişelerini öne sürerek vatandaşlarının geri dönüşünü sağlamak gibi bir sorumlulukları ve imkânları olmadığını ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, kamplardaki çocukların ülkelerine güvenli bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanması, sistematik biçimde vatandaşı oldukları Avrupa ülkeleri tarafından reddedilmektedir. Şimdiye kadar çok az sayıda

---

Koruma Birlikleri ("YPJ") oluşturmaktadır ve ABD tarafından desteklenmektedir (Thomas Schmidinger, *Rojava: Revolution, War and the Future of Syria's Kurds* [çev. Michael Schiffman], *Pluto Press*, Londra, 2018, s. 129).

Avrupalı çocuk ülkesine geri getirilmiştir. Bunların da büyük bir bölümünü, küçük yaşta olanlar, anne ve babasını kaybetmiş ya da başka bir şekilde refakatsiz kalmış çocuklar, vatandaşlığı teyit edilmiş ya da akut tıbbi ihtiyaçları olanlar oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde analiz edileceği üzere; Avrupa devletlerinin bu yaklaşımı, geri getirilmeyi "hak eden" ve "hak etmeyen" çocuklar arasında muğlak kriterlere dayanan bir hiyerarşi kurmuş ve halihazırda zaten uzun ve zorlu olan "geri dönüş" sürecinin daha da uzamasına ve komplike hale gelmesine, dolayısıyla da çocukların bu insanlık dışı koşullarda çok daha uzun süre kalmasına yol açmıştır.

Avrupa devletlerinin kamplarda tutulan vatandaşlarını geri getirmeyi sistematik olarak reddetmesi üzerine, kamplarda yakınları ve akrabaları bulunan kişiler konuyla ilgili Avrupa ülkelerinde yargı makamlarına başvurmaya başlamıştır. Ancak bu başvuruların büyük bir çoğunluğu hüsranla sonuçlanır. Bazı ülkelerde ilk derece mahkemeleri devletlerin geri getirmeye ilişkin hukuki bir yükümlülükleri olduğu yönünde karar vermişse de, bu kararlar istinaf sürecinde bozulmuştur. Ağırlıklı olarak da yerel mahkemeler, söz konusu çocuk ve yetişkinleri geri getirmenin devletlerin takdir yetkisinde olduğu sonucuna varmıştır. Bunun üzerine yakın zamanda, çalışmanın ikinci bölümünde değinileceği üzere, çocukları ve torunları kamplarda tutulan Fransa vatandaşı iki çift, iç hukuk yollarını tüketerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne ("AİHM") birer bireysel başvuruda bulunmuş; Mahkeme ise Fransa hükümetine başvuruya ilişkin cevaplamasını talep ettiği soruları hızlıca ulaştırmıştır. Dolayısıyla Avrupa Devletlerinin, özellikle kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarının ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ("AİHS")[2] ve ek protokollerinden doğan bir yükümlülüğü olup olmadığı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Nitekim AİHM'nin bu konuda vereceği karar,

[2] İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya dair Sözleşme, 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

kamplarda tutulan altı yüzün üzerindeki çocuğun (geri) getirilmelerini mümkün kılabilecektir.

Bu çerçevede çalışmanın konusu, 2019'dan beri gözaltı kamplarında tutulan çocukların, vatandaşları oldukları Avrupa ülkelerine, ebeveynleriyle birlikte, kontrollü olarak geri dönüşlerinin sağlanması hususunda, Avrupa devletlerinin insan hakları hukukundan doğan sorumluluklarının AİHM içtihadı çerçevesinde değerlendirilmesine ilişkindir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, söz konusu vakaya ilişkin ayrıntılı bir olay özeti sunulmuştur. Öncelikli olarak kısaca IŞİD'in arka planı ve örgütsel yapısına değinilmiş, IŞİD yapılanmasındaki "yabancı savaşçılar" olgusu ele alınmış ve spesifik olarak örgüt yapılanmasındaki kadın ve çocukların rolleri irdelenmiştir. Devamında ise, IŞİD'in yenilgisi üzerine SDG'nin gözaltına aldığı yabancı (ve özellikle Avrupalı) kadın ve çocukların durumu, farklı kadın ve çocuk profilleri, insanlık dışı gözaltı koşulları ve ülkelerine geri dönüşlerine ilişkin engeller ile Avrupa devletlerinin bu konudaki tutumu aktarılmıştır. İkinci bölümde ise, ilk bölümdeki anlatılan olayların AİHM içtihadı çerçevesinde hukuki bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde öncelikle "geri dönüş" (*repatriation*) kavramı incelenmiş, Avrupa devletlerinin "gözaltı kamplarındaki çocukların güvenli geri dönüşünü sağlama yükümlülüğü" açıklanmış ve bu husustaki ulusal yargı makamlarının kararlarıyla AİHM'ye yakın zamanda yapılan bireysel başvurular özetlenmiştir. Sonrasında, Avrupa devletlerinin AİHS ve ek protokoller bağlamında çocukların geri dönüşünü sağlama yükümlülüklerinin varlığı ve kapsamını belirleyecek iki önemli mesele ele alınmıştır: Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşları üzerindeki ülke dışı yetkisi ve kampta tutulan çocukların vatandaşlığına ilişkin tartışmalı hususlar. Ardından, Avrupa Devletlerinin AİHM içtihadı çerçevesinde, gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının geri dönüşünü sağlama yükümlülükleri irdelenmiş ve son kertede Avrupa devletlerinin, kampta tutulan çocuk vatandaşlar üzerinde ülke dışı yetkisi olduğu ve AİHS madde 2, 3 ve 8, ayrıca Ek 4 no.lu Protokol madde 3 kapsamında,

çocukların ebeveynleri ile birlikte ülkelerine geri getirilmeleri yönünde pozitif bir yükümlülükleri olup olmadığı tartışılmıştır.

Ancak hemen burada araştırmanın kapsamı ve terminoloji tercihlerine ilişkin birkaç uyarıda bulunmak önemli olabilir. Öncelikle söz konusu çalışma, Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan çocuk vatandaşlarının güvenli bir şekilde ülkelerine dönmelerinin sağlaması hususundaki yükümlülüklerini yalnızca AİHS ve ek protokoller bağlamında analiz etmekte ve AİHM içtihadı çerçevesinde değerlendirmektedir. Belirtmek gerekir ki devletlerin bu meseleye ilişkin olarak, konsolosluk hukuku, devletlerarası hukuk, uluslararası terörle mücadele hukuku ve uluslararası insan hakları hukukundan doğan başkaca yükümlülükleri de bulunmaktadır. Bu yükümlülüklere çalışmanın bazı yerlerinde kısaca değinilmişse de, tezin odak noktası AİHS ve ek protokollerden doğan devlet yükümlülükleridir.

Ayrıca söz konusu çalışma, yalnızca gözaltı kamplarında alıkoyulan *çocukların* ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanmasına ilişkin devlet yükümlülükleriyle sınırlandırılmıştır. Yetişkin vatandaşların geri getirilmesine ilişkin yükümlülükler ise yalnızca çocuk hakları çerçevesinde, diğer bir deyişle, çocukların *ebeveynleriyle birlikte* ülkelerine geri getirilmesi gerekliliği çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak elbette bu durum, devletlerin, gözaltı kamplarında tutulan yetişkin vatandaşlarını, çocuklardan bağımsız olarak ülkelerine geri getirmek gibi bir yükümlülüklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bununla beraber, yetişkinlerin geri dönüşüne ilişkin devlet yükümlülükleri ayrı bir hukuki analizi hak ettiği için, bu tezin kapsamının dışında bırakılmasına karar verilmiştir.

Terminolojiye ilişkin olarak öncelikle belirtmek gerekir ki, her ne kadar kampta bulunan ebeveyn ve yetişkinlerin neredeyse tamamı kadınlardan oluşsa da, bu tezde bilinçli olarak ve mümkün olduğu ölçüde "anne" veya "kadın" sözcükleri yerine "ebeveyn" ve "yetişkin" sözcükleri tercih edilmiştir. Bunun amacı, çocuk bakımı

konusundaki mevcut eşitsiz toplusal cinsiyet rollerini pekiştirmemektir. Benzer sebeplerle, "kadınlar ve çocuklar" gibi kadınların zihinsel kapasitesini ve cezai sorumluluklarını çocuklarınkiyle eş tutan bir söylem yerine,[3] "çocuklar ve ebeveynleri" şeklinde bir söylem kullanılmaya çalışılmıştır.

İkinci olarak, çalışmada sıklıkla "Avrupa vatandaşı", "Avrupalı", "Avrupa devletleri" vb. terimler kullanılmaktadır. "Avrupa" terimi kısaca Avrupa Birliği üyesi devletler ile İzlanda, Norveç, İsviçre ve Birleşik Krallığı karşılamaktadır. Bunun nedeni, kamplarda en çok vatandaşı olduğu düşünülen ve/veya vatandaşlarını geri getirmeyi sistematik olarak reddeden Avrupa ülkelerinin; Fransa, Belçika, Almanya, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Birleşik Krallık olmasıdır. Dolayısıyla çalışmada özel olarak Avrupa devletlerinin geri getirmeye ilişkin yükümlülükleri incelenmiştir. Bu çerçevede ise söz konusu ülkeler çalışmada genel olarak "Avrupa devletleri" şeklinde adlandırılmıştır.

Üçüncü olarak, belirtmek gerekir ki, bu kamplardaki çocuklar ve yetişkinler hakkında resmi olarak herhangi bir suç isnadı yapılmamış veya herhangi bir hukuki süreç başlatılmamıştır. Dolayısıyla her ne kadar çalışma boyunca "gözaltı" veya "gözaltı kampları" gibi ifadeler kullanılmışsa da, aslında bu kişilerin resmi olarak gözaltında tutulmaktan ziyade *de facto* olarak kamplarda tutulduklarını ifade etmekte fayda vardır.

Son olarak, geri getirme meselesine ilişkin çalışmanın terim tercihlerine değinmek gerekebilir. Bilindiği üzere, İngilizce *to repatriate* ve *repatriation* sözcükleri Türkçe'ye genellikle "geri göndermek" ve "geri dönüş" olarak çevrilmektedir. Fakat

---

[3] "Kadınlar ve çocuklar" söylemine dair bir eleştiri için bkz. Jessica Davis, "The Future of the Islamic State's Women: Assessing their Potential Threat" (ICCT Policy Brief), *International Center for Counter-Terrorism – The Hague* ("ICCT"), Haziran 2020, s. 5-6, https://icct.nl/app/uploads/2020/06/The-future-of-the-Islamic-State%E2%80%99s-Women-assessing-their-potential-threat.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

bu çalışma açısından söz konusu terimler, geri dönülen ülke yetkililerinin aktif bir eylemine işaret etmektedir. Dolayısıyla da "(güvenli) geri dönüşün sağlanması" ya da "geri getirme" gibi terimlerin kullanımının çalışmanın konusuna daha uygun olduğuna karar verilmiştir ve çalışma boyunca bu terimler, yerine göre dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Öte yandan bahsi geçen bazı çocukların aslında vatandaşı oldukları ülkelerde daha önce hiç bulunmamış olduklarını ve bu çocukların "geri" dönmekten ziyade ilk defa ülkelerine götürüldüklerini de belirtmek gerekir.

Bu çerçevede söz konusu çalışmayla amaçlanan; Suriye'de devlet dışı bir aktörün denetimindeki gözaltı kamplarında, oldukça zor koşullarda tutulan çocuk vatandaşların ülkelerine dönüşlerinin sağlanması hususunda, devletlerin AİHS ve ek protokolleri çerçevesinde yükümlülüklerinin olup olamayacağını tartışmaktır. AİHM'nin bu konu ile ilgili yakın zamanda vermesi beklenen kararlar göz önünde bulundurulduğunda, aslında bu çalışmanın Mahkeme'nin nasıl bir karar vereceğine (daha doğrusu nasıl bir karar vermesi gerektiğine) ilişkin bir analizden ibaret olduğu söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SURİYE'NİN KUZEYDOĞUSUNDAKİ GÖZALTI KAMPLARINDA TUTULAN AVRUPA VATANDAŞI ÇOCUKLAR VE KADINLAR

1.1. IŞİD ve "Yabancı (Terörist) Savaşçılar" Meselesi

1.1.1. Küresel bir Güvenlik Tehdidi Olarak IŞİD

2010 yılında Tunus'ta Muhammed Buazizi adlı bir gencin kendisini ateşe vermesiyle başlayan, kısa süre içinde Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün, Yemen'e sıçrayan ve protesto gösterileri ile giderek büyüyen toplumsal olaylar silsilesi, kısaca "Arap Baharı" olarak bilinmektedir.[4] Arap Baharı'nın Suriye'deki etkisi, duvara yazı yazan gençlerin tutuklanmasını protesto eden göstericilerin üzerine ateş açılması üzerine[5], farklı şehirlerdeki insanların, daha fazla özgürlük, demokratik reform ve mahkûmların serbest bırakılması gibi taleplerle sokaklara dökülmesiyle görülmeye başlamıştır.[6] Bu eylemler, kısa sürede Suriye rejimine karşı ülke çapında bir ayaklanmaya dönüşmüş,[7] ilerleyen süreçte, yüzlerce farklı silahlı grubun da dâhil olduğu[8] bir iç savaşa dönüşmüştür.[9] Uluslararası aktörlerin ve çeşitli devletlerin de

---

[4] İskender Karakaya, "Küresel Terörizmin Dönüşümü: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) Örneği", *Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, 2019, ss. 149-198, s. 157.

[5] Sinem Yüksel Çendek, Armağan Örki, "Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye ve Yemen'de Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, ss. 42-58, s. 45.

[6] Roel de Bont, Daan Weggemans, Ruud Peters, Edwin Bakker, "Life at ISIS: The Roles of Western Men, Women and Children", *Security and Global Affairs Journal: Jihadists in Syria and Iraq: Recalibrating Concepts, Threat Radar and Reıntegration Policies* (ed. Michael Kowalski), Ekim 2017, ss. 3-17, s. 14.

[7] Salwa Ismail, "The Syrian Uprising: Imagining and Performing the Nation", *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Cilt 11, Sayı 3, 2011, ss. 538-549, s. 539.

[8] Suriye'deki silahlı çatışmalara dahil olan aktörlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Terry D. Gill, "Classifying the Conflict in Syria International Law Studies", *International Law Studies*, Cilt 92, 2016, ss. 353-380.

[9] Osman Ağır, Meram Tatlı, "Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör ve Suriye İç Savaşı", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, Sayı 8, 2020, ss. 35- 56, s. 43.

çatışmaya müdahil olmasıyla birlikte, ülkedeki çatışma alanları genişlemiş, küresel ve bölgesel boyutta bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştır.[10] Rejim güçleri ve çeşitli muhalif gruplar arasında gerçekleşen silahlı çatışmaların neticesinde ise, binlerce yurttaş hayatını kaybetmiş, yaklaşık 5,6 milyon kişi başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık 6,1 milyon insan ise bu süreçte, ülke içinde yerinden edilmiştir.[11]

Suriye'deki çatışmanın ana aktörleri arasında, Suriye silahlı kuvvetleri ve müttefikleri,[12] Sünni muhalif gruplar,[13] Selefi cihatçı gruplar,[14] büyük çoğunluğu Kürt milislerden oluşan SDG[15] ve IŞİD bulunmaktadır. Ayrıca İran, İsrail, Rusya, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bir dizi devlet de yukarıda sayılan aktör(ler)e doğrudan ya da dolaylı olarak destek vererek mevcut çatışmaya dahil olmuştur.[16]

Suriye'deki çatışmanın belirleyici aktörlerinden birisi olan IŞİD[17], genel olarak "örgütsel yapısı ile küresel boyutta faaliyet gösteren bir terör örgütü" olarak

---

[10] Ibid., s. 44.

[11] Bkz. Kathryn Reid, "Syrian refugee crisis: Facts, FAQs, and how to help", *World Vision,* Mart 2021, https://www.worldvision.org/refugees-news-stories/syrian-refugee-crisis-facts (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[12] Suriye hükümeti ağırlıklı olarak, Suriye Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı olan ve hükümet yanlısı milislerden oluşan silahlı grup tarafından desteklenmektedir. Bu grup "Ulusal Savunma Kuvvetleri" (*National Defense Forces*) olarak anılmaktadır. Ayrıca Rusya ve İran, Suriye hükümetine eğitim, stratejik danışmanlık, mali ve askeri destek sağladıkları için "Suriye silahlı kuvvetlerinin müttefikleri" arasında sayılmaktadır (Gill, s. 354).

[13] Türkiye destekli "Özgür Suriye Ordusu" (*Free Syrian Army*), yeni ismiyle "Suriye Milli Ordusu" (*Syrian National Army*) bu gruplara örnek gösterilebilir. Ayrıca bkz. Dilara Hamit, Erdoğan Çağatay Zontur, "Free Syrian Army transforms into Syrian National Army", *Anadolu Ajansı*, 9 Ekim 2019, https://www.aa.com.tr/en/middle-east/free-syrian-army-transforms-into-syrian-national-army/1607384 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[14] Örneğin El Nusra Cephesi (*al-Nusra Front*) için bkz. Mohamed-Ali Adraoui, "The case of Jabhat Al-Nusra in the Syrian conflict 2011–2016: Towards a strategy of nationalization?", *Mediterranean Politics*, Cilt 24, Sayı 2, 2019, ss. 260-267.

[15] Bkz. "Giriş" bölümü, 1 no.lu dipnot.

[16] Alexander Pearson, Lewis Sanders IV, "Syria conflict: What do the US, Russia, Turkey and Iran want?", *Deutsche Welle,* 23 Ocak 2019, https://www.dw.com/en/syria-conflict-what-do-the-us-russia-turkey-and-iran-want/a-41211604 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[17] Türkiye'de yaygın olarak IŞİD olarak bilinen örgüt, kuruluş aşamasından itibaren farklı isimler kullanmıştır ve 2014'te Hilafeti ilan etmesi ile ismini "İslam Devleti" olarak değiştirmiştir. İngilizce kaynaklarda "ISIS" (*Islamic State of Iraq and Al-Sham*), "ISIL" (*Islamic State of Iraq and Levant*), "IS" (*Islamic State*) ya da "DAESH" (*Dawlat Al-Islamiyah f'al-Iraq Wa Belaad Al-Sham*) gibi isim ve

tanımlanmaktadır.[18] Kısaca IŞİD, öncelikle Irak'ta ortaya çıkmış, daha sonra Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Suriye'de varlık göstermeye başlamış bir örgüttür. Bölgedeki otorite boşluğundan ve kaos ortamından faydalanarak giderek güçlenmiş, fiilen hâkimiyet kurduğu toprakların ötesine geçerek küresel ölçekte terör saldırıları düzenlemeye başlamıştır.[19]

"Batı" karşıtlığını da içinde barındıran "selefi cihatçılık" ideolojisini benimseyen IŞİD, siyasi ve dini yapının bir arada olduğu ve şeriat kurallarıyla yönetilen "küresel bir hilafet devleti kurma" misyonuyla hareket etmektedir. IŞİD gibi selefi-cihatçı yapılanmaların tümünün, bulundukları coğrafyada bir İslam devleti kurmayı, "din değiştirdiği" kabul edilen yerel hükümetleri yıkmayı ve söz konusu coğrafyadan Batılı güçleri ve bunların yerel ve selefi-olmayan ortaklarını defetmeyi amaçladıkları belirtilmektedir.[20] Dolayısıyla selefi-cihatçı ideolojisi doğrultusunda IŞİD, Musul'un ele geçirmesini takiben, Haziran 2014'te halifeliği ilan ederek "İslam Devleti"ni kurduğunu açıklamış, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları yeni ilan edilen halifeliğe yerleşmeye, devletin inşasına ve genişlemesine katkıda bulunmaya çağırmaya başlamıştır.[21]

Gerçekten de IŞİD, en azından belirli bir süre, "kendine ait ordusu, yöneticisi, finans kaynakları olan, belirli bir toprak üzerinde hakimiyet kuran, para basan ve adına vergi dediği gelirleri olan" ulus-devlet benzeri bir yapılanmayı kurmayı başarmıştır.[22]

---

kısaltmalarla anılmaktadır. Bu tezde Türkiye'de yaygın olarak kullanıldığı için "IŞİD" kısaltması tercih edilmiştir. IŞİD'in kuruluşundan bu yana kullandığı farklı isimlerle ilgili olarak bkz. Dolunay Şenol, Sezgin Erdem, Elif Erdem, "IŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, ss. 277-292, s. 278.

[18] Karakaya, s. 159. Ayrıca belirtmek gerekir ki, IŞİD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve aralarında birçok Avrupa devletinin de bulunduğu pek çok devlet ve kuruluş tarafından da resmi olarak "terör örgütü" olarak tanınmaktadır.

[19] Ibid.

[20] Fatma Taşdemir, "İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği", *Uluslararasi Hukuk ve Politika*, Cilt 11, Sayı 42, 2014, ss. 41-67, s. 58.

[21] Şenol, Erdem, Erdem, s. 278.

[22] Karakaya, s. 152.

Ayrıca IŞİD, çeşitli kuruluşlardan aldığı bağışlar, işgal ettiği bölgelerde bulunan kişi ve kurumlardan toplanan vergi ve haraç gelirleri, ele geçirilen bölgelerde bulunan petrol, doğal gaz, fosfat, sülfür ve çimento satışlarından elde edilen gelirler, gasp ve yağma gelirleri, ve ayrıca uyuşturucu ticareti, fidye, tarihi eser kaçakçılığı ile insan ticareti üzerinden elde edilen organize suç gelirleri sayesinde, kısa zamanda ciddi bir finansal güce sahip olmuş ve bir dönem "dünyanın en zengin terör örgütü" olarak anılmıştır.[23]

IŞİD, Suriye ve Irak'ta gerçekleştirdiği terör saldırılarında[24] ve dahil olduğu silahlı çatışmalarda, büyük bir bölümü etnik ve dini azınlık mensuplarından oluşan çok sayıda asker ve sivilin ölümüne sebep olmuştur.[25] IŞİD'in ağırlıklı olarak Kürtlerin, Yezidilerin ve Şiilerin bulunduğu bölgelerde gerçekleştirdiği saldırılar ve düzenlediği askeri operasyonlar nedeniyle, milyonlarca kişi yerinden edilmiş, ele geçirilen bölgelerde yerel halka ve özellikle kadınlara işkence uygulanmış, kadınlar ve çocuklar cinsel istimara maruz kalmış ve seks köleliğine zorlanmış, binlerce kişi vahşi yöntemlerle yaralanmış, sakat bırakılmış ve/veya öldürülmüştür.[26]

Belirmek gerekir ki IŞİD, yalnızca Irak ve Suriye'de hakimiyet kurduğu bölgelerde saldırılar düzenlememiş; aynı zamanda kendisine bağlı gruplar ya da örgütten etkilenen bireyler aracılığıyla dünyanın birçok farklı bölgesinde terör saldırıları gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir.[27] 2018 verilerine

---

[23] Ibid, ss. 179-184. Ayrıca bkz. Financial Action Task Force ("FATF"), *Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant* ("ISIL"*), FATF*, Şubat 2015, s. 12, http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); CNN Türk, "IŞİD tarihin en zengin terör örgütü", *CNN Türk*, 16 Eylül 2014, https://www.cnnturk.com/haber/dunya/isid-tarihin-en-zengin-teror-orgutu (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[24] IŞİD'in 2013-2018 yılları arasında düzenlediği terör saldırıları nedeniyle (silahlı çatışmalarda ölenler hariç) en az 28.400 kişinin hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Bkz. Niall McCarthy, "The Rise And Fall Of ISIS", *Statista*, 10 Aralık 2019, https://www.statista.com/chart/20255/the-rise-and-fall-of-isis/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[25] Karakaya, s. 184.
[26] Ibid., s. 184-186.
[27] Ibid., s. 186.

göre, Haziran 2014'ten itibaren IŞİD'in, Irak ve Suriye dışında, aralarında birçok Avrupa ülkesinin de bulunduğu 29 ülkede, doğrudan veya dolaylı olarak, en az 140 terör saldırısı gerçekleştirdiği, bu saldırılarda en az 2.043 kişinin öldüğü ve binlerce kişinin yaralandığı rapor edilmiştir.[28]

Mart 2019'da, Rojava Özerk Yönetimi'nin askeri kanadı SDG'nin, ABD'nin de desteği ile, IŞİD'in elinde kalan son toprak parçası olan Bağuz köyünde kontrolü ele geçirmesi ile birlikte, örgüt Suriye ve Irak'taki toprak hakimiyetini tümüyle kaybetmiştir.[29] Yine de belirtmek gerekir ki, IŞİD'in bölgedeki toprak hakimiyetini yitirmesi ve güç kaybı yaşaması, tamamen sonunun geldiği anlamına gelmemektedir.[30] IŞİD günümüzde hâlâ küresel bir güvenlik tehdidi olarak görülmeye devam etmektedir.

1.1.2. IŞİD Bağlamında "Yabancı (Terörist) Savaşçılar"

IŞİD'in örgütsel yapısını oluşturan ana unsurlardan birisinin, kendi ülkelerinden ayrılarak IŞİD'e katılmak için bölgeye gelen yabancılar olduğu bilinmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Haziran 2014'te "İslam Devleti"ni kurduğunu ilan etmesinin ardından IŞİD, söz konusu devletin inşasına katkı yapmaları için dünyadaki tüm Müslümanlara yönelik bir çağrı yapmıştır.[31] Bunun üzerine bölgeye

---

[28] Tim Lister, Ray Sanchez, Mark Bixler, Sean O'Key, Michael Hogenmiller ve Mohammed Tawfeeq, "ISIS goes global: 143 attacks in 29 countries have killed 2,043" *CNN*, 12 Şubat 2018, https://edition.cnn.com/2015/12/17/world/mapping-isis-attacks-around-the-world/index.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Kyle Orton, "Foreign Terrorist Attacks By The Islamic State, 2002-2016", *Center for the Response to Radicalisation and Terrorism*, Henry Jackson Society, 2017, https://radical.hypotheses.org/files/2018/01/HSJ_ISIS_Attacks.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[29] Al Jazeera, "Hundreds of ISIL Fighters Surrender in Syria's Baghouz: SDF," *Al Jazeera*, 7 Mart 2019, https://www.aljazeera.com/news/2019/3/7/hundreds-of-isil-fighters-surrender-in-syrias-baghouz-sdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Joanne Stocker, "SDF declares 'total' victory over ISIS in Syria", *The Defense Post*, 23 Mart 2019, https://thedefensepost.com/2019/03/23/sdf-victory-isis-syria/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[30] Kubilay Barış Çelik, "IŞİD bitmedi: İşte örgütün hâlâ aktif olduğu ülkeler", *Medyascope*, 27 Mart 2019, https://medyascope.tv/2019/03/27/isid-bitmedi-iste-orgutun-hala-aktif-oldugu-ulkeler/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[31] Şenol, Erdem, Erdem, s. 278; Gürler, Özdemir, s. 7.

yoğun bir göç akını başlamıştır. Yaklaşık 110 farklı ülkeden 40.000'in üzerinde kişinin, IŞİD'de katılmak ve/veya İslam Devleti'nde yaşamak üzere Suriye ve Irak'a gittiği düşünülmektedir.[32] Bu kişilerin arasında da tahminen 5.000 Avrupa vatandaşının bulunduğu bilinmektedir.[33]

IŞİD'e katılmak ve/veya İslam Devleti'nde yaşamak amacıyla ülkelerini terk ederek bölgeye giden kişiler arasında, örgüte katılma motivasyonları, örgüt içindeki rolleri ve maruz kaldıkları ihlal ve saldırılar açısından elbette ciddi farklılıklar söz konusudur. Zira aralarında kendi isteği ile IŞİD'e katılmış, silahlı çatışmalara dahil olmuş,[34] hatta örgüt yapılanmasında kilit roller üstlenmiş kişiler olduğu gibi; aile üyelerinin zoruyla veya kandırılarak bölgeye götürülmüş, IŞİD hakimiyetinde yaşamakla birlikte örgütün hiçbir eylemine katılmamış, örgüt yapılanmasında herhangi bir rol üstlenmemiş ve hatta örgüt tarafından mağdur edilmiş kişiler de bulunmaktadır. Gerçekten de devlet benzeri yapısının bir sonucu olarak IŞİD, sadece silahlı mücadeleye katılmak isteyenleri değil, başkaca nedenlerle IŞİD hakimiyetinde

---

[32] Belirtmek gerekir ki bu veriler, 2014'te halifeliğin ilanından önce IŞİD'e katılmak için bölgeye giden kişileri de kapsamaktadır. Bkz. Richard Barrett, "Beyond The Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees", *The Soufan Center*, Ekim 2017, s. 7, https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Radicalisation Awareness Network ("RAN"), "RAN Manual - Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families", *RAN*, Temmuz 2017, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/ran_br_a4_m10_en.pdf (Erişim Tarihi 04.06.2020); BM Güvenlik Konseyi, "Greater Cooperation Needed to Tackle Danger Posed by Returning Foreign Fighters", 29 Kasım 2017, www.un.org/press/en/2017/sc13097.doc.htm (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[33] Virginia Comolli, Francesco Milan, "Q&A: What Has Become of ISIS' Foreign Fighters?", *International Institute for Strategic Studies* ("IISS"), 9 Haziran 2020, https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/06/csdp-isis-foreign-fighters (Erişim Tarihi: 04.06.2021); European Police Office ("Europol"), *Terror Situation and Trend report (TE-SAT 2016)*, Europol, 2016, s. 26, www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_tesat_2016.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[34] IŞİD'in örgütsel yapısını oluşturan ana unsurlardan birisinin, bu şekilde bölgeye gelen yabancılardan oluştuğu ve bu kişilerin örgütün silahlı gücünün tamamına yakınını temsil ettiği belirtilmektedir. Bkz. BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili raporu: BM Güvenlik Konseyi, "Analytical Support and Sanctions Monitoring Team Report, threat posed by ISIL and ANF", S/2014/815, 14 Kasım 2014, s. 7-8, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/815 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

yaşamak isteyen birçok insanı da cezbetmiştir.[35] Örneğin birçok kişi iş bulmak, para kazanmak, ayrımcılığa uğramayacağı veya itibar göreceği bir yerde yaşamını sürdürmek veya yalnızca şeriat kurallarına göre yönetilmek gibi beklentilerle IŞİD hakimiyetindeki topraklarda yaşamayı tercih etmiştir. Fakat maalesef, Suriye İç Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra tüm bu yabancı kişiler, örgüt içindeki farklı rollerine ve örgüte katılma motivasyonlarındaki çeşitliliğe bakılmaksızın "yabancı savaşçılar" ve hatta ağırlıklı olarak "yabancı terörist savaşçılar" olarak adlandırılmıştır.[36]

Yabancı savaşçılar olgusunun tarihi, başka bir ifadeyle, kişilerin başka coğrafyalardaki savaşlara dahil olma meselesi, elbette oldukça eskiye dayanmaktadır.[37] Fakat "yabancı savaşçı" terimi, 2000'lerden itibaren kullanılmaya başlanmış, çok yakın bir tarihte akademik literatürde teorik ve kavramsal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır.[38] Her ne kadar tanımı ve kapsamına ilişkin görüş ayrılıkları olmuşsa da, terim ağırlıklı olarak, Müslüman coğrafyalarda yaşanan silahlı çatışmalarla ilişkilendirilmiş ve cihadi örgütlerden eğitim almak ve gayri-Müslim gruplarla çatışmak için yerleşik bulundukları Batı ülkelerinden ayrılarak şiddet eylemlerinde bulunan kişileri karşılamaya başlamıştır. Bu çerçevede de "yabancı savaşçı" teriminin, Batı-merkezci bir kullanım bulduğu sıkça ileri sürülmektedir.[39]

Söz konusu kavram, özellikle 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı'yla birlikte yeniden revize edilerek kullanılmaya başlanmış ve tekrar tanımlanmak zorunda

---

[35] Anthony Dworkin, "Beyond Good and Evil: Why Europe Should Bring ISIS Foreign Fighters Home", *ECFR*, Ekim 2019, s. 3, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/beyond_good_and_evil_why_europe_should_bring_isis_foreign_fighters_home.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[36] Helen Duffy, "'Foreign Terrorist Fighters': A Human Rights Approach?", *Security and Human Rights*, Cilt 29, Sayı 1-4, Aralık 2018, ss. 120-172, s. 121.
[37] Fatma Anıl Öztop, "Yabancı Terörist Savaşçıların Motivasyon Faktörleri: DEAŞ ve YPG Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2021, ss. 97-131, s. 100.
[38] Mustafa Tayfun Üstün, "Suriye İç Savaşında Yabancı Savaşçılar", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 34, Sayı 3, Temmuz 2020, ss. 1021-1043, s. 1026.
[39] Ibid.

kalmıştır.[40] İç savaşla başlayan yoğun göç dalgası ile birlikte "yabancı savaşçılar" kavramı, yaygın bir şekilde, kendi ülkelerinden başka ülkelere, IŞİD'in eylemlerine katılmak ya da bu eylemleri desteklemek için seyahat ettiği düşünülen kişileri ifade etmeye başlamıştır.[41] Teriminin Batı-merkezci bir yaklaşım ile kavramsallaştırılmış olduğu iddiasını doğrulayacak bir şekilde, her ne kadar Avrupa ülkelerinden IŞİD'e katılmak üzere bölgeye giden kişilerin sayısı, yukarıda belirtildiği gibi, diğer ülkelerden katılan yabancıların sayısından görece daha az olsa da, kamuoyu tarafından en çok dikkat çekenler bu kişiler olmuş, "yabancı savaşçılar" terimi ağırlıklı olarak bu kişiler için kullanılmaya başlanmıştır.[42]

IŞİD'e katılmak için yabancı ülkelerden ayrılarak Suriye ve Irak'a giden kişilerin, geleneksel yabancı savaşçılardan farklı olarak "terör eylemlerine katılmak" ya da "terör eylemlerini desteklemek" için Suriye ve Irak'a gittikleri ileri sürülmüş, dolayısıyla klasik "yabancı savaşçı" kavramı altında değerlendirilemeyecekleri, bunun yerine "yabancı terörist savaşçılar" (*foreign terrorist fighter*) olarak adlandırılmaları gerektiği yaygın biçimde ileri sürülmeye başlamıştır.[43] Terimle ilgili muğlaklığın önüne geçmek amacıyla, BM Güvenlik Konseyi, 24 Eylül 2014 tarihli ve 2178 sayılı kararında "yabancı terörist savaşçı" kavramını ilk defa kullanmış ve tanımlanmıştır.[44]

---

[40] Ibid., s. 1027.

[41] AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi, "Guidelines for Addressing the Threats and Challenges of 'Foreign Terrorist Fighters' within a Human Rights Framework", *AGİT*, Varşova, 2018, s. 8, https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/393503_2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[42] Ibid., s. 11-12. Örneğin sadece Tunus'tan an az 6.000 kişinin Suriye'deki iç savaşa katılmak üzere ülkelerinden ayrılarak bölgeye gittikleri belirtiliyor (The Soufan Group, "Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq", *The Soufan Group*, Aralık 2015, s. 15, https://www.cvereferenceguide.org/sites/default/files/resources/TSG_ForeignFightersUpdate3.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[43] Bununla birlikte "yabancı savaşçılar" terimini tercih edenler de vardır. Bkz. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *Academy Briefing No. 7—Foreign Fighters under International Law*, Cenevra, 2014, s. 6, https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Publications/Academy%20Briefings/Foreign%20Fighters_2015_WEB.pdf (Erişim Tarihi: 04.06. 2021).

[44] BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2178 (2014) on Threats to International Peace and Security Caused by Foreign Terrorist Fighters", S/RES/2178, 24 Eylül 2014, "Önsöz" https://www.refworld.org/docid/542a8ed74.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi'nin tanımına göre "yabancı terörist savaşçılar", "vatandaşı oldukları ya da ikamet ettikleri ülkeden başka bir ülkeye, (bir silahlı çatışmaya bağlı ya da değil), terör eylemleri planlamak, terör eylemlerine hazırlanmak veya katılmak, terör eylemleri gerçekleştirmek veyahut terörist eğitimi vermek ya da almak amacıyla seyahat eden kişilerdir". Konsey bu kararında "yabancı terörist savaşçı" meselesini uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit olarak gördüğünü belirtmiş ve bu konuda devletlere çeşitli yükümlülükler getirmiştir. Özetle, devletlerden "yabancı terörist savaşçı" akımını engellemelerini, bu tanıma dahil olan kişileri yargılamalarını, rehabilite etmelerini ve tekrar topluma entegre olmalarını sağlamalarını talep etmiştir.

Zaman içerisinde IŞİD'e katılmak ya da İslam Devleti'nde yaşamak için Suriye ve Irak'a gitmiş olan yabancı kişilerin bir bölümü ülkelerine geri dönmüştür. Tam olarak kaç kişinin, hangi tarihlerde ve hangi ülkelere döndüğüne ilişkin güvenilir verilere ulaşmak zor olsa da; bölgedeki gelişmelere paralel olarak çeşitli dönüş dalgalarının gerçekleştiği söylenebilmektedir. Özellikle IŞİD'in toprak kaybetmeye başlaması ve örgütün yapısının, ideolojisinin ve pratiklerinin çok daha geniş bir kesim tarafından bilinir hale gelmesi, bir yandan daha fazla "yabancı terörist savaşçı"nın ülkelerine dönmesine, diğer yandan IŞİD'e katılmak ya da İslam Devleti'nde yaşamak için Suriye ve Irak'a giden kişi sayısının düşmesine neden olmuştur.[45]

Geri dönenlerin sayılarının artması ile birlikte, bu kişilerin geri döndükleri ülkeler için bir güvenlik tehdidi oluşturacağı endişesi hasıl olmuştur. Özellikle bu kişilerin, en azından önemli bir bölümünün muhtemel olarak Suriye ve Irak'ta iken kazanmış olabilecekleri askeri, organizasyonel ve lojistik beceriler ve deneyimler, kurmuş olabilecekleri iletişim ağları ve "radikalleştiği" düşünülen ideolojik görüşleri göz önünde bulundurulduğunda; bu kişilerin döndükleri ülkelerde tek başlarına ya da örgütten aldıkları talimatlar doğrultusunda çeşitli saldırılar düzenleyebileceklerinden,

[45] AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu, s. 12.

başkaca kişileri de örgüte dahil olmaya ikna edeceklerinden ya da bu ülkelerden örgüt için ekonomik kaynak oluşturmaya çalışacaklarından endişe duyulmuştur.[46] Bu gelişmeleri göz önünde bulunduran BM Güvenlik Konseyi, 2396 sayılı ve 2017 tarihli kararında ise, "yabancı terörist savaşçı"ların ülkelerine "geri dönüşlerinin" de uluslararası barış ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmiş, devletlerin bu konuya ilişkin yükümlülüklerini daha da genişletmiştir. Özellikle de bu konuda devletlerin birbirleriyle iş birliği yapması gerektiğinin altını çizmiştir.[47]

Birçok Avrupa devleti, özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin yabancı terörist savaşçıyı tanımlandığı 2178 sayılı kararının kabulünün ardından, vatandaşlıktan çıkarma veya seyahat yasağı gibi idari önlemleri yürürlüğe sokmuş; geri dönen kişilerin yargılanmalarını ve "kontrol" edilmelerini sağlayacak yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler çerçevesinde kendi imkânlarıyla ülkelerine dönen kişilere ilişkin soruşturma açılabilmiş, bunların bir bölümü (eğer zaten gıyaben yargılanmamışlarsa) yargılanmış, bazıları ise suçlu bulunarak ceza almıştır.[48]

Bu noktada bir hususu belirtmemiz gerekir: Bu çalışmada söz konusu "yabancı savaşçı" ya da "yabancı terörist savaşçı" terimlerini kullanmaktan bilinçli olarak kaçınılmıştır. Nitekim, "yabancı (terörist) savaşçılar" terimi ve buna bağlı olarak oluşturulan hukuki çerçeve, Batı-merkezli bir yaklaşımla kavramsallaştırılmış olmasının yanı sıra, insan hakları perspektifinden bakıldığında da oldukça endişe verici

---

[46] Kire Babanoski, "The Threats of Returning Foreign Terrorist Fighters for the European Security", *Journal of Applied Security Research*, Cilt 15, Sayı 1, 2020, ss. 10-27, s. 11.

[47] BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2396 (2017) on Threats to International Peace and Security Caused by Returning of Foreign Terrorist Fighters", S/RES/2178, 21 Aralık 2014, para. 11-14, https://www.undocs.org/S/RES/2178%20(2014) (Erişim tarihi: 04.06.2021).

[48] European Parliamentary Research Service ("EPRS"), "The Return of Foreign Fighters to EU Soil Ex-post Evaluation", *EPRS*, 5 Mayıs 2018, s. 25, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU(2018)621811_EN.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

bulunmuş ve bu nedenle de haklı olarak çokça eleştirilmiştir.[49] Zira her şeyden önce terim, IŞİD'e katılmak amacıyla ülkelerini terk ederek Suriye ve Irak'a seyahat ettiği düşünülen ve IŞİD'in yasadışı eylemlerine doğrudan ya da dolaylı olarak katıldığı iddia edilen kişilerin çeşitliliğini görünmez hale getirmektedir. Aynı zamanda "yabancı terörist savaşçılar" ifadesi, henüz adil bir yargılama süreci sonucunda verilmiş bir yargı kararı olmamasına rağmen, bahsi geçen kişilerin terörle bağlantılı suçları işlemiş olduğunu ima ettiği için masumiyet karinesini de zedelemektedir. Nitekim Avrupa Konseyi de 2321 sayılı "Çocukların Savaş ve Çatışma Alanlarından Geri Getirilmesine ilişkin Uluslararası Yükümlülükler" konulu 2020 tarihli kararında da "yabancı terörist savaşçılar" terimini kullanmaktan imtina etmiş ve bunun yerine "DAEŞ ile bağlantısı olduğuna inanılan ve Avrupa Konseyi üye devletlerinin vatandaşları olan kişiler" ifadesini kullanmıştır.[50] Söz konusu eleştiri ve kaygılardan ötürü, çalışmanın devamında, "yabancı (terörist) savaşçılar" yerine, mümkün olduğunca "IŞİD ile bağlantısı olduğu düşünülen yabancılar", "IŞİD ile bağlantısı olduğu iddia edilen yabancılar" gibi terimler tercih edilmiştir.

1.1.3. IŞİD Yapılanmasında Yabancı Kadın ve Çocuklar

IŞİD'e katılmak için vatandaşı oldukları ülkelerden ayrılarak Suriye ve Irak'a gitmiş olan kişilerin büyük bir çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Ancak belirtildiği gibi, 2014 yılından itibaren, IŞİD için devlet kurmak temel bir hedef haline gelmiş ve kadınlar yeni kurulacak devletin "temel taşı" ve örgütün varlığı için "esas bir

---

[49] "Yabancı terörist savaşçı" kavramının insan hakları perspektifinden eleştirisi için bkz. Duffy, s. 134-136; Francesca Capone, "Countering 'Foreign Terrorist Fighters': A Critical Appraisal of the Framework Established by the UN Security Council Resolutions", *Italian Year Book of International Law*, Cilt 25, Sayı 1, 2016, ss. 227–250, s. 227 vd.

[50] Bkz. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "International obligations concerning the repatriation of children from war and conflict zones – Tavsiye Kararı 2321 (2020)", 30 Ocak 2020, para. 1 ve 8.1, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=28581&lang=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

unsur" olarak görülmeye başlamıştır.[51] Böylelikle IŞİD Müslüman kadınları yeni kurdukları halifeliğe katılmaya teşvik etmeye, bu doğrultuda sosyal medya üzerinden yürüttüğü propaganda çalışmalarını yabancı ülkelerdeki gençlere ve kadınlara hitap edecek şekilde tasarlamaya başlamıştır. Dolayısıyla, özellikle bu tarihten itibaren IŞİD'e katılan yabancı uyruklu kadınların sayısı[52] önemli ölçüde artmıştır.[53] Kesin sayıyı belirlemek hala mümkün değilse de, en güncel rakamlar, IŞİD'e katılmak için Irak ve Suriye'ye giden yabancı uyruklu kişilerin yaklaşık olarak yüzde on altısını yetişkin kadınların oluşturduğunu göstermektedir.[54]

Öte yandan IŞİD'in mizojinist tutum ve söylemleri,[55] özellikle kadın ve kız çocuklarına uygulanan sistematik fiziksel ve cinsel şiddet pratikleri,[56] IŞİD'e katılmak için ülkelerini terk ederek Suriye ve Irak'a seyahat eden kadınların uzun bir süre, "mağdur"/"kurban" olarak görülmesine sebep olmuştur. Avrupa'daki pek çok politikacı, hükümet yetkilisi, araştırmacı, medya organı ve akademisyen, bu kadınları

---

[51] BBC News, "Kadınlar neden IŞİD'e katılıyor?", *BBC News Türkçe*, 20 Ağustos 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150820_isid_kadinlar (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[52] Bu kişiler "kadın göçmenler" anlamına gelen *muhajirat* (tekil hali *muhajira/muhajirah*) olarak da adlandırılır (Anita Peresin, Alberto Cervone, "The Western *Muhajirat* of ISIS", *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt 38, sayı 7, 2015, ss. 495–509, s. 495 vd.).

[53] Tami Amanda Jacoby, "Jihadi Brides at the Intersections of Contemporary Feminism", *New Political Science*, Cilt 37, Sayı 4, 2015, ss. 525-542, s. 535; Edwin Bakker, Seran de Leede, "European Female Jihadists in Syria: Exploring an Under-Researched Topic", *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* ("ICCT"), Sayı 2, 2015, s. 6, https://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Bakker-de-Leede-European-Female-Jihadists-In-Syria-Exploring-An-Under-Researched-Topic-April2015(1).pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Cumhuriyet, "IŞİD'e Katılan Yabancı Sayısı 2'ye Katlandı", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 2015, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iside-katilan-yabanci-sayisi-2ye-katlandi-445204 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[54] Joana Cook, Gina Vale, "From Daesh to 'Diaspora' II: The Challenges Posed by Women and Minors After the Fall of the Caliphate", *CTC Sentinel*, Cilt 12, Sayı 6, Haziran 2019, ss. 30-45, s. 38. Ancak bu %16 içinde sayılarının tam olarak tespit edilemediği bir grup Suriye uyruklu kadının bulunduğu söylenmektedir.

[55] Meredith Loken, Anna Zelenz, "Explaining Extremism: Western Women in Daesh", *European Journal of International Security*, Cilt 3, Sayı 1, 2018, ss. 45-68, s. 45-46; Gina Vale, "Women in Islamic State: From Caliphate to Camps", *ICCT Policy Brief*, Ekim 2019, ss. 1-14, s. 2-4.

[56] Human Rights Watch, "Iraq: ISIS Escapees Describe Systematic Rape", *Human Rights Watch*, 14 Nisan 2015, https://www.hrw.org/news/2015/04/14/iraq-isis-escapees-describe-systematic-rape (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

örgüt tarafından aldatılan, zorlanan, kandırılan ve çaresizce Suriye ve Irak'a sürüklenen "pasif" bireyler olarak tasvir etmiştir.[57] Bu yaklaşıma paralel olarak, kadınların IŞİD'deki rollerinin de "annelik" ve "ev kadınlığı" olmaya indirgendiği ileri sürülmektedir. IŞİD'e katılan kadınların, "erkek savaşçıların cinsel ihtiyaçlarını tatmin etmek ve ön saflarda savaşacak çocuklar yetiştirmek için" kullanıldıklarını ima eden, "cihatçı gelinler" (*jihadi brides*), "IŞİD'in gelinleri", "IŞİD'li militanların eşleri" (*ISIS wives*), "IŞİD'li militanların dulları" (*ISIS widows*) gibi terimler kullanılmaya başlamıştır.[58] Elbette ki, yabancı kadınları tasvir etmek için kullanılan bu cinsiyetçi terimler tesadüf olmayıp kadınları "zayıf, korunmaya muhtaç, pasif, ekonomik ve politik açıdan yetersiz"; erkekleri ise "güçlü, rasyonel, koruyucu, ekonomik ve politik olarak daha ileri" olarak kodlayan geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışından kaynaklanmaktadır.[59] Nitekim bu anlayış, IŞİD ile bağlantısı olan erkekleri doğrudan "yabancı (terörist) savaşçı" ya da "IŞİD militanı" olarak adlandırırken, IŞİD bağlantısı olan kadınları beraber oldukları erkeklerin rolleri üzerinden tanımlamakta ve kadınların

---

[57] Belirtmek gerekir ki bu söylem günümüzde hala devam etmektedir (bkz. Loken, Zelenz, s. 47). Türkiye basınındaki benzer ifadeler için de ayrıca bkz.: Sputnik News, "IŞİD militanlarının eşleri ilk kez konuştu", *Sputnik News*, 10 Temmuz 2017, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201707101029183319-isid-militanlarinin-esleri-ilk-kez-konustu/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Euronews, "IŞİD militanlarının eşleri ve çocukları toplumdan dışlanıyor", *Euronews*, 24 Nisan 2019, https://tr.euronews.com/2019/04/24/isid-militanlarinin-esleri-ve-cocuklari-toplumdan-dislaniyor (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Cumhuriyet, "IŞİD'in gelinleri: Allah için cihat diyorlar, ama sadece kadın ve seks peşindeler", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 2017, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/isidin-gelinleri-allah-icin-cihat-diyorlar-ama-sadece-kadin-ve-seks-pesindeler-783762 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[58] Hamoon Khelghat-Doost, "Women in Jidahist Organizations: Victims or Terrorists?", *Women In International Security (WIS) Policy Brief*, Mayıs 2017, s. 1-2, https://wiisglobal.org/wp-content/uploads/2016/07/5th-WIIS-Policy-Brief-v3-5-26-17.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[59] "Bu süreçte savaşa dair resmi anlatılar, kadınlık ve erkeklikle ilgili gelenekselleşmiş toplumsal cinsiyet rollerine dayandırılmış; 'korunmaya muhtaç kadın'-'kurtarıcı erkek', 'agresif erkek'-'barışçıl kadın' gibi özcü klişelere dayanarak savaşçı/cengaver erkek ve bakım görevini üstlenen anaç kadın yurttaş imgeleri Amerika özelinde yeniden inşa edilerek erkekler savaş meydanına, kadınlar ise daha pasif bir yurt savunması için evlere itilmişlerdir. Bu dönemde kadınlığa ilişkin olguların değersizleştirilerek yeniden inşa edilmesi ve kadınların zayıf, korunmaya muhtaç, pasif, ekonomik ve politik açıdan yetersiz; erkeklerin ise güçlü, rasyonel, koruyucu, ekonomik ve politik olarak daha ileri olarak yeniden kodlanması tesadüf değil, aksine uygarlığı parola olarak kullanıp, ilkel, disiplinsiz ve yetersiz olarak tanımlanan 'Öteki' üzerindeki tahakkümü gerçekleştirmeye yönelik politikaların bir parçası olarak ele alınabilir" (Aslı Telseren, "11 Eylül 2001'in Hemen Ardından Yürütülen 'Teröre Karşı Savaş' Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Irk İlişkilerinin Yeniden İnşasına Bakış", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar,* Sayı 33, Ekim 2017, ss. 52-82, s. 53).

"IŞİD militanı" değil, ancak bu militanların eşleri, akrabaları, yakınları, mağdurları olabileceklerini ima etmektedir.[60] Bu cinsiyetçi söylemler, IŞİD'e bilinçli bir şekilde katılan, IŞİD'in ideolojisini benimseyen, örgüt aktivitelerine katılan ve örgütün güç kazanmasında etki sahibi olan kadınların iradelerini ve eylemlerini yok saymaktadır.[61] Dolayısıyla yine, bu çalışmada söz konusu terimlerin kullanılmasından bilinçli olarak kaçınıldığını not düşmek gerekir.[62]

IŞİD'de katılan yabancı kadınların büyük bir bölümü gerçekten de kandırılarak ya da zorla Suriye ve Irak'a gitmiş veya götürülmüş,[63] rolleri ve motivasyonları her ne olursa olsun örgüt tarafından birçok anlamda mağdur edilmiştir.[64] Bununla birlikte, bütün kadınların "kurban" ya da bütün kadınların "terörist" olduğuna ilişkin genellemeler, cinsiyetçi olduğu kadar, kadınların IŞİD yapılanmasındaki rollerinin karmaşıklığını kavramak için de yeterli değildir.[65] Nitekim, IŞİD yapılanmasında kadınların rolleri, örgütün zaman içerisinde kazandığı (ve ardından kaybettiği) güç ve toprak hakimiyeti ile orantılı olarak, zaman içerisinde dönüşmüş ve değişime uğramıştır.[66]

---

[60] Bidisha Biswas, Shirin Deylami, "Radicalizing female empowerment: gender, agency, and affective appeals in Islamic State propaganda", *Small Wars and Insurgencies*, Cilt 30, Sayı 6-7, 2019, ss. 1193-1213, s. 1193; Loken, Zelenz, s. 51.

[61] Joana Cook, Gina Vale, *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*, International Centre for Study of Radicalisation, Londra, 2018, s. 5, 60; Khelghat-Doost, s. 1-2; Davis, s. 5-6; Biswas, Deylami, s. 1193; Loken, Zelenz, s. 51.

[62] Burada belirtmek gerekir ki, "kadınlar ve çocuklar" ifadesi IŞİD hakimiyetinde yaşamış kadın ve çocukları tek bir kategoriymişcesine değerlendirdiği, özellikle kadınların mental ve suç işleme kapasitesini çocuklarınkiyle eş tuttuğu nedeniyle cinsiyetçi bulunmakta ve eleştirilmektedir (Davis, s. 5-6).

[63] Bu noktada bugün yetişkin olan birçok kadının aslında ülkelerini terk edip Suriye ve Irak'a giderken çocuk yaşta olduklarını da akılda tutmak gerekir.

[64] Luisa Dietrich, Simone E. Carter, *Gender and Conflict Analysis in ISIS Affected Communities of Iraq*, UN Women, Oxfam International, Mayıs 2017, s. 9; Anne Speckhard, Molly Ellenberg, "How Men and Women Were Drawn to the Hyper-Gendered ISIS Caliphate", *Homeland Security Today*, 31 Ağustos 2020, https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/perspective-how-men-and-women-were-drawn-to-the-hyper-gendered-isis-caliphate/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[65] Loken, Zelenz, s. 51.

[66] Vale, s. 2.

Bugün, en azından bir grup kadının, IŞİD örgütlenmesinde oldukça önemli roller üstlenmiş olduğu genel olarak kabul edilmektedir.[67] Özellikle örgütün ilk yıllarında, IŞİD hakimiyetinde yaşayan kadınların temel sorumlulukları, "ailelerini desteklemek" olarak belirlenmiş, kadınlardan en kısa zamanda "evlenmeleri (ya da tekrar evlenmeleri), gelecek nesilleri yetiştirmeleri ve kocalarına itaat etmeleri" beklenmiştir.[68] Bu çerçevede kadınların çoğu ağırlıklı olarak "ev kadınlığı" ve "annelik" gibi görevler üstlenmiş, [69] kimi zaman da "ilk yardım, yemek pişirme, hemşirelik ve dikiş işleri" gibi lojistik işlerle uğraşmışlardır.[70] Bununla birlikte, bazı kadınlar ise örgütün propaganda çalışmalarında aktif olarak yer almıştır.[71] Sosyal medya üzerinden, IŞİD sempatizanlarını örgüte katılma yolları hakkında bilgilendirmek, yapabilecekleri şiddet eylemleri konusunda fikir vermek, özellikle kadınları kurulacak düzende aktif rol oynamaya davet etmek, yaşam koşullarının yaşadıkları yerlere nazaran daha iyi olduğunu göstermek, IŞİD'de yaşamanın maddi ve manevi faydalarını anlatarak onları etkilemek ve ikna etmek için de görevlendirilmişlerdir.[72] Ayrıca birçoğu, örgütün istihbarat biriminde kilit roller

---

[67] Asaad H. Almohammad, Anne Speckhard, "The Operational Ranks and Roles of Female ISIS Operatives: From Assassins and Morality Police to Spies and Suicide Bombers", *International Center for the Study of Violent Extremism*, Washington, DC, 2017, s 2; Vale, s. 4; Rights and Security International, "Europe's Guantanamo: The Indefinite Detention of European Women and Children in North East Syria", Kasım 2020, para. 95, https://www.rightsandsecurity.org/assets/downloads/Europes-guantanamo-THE_REPORT.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[68] De Bont, Weggemans, Peters, Bakker, s. 15; Charlie Winter, "Women of the Islamic State – A manifesto on women by the Al-Khanssaa Brigade", *Quiliam Foundation*, Şubat 2015, https://therinjfoundation.files.wordpress.com/2015/01/women-of-theislamic-state3.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021)

[69] De Bont, Weggemans, Peters, Bakker, s. 15.

[70] Şenol, Erdem, Erdem, s. 281; Heater Saul, "Isis Now Targeting Women With Guides On How To Be The 'Ultimate Wives Of Jihad'", *The Independent*, 31 Ekim 2014, http://www.independent.co.uk/news/world/middleeast/isis-now-targeting-women-with-guides-on-how-to-be-the-ultimate-wives-of-jihad-9830562.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[71] Bkz. Alexandra Sims, "Sally Jones: Isis Recruiter 'Issues Series of Terror Threats against UK Cities' over Twitter", *The Independent*, 25 Mayıs 2016, https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/sally-jones-isis-recruiter-issues-series-terror-threats-uk-cities-over-twitter-a7049066.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Jytte Klausen, "Tweeting the Jihad: Social Media Networks of Western Foreign Fighters in Syria and Iraq", *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 38, Sayı 1, 2015, ss. 1-22, s. 1; De Bont, Weggemans, Peters, Bakker, s. 15.

[72] Nur Şima Özden, "Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayi Kullanımı: IŞİD Örneği" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Uluslararasi İlişkiler

üstlenmiş,[73] *ḥisbah* adı verilen ahlak polis ekiplerinin sadece kadınlardan oluşan tugaylarına kaydolmuştur.[74] Kendilerine silah kullanma, IŞİD'in koyduğu kıyafet ve davranış kurallarını ihlal eden kişileri "dövme ve kırbaçlama" yöntemleri ile cezalandırma yetkisi verilmiştir.[75] IŞİD'in askeri gücünün zayıflamasıyla birlikte, özellikle 2017 yılından itibaren, kadınların örgüt içindeki rollerinde tekrar ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. IŞİD, kadınları "cihat için silah kullanmaya" teşvik etmeye başlamıştır.[76] Böylelikle kadınlar silahlı çatışmalarda da kısmi olarak yer almaya başlamış,[77] oldukça istisnai olmakla birlikte, bazıları intihar bombacısı ve keskin nişancı olmak üzere de eğitilmiştir.[78] Ancak her durumda belirtmek gerekir ki, örgüte katılma motivasyonları ve örgüt içerisindeki rolleri ne olursa olsun, IŞİD

Ana Bilim Dalı, Kırşehir, 2021, s. 74, 85; Anita Perešin, " Fatal Attraction: Western Muslims and ISIS", *Perspectives on Terrorism*, Cilt 9, Sayı 3, 2015, ss. 21-38, s. 25-26.

[73] Vera Mironova, Ekaterina Sergatskova, Karam Alhamad, "ISIS' Intelligence Service Refuses to Die", *Foreign Affairs*, 22 Kasım 2017, https://www.foreignaffairs.com/articles/iraq/2017-11-22/isis-intelligence-service-refuses-die (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Davis, s. 3.

[74] Bu ekiplere "El Hansa Tugayları" da denilir (bkz. BBC News, "Kadınlar Neden IŞİD'e Katılıyor?").

[75] De Bont, Weggemans, Peters, Bakker, s. 16; BBC News, "Kadınlar Neden IŞİD'e Katılıyor?"; Loulla-Mae Eleftheriou Smith, "Escaped Isis Wives Describe Life in the All-female al-KhansaBrigafe who Punish Women with 40 Lashes for Wearing Wrong Clothes", *The Independent*, 20 Nisan 2015, https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/escaped-isis-wives-describe-life-all-female-al-khansa-brigade-who-punish-women-40-lashes-wearing-wrong-clothes-10190317.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Yine de belirtmek gerekir ki "İslami dini polis" birimleri ağırlıklı olarak erkek polisler tarafından yönetilmekteydi. Bkz. Almohammad, Speckhard, s. 10.

[76] Vale, s. 5. Şubat 2018'de IŞİD kadınların silah kullandığını ve savaşa hazırlandıklarını gösteren *Inside the Caliphate 7* başlıklı İngilizce bir video yayınlamıştır. Bkz. Devorah Margolin, "The Changing Roles of Women in Violent Islamist Groups", *GW*, ss. 40-49, s. 44-46, https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/The%20Changing%20Roles%20of%20Women%20in%20Violent%20Islamist%20Groups.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Davis, s. 3; Charlie Winter, Devorah Margolin, "The Mujahidat Dilemma: Female Combatants and the Islamic State", *CTC Sentinel*, Cilt 10, sayı 7, Ağustos 2017, ss. 1-33, s. 23-25.

[77] Vera Mironova, "Is the Future of ISIS Female?", *The New York Times*, 20 Şubat 2019, https://www.nytimes.com/2019/02/20/opinion/islamic-state-female-fighters.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Davis, s. 3-4.

[78] Örneğin bkz. Reuters, "Female Suicide Bomber Kills 31 in Busy Iraqi Market", *New Straits Times*, 10 Haziran 2017, https://www.nst.com.my/world/2017/06/247444/female-suicide-bomber-kills-31-busy-iraqi-market (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Bel Trew, Ammar Shamary, "Isis turns to jihadist brides in last-ditch attempt to hold off Iraqi forces in Mosul", *The Times*, 5 Temmuz 2017, https://www.thetimes.co.uk/article/isis-turns-to-jihadist-brides-in-last-ditch-attempt-to-hold-off-iraqi-forces-in-mosul-v9gzndb6l (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

hakimiyetindeki bölgelerde yaşayan çok sayıda kadın cinsel şiddet, insan ticareti ve zorla evlendirme gibi çok çeşitli ağır insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır.[79]

IŞİD'in 2014'te halifeliği ilan etmesini takiben, çok sayıda yabancı, aile üyeleriyle birlikte Suriye veya Irak'a gitmeye başlamıştır, zira IŞİD yeni kurduğu devlette İslami değerlere uygun bir aile yaşantısının mümkün olduğuna dair güçlü bir propaganda yürütmüştür.[80] Dolayısıyla birçok yabancı çocuğun da, aileleri ile beraber IŞİD'in kontrol ettiği bölgelere gittiği; bir bölümünün ise ebeveynleri Suriye veya Irak'a gittikten sonra, IŞİD'in hakimiyetindeki bölgelerde doğduğu bilinmektedir. Aile üyelerinin peşinden IŞİD hakimiyetindeki bölgelere sürüklenen çocukların yanı sıra, çok sayıda yabancı çocuğun da, IŞİD'in ağırlıklı olarak sosyal medya üzerinden yürüttüğü propagandadan etkilenerek ve ebeveynlerinin haberi olmadan IŞİD'e katılmak üzere Suriye veya Irak'a gittiği tespit edilmiştir. Gerçekten de 2014 yılından itibaren, IŞİD sosyal medya üzerinden yürüttüğü propaganda çalışmalarını yabancı ülkelerdeki gençlere hitap edecek şekilde tasarlamaya başlamıştır. Özellikle Müslüman azınlıklara yönelik ayrımcı pratik ve söylemlerin yaygın olduğu ülkelerde, IŞİD'in sosyal medya üzerinden yürüttüğü propagandalarının, dış dünya ile bağlantısı zayıf olan Müslüman gençler üzerinde oldukça etkili olduğu ve bu şekilde çok sayıda çocuğun ülkelerinden kaçarak IŞİD'de katılmak için Suriye veya Irak'a gittiği belirtilmektedir.[81] IŞİD'e katılan bu çocukların bir bölümünün şu anda yetişkin olduğunu ve aslında çocuk yaştayken IŞİD'e katılmaya "karar verdiklerini" de hatırda tutmak gerekir.

Çocukların IŞİD yapılanmasındaki konumlarına ve rol dağılımlarına ilişkin yeterli bir bilgiye ulaşmak çok kolay değildir. Yine de örgütün dönem dönem paylaştığı

---

[79] Dietrich, Carter, s. 9; Human Rights Watch, "Iraq: ISIS Escapees Describe Systematic Rape".
[80] General Intelligence and Security Service, "Life with ISIS: The Myth Unravelled", *AIVD*, Hollanda, 2016, s. 9, https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/01/15/publication-life-with-isis-the-myth-unvravelled (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[81] Özden, s. 83-84.

ve çocukların askeri eğitim alırken ya da şiddet eylemleri gerçekleştirirken görüntülendiği propoganda yayınları ve bir şekilde IŞİD'den kaçabilmiş çocuk ve yetişkinlerin çeşitli aktarımları, bu hususta biraz aydınlatıcı olabilir. Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki, çocukların örgüt yapılanması içindeki rollerini tam olarak anlayabilmek için, IŞİD'in sadece silahlı isyancı bir grup değil, aynı zamanda devlet kurma arzusu olan bir örgüt olduğu ve bu nedenle askerlerin yanı sıra "itaatkar ve kararlı sivillere" de ihtiyaç duyduğu göz önünde bulundurulmalıdır. IŞİD'in çocuklarla ilgili tutum ve pratikleri, yalnızca saflarını genişletmek için ordusunu güçlendirmek ve böylece toprak hakimiyetini sağlamak amaçlarıyla sınırlı olmayıp, farklı sosyal ve kültürel geleneklere sahip yeni bir toplum mühendisliği fikrine dayanmaktadır.[82] Dolayısıyla IŞİD'in hakimiyetinde çocukları sadece askeri operasyonlarında kullanmak için yetiştirmediği, aynı zamanda uzun vadede kendi ideolojisini mümkün olduğunca geniş bir alana yaymayı ve yetiştirdiği çocuklar üzerinden etki alanını genişletmeyi amaçladığı söylenebilir.[83] Bir başka deyişle IŞİD çocukları hem askeri hem de ideolojik bir kaynak olarak görmüştür.[84] Bu çerçeveden bakıldığında da çocukların aldığı eğitimin içeriği, örgüt içinde üstlendikleri roller ve maruz kaldıkları travmalar daha iyi anlaşılabilecektir.

IŞİD, kurduğu "devlet"in sürekliliğini sağlamak ve kendi ideolojisini yaymak amacıyla, askeri eğitimin ötesinde, çocuklara "IŞİD ideolojisi"ni aşıladığı bir eğitim modeli geliştirmiştir. IŞİD kontrolündeki bölgelerde yaşayan çok sayıda çocuk, küçük

---

[82] Gina Vale, "'Cubs in the Lions' Den: Indoctrination and Recruitment of Children within Islamic State Territory", *International Centre for Study of Radicalisation* ("ICSR"), Londra, 2018, s. 10, https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/Cubs-in-the-Lions-Den-Indoctrination-and-Recruitment-of-Children-Within-Islamic-State-Territory.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[83] Değer Akal, "IŞİD bitse de ideolojisi tehdit olmayı sürdürüyor", *Deutsche Welle*, 18.02.2018, https://www.dw.com/tr/i%C5%9Fid-bitse-de-ideolojisi-tehdit-olmay%C4%B1-s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BCyor/a-42633326 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[84] BM İnsan Hakları Konseyi, "Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic," A/HRC/27/60, 2014, para. 95, https://undocs.org/A/HRC/27/60 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

yaşlardan itibaren ideolojik, askeri ve örgütsel eğitim programlarına dahil olmuştur.[85] Bu programlar, bilinçli bir şekilde çocukları "şiddete karşı duyarsız hale getirmeye" yönelik hazırlanmış, çocuklar yoğun bir şekilde vahşet görüntüleri içeren ve şiddeti normalleştiren derslere maruz kalmış, ayrıca okul dışında da işkence, taşlama, uzuv kesme ve infazların gerçekleştirildiği halka açık "gösterilere" ebeveynleriyle birlikte katılmaya zorlanmıştır.[86]

Genel olarak IŞİD hakimiyetinde yaşayan çocuklar yaşlarına, etnik kökenlerine, atanmış cinsiyetlerine göre, örgüt içinde farklı görevler almışlardır. Örneğin, kız çocuklarının, ideolojik ve dini eğitimin yanında, küçük yaşlardan itibaren yemek pişirme, dikiş dikme ve çocuk bakımı gibi ev işleri konusunda eğitildikleri, okula gitmek dışında evden mümkün olduğunca çıkmamalarının salık verildiği, ergenlik çağına geldiklerinde bir IŞİD savaşçısıyla evlenmelerinin beklendiği bilinmektedir. İstisnai olmakla birlikte de, sosyal medya üzerinden propaganda çalışmalarına dahil edilmiş, kendi yaşıtlarını IŞİD'de katılmaya ikna etmekle görevlendirilmişlerdir.[87] Erkek çocuklarının ise, ideolojik eğitimin yanında, küçük yaşlardan itibaren okulda ağırlıklı olarak beden eğitimi aldığı, bazılarının dokuz yaşından itibaren özel "cihatçı eğitim kampları"na katıldığı, bu eğitimlere katılan çocukların infaz, intihar saldırıları ve askeri operasyonlarda yer aldığı, bazen muhbirlik gibi spesifik görevler üstlendiği ileri sürülmektedir.[88] Yapılan araştırmalar, 2015-2016 yılları arasında IŞİD tarafından "şehit" (*martyrs*) olarak adlandırılan çocukların üçte birinden fazlasının Suriye veya Irak'tan olmadığını göstermektedir.[89] Ayrıca belirtmek

---

[85] Karakaya, s. 157.
[86] National Coordinator for Security and Counterterrorism ("NCTV") ve the General Intelligence and Security Service ("AIVD"), "The Children of ISIS - The indoctrination of minors in ISIS-held territory", *AIVD,* Ocak 2018, s. 8, https://radical.hypotheses.org/files/2018/01/Minderjarigen_bij_ISIS_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[87] De Bont, Weggemans, Peters, Bakker, s. 17; National Coordinator for Security and Counterterrorism ("NCTV") ve the General Intelligence and Security Service ("AIVD"), s. 12.
[88] Ibid.
[89] Mia Bloom, John Horgan, Charlie Winter, "Depictions of Children and Youth in the Islamic State's Martyrdom Propaganda," *CTC Sentinel*, 2020, Cilt 9, Sayı 2, ss. 29-32, s. 30,

gerekir ki özellikle IŞİD'in askeri gücünün zayıflamasıyla birlikte, giderek daha fazla çocuk silahlı çatışmalara katılmak için cephelere gönderilmiştir.[90]

Ancak örgüt içinde üstlendikleri roller ne olursa olsun, IŞİD hakimiyetinde yaşamış bütün çocukların oldukça ağır travmalar yaşadığı ve ciddi bir endoktrinasyona maruz kaldıkları belirtilmektedir. Bu çocuklar, daimi bir savaş ve tehdit ortamında büyümüş, yakınlarının ve sevdiklerinin ölümüne şahit olmuş, küçük yaşlardan itibaren yaralanma ve ölüm tehlikesi ile burun buruna yaşamışlardır. Çoğunun fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddete maruz kaldığı, şiddeti görmeye ve izlemeye alıştığı, bir kısmının çocuk asker olarak silahlı çatışmalarda kullanıldığı ve hastalık, yoksulluk ve yetersiz beslenme gibi birçok sorunla mücadele etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir.[91]

1.2. Suriye Demokratik Güçleri Denetimindeki Gözaltı Kamplarında Tutulan Kadın ve Çocuklar

1.2.1. Suriye Demokratik Güçleri Denetimindeki Gözaltı Kampları

2012'den bu yana, Suriye'nin kuzeydoğusunun büyük bir bölümü *de facto* olarak Rojava Özerk Yönetimi tarafından kontrol edilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Rojava Özerk Yönetimi'nin askeri kanadını Suriye Demokratik Güçleri ("SDG") oluşturmaktadır. Belirtildiği gibi, SDG ve IŞİD arasındaki silahlı çatışma, Mart 2019'da, SDG'nin, ABD'nin de desteği ile, IŞİD'in elinde kalan son toprak parçası olan Bağuz köyünde kontrolü ele geçirmesiyle, en azından şimdilik, sona ermiş gibi gözükmektedir.[92]

---

https://ctc.usma.edu/depictions-of-children-and-youth-in-the-islamic-states-martyrdom-propaganda-2015-2016/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[90] De Bont, Weggemans, Peters, Bakker, s. 17; National Coordinator for Security and Counterterrorism (NCTV) ve the General Intelligence and Security Service (AIVD), s. 12.

[91] Ibid.

[92] Stocker; ayrıca bkz. Al Jazeera, "Hundreds of ISIL Fighters Surrender in Syria's Baghouz: SDF".

SDG, IŞİD ile arasındaki silahlı çatışma boyunca ele geçirdiği IŞİD savaşçılarını kendi denetimindeki geçici hapishanelere yerleştirmiştir.[93] Önceden IŞİD hakimiyetindeki topraklarda yaşamış olup teslim olan veya kaçmaya çalışırken yakalanan (ve büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan) grupları ise Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan ve aslında savaş sırasında yerinden edilen kişiler için kurulan *al-Hol*, *al-Roj* ve *ain Issa* adlı kamplara yerleştirmiştir.[94] Her ne kadar SDG bu kampları 2015'ten beri kullanıyor olsa da, kampların doluluk oranı Mart 2019'da IŞİD'in elinde kalan son toprak parçası olan Bağuz köyünde de kontrolün ele geçirilmesi ile birlikte oldukça artmıştır.[95] Nitekim ele geçirilen bölgedeki binlerce kadın ve çocuk bu kamplara yerleştirilmiştir. Söz konusu kişilerin kamplardan ayrılmalarına izin verilmediği için bu yüksek güvenlikli kamplar, pratikte "gözaltı merkezleri" olarak kullanılmaktadır.[96]

Bahsi geçen gözaltı kamplarında tutulanların büyük bir çoğunluğunu, IŞİD savaşçılarının yakını olduğu düşünülen ve dolayısıyla IŞİD üyesi de olduğundan

---

[93] Alessandra Spadaro, "Repatriation of Family Members of Foreign Fighters: Individual Right or State Prerogative?" *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt 70, Sayı 1, 2020, ss. 251-265, s. 251.
[94] International Center for the Study of Violent Extremism ("ICSVE") verilerine göre, bu kamplardan en büyüğü *al-Hol*'dür ve yabancı kadın ve çocuklar ağırlıklı olarak bu kampta kalmaktadır. *al-Roj* kampında ise çok daha az sayıda mahkum bulunmakla birlikte, 2019 verililerine göre, bunların yarısına yakınının da yabancı kadın ve çocuklardan oluştuğu rapor edilmiştir. *ain Issa* kampında ise 2019 sonbaharında yaklaşık 1000 çocuk ve 265 kadın yabancının bulunduğu rapor edilmiş, ancak Türkiye'nin bölgeye yaptığı askeri müdahale sırasında kamp ciddi bir zarar görmüş ve bu saldırı 200'den fazla kadın ve çocuğun kamptan kaçmasına neden olmuştur. Kaçanlardan bazıları ülkelerine dönmek için çevre ülkelerdeki konsolosluklara ulaşırken bir bölümün ise nereye gittiği bilinmemektedir. Türkiye'nin askeri müdahalesinin ardından, *ain Issa* kampı boşaltılmış ve kamplarda tutulan kişiler diğer kamplara nakledilmiştir. Bkz. Speckhard, Ellenberg; Mehmet Emin Cengiz, "IŞİD Mensubu Yabancı Tutuklular Neden Ülkelerine Geri Alınmalı?", *Global Political Trends Center (GPoT)*, Sayı 63, Nisan 2019, s. 4.
[95] Rights and Security International, para. 18.
[96] Spadaro, s. 251-252. BM İnsan Hakları Konseyi, "Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic", A/HRC/37/72, 1 Şubat 2018, Ek III, para. 4, 9, 15, https://undocs.org/A/HRC/37/72 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Rights and Security International, para. 27-38; Thomas Renard, Rik Coolsaet, "From Bad to Worse: The Fate of European Foreign Fighters and Families Detained in Syria, One Year After the Turkish Offensive", *Egmont Institute*, Sayı 13, Ekim 2020, s. 6, https://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2020/10/SPB130_final.pdf?type=pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

şüphelenilen kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır.[97] Mart 2021 itibariyle, neredeyse tamamı kadın ve çocuklardan oluşan yaklaşık 63.400 kişi bu gözaltı kamplarında alıkonulmuş durumdadır.[98] Kamplarda tutulan kadın ve çocukların yaklaşık 20.000'i Suriyeli, tahminen 31.000'e yakını Iraklı, geriye kalan 12.000'i kişinin ise (yaklaşık 8.000'i çocuk ve 4.000'i kadın) yabancı olduğu belirtilmiştir.[99]

Kamplarda şu anda tahminen 1000'e yakın Avrupa vatandaşının tutulduğu ve bunların en az 640'ını Avrupalı çocukların oluşturduğu tahmin edilmektedir. Kamplarda en çok vatandaşı olduğu düşünülen Avrupa ülkeleri ise, Fransa, Belçika, Almanya, Hollanda, İsveç ve Birleşik Krallık'tır.[100] Kamplardaki Avrupalı çocukların büyük bir bölümünün IŞİD topraklarında doğmuş olduğu ve yaşlarının oldukça küçük olduğu bilinmektedir. Örneğin, kamplarda bulunan Belçikalı çocukların yaklaşık olarak yüzde 70'inin IŞİD topraklarında doğduğu, Hollandalı ve Fransız çocukların yaklaşık yarısının ise 2018'de beş yaşından küçük olduğu tespit edilmiştir.[101] Son olarak, yabancı kadın ve çocukların büyük bir bölümünün *al-Hol* kampında, insani

---

[97] Kamplarda tutulanların yaklaşık %94'ünü kadın ve çocukların oluşturduğu belirlenmiştir (Rights and Security International, para. 17).

[98] Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria", 23 Mart 2021, https://www.hrw.org/news/2021/03/23/thousands-foreigners-unlawfully-held-ne-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Daha eski tarihli raporlarda kamplarda yaklaşık 68.000 kişinin tutulduğu belirtilmiştir. Bkz. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic Nort Easy Syria: Al Hol Camp", *OCHA Syria*, 11 Ekim 2020, s. 1, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Al%20Hol%20Snapshot_11Oct2020.pdf?fbclid=IwAR3xHz6-SB8Tuj9K5f4FUIEgK6JU63euioQVafmeckpgUSIqneu__SnNZc (Erişim Tarihi:04.06.2021); Center for Global Policy, "Policy Brief: The Children of ISIS Detainees: Europe's Dilemma", *Center for Global Policy*, Haziran 2020, s. 4, https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/2020/06/CGP-Children-of-ISIS-June-2020.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[99] Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria". Daha eski tarihli raporlarda kamplarda tutulan yabancı kadın ve çocukların sayısının yaklaşık 11.000 olduğu belirtilmiştir. Bkz. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic Nort Easy Syria: Al Hol Camp", s. 1; Center for Global Policy, s. 4. Kamplarda tutulan yabancı kadın ve çocukların 57 farklı devletin vatandaşları oldukları bilinmektedir. Bkz. BM Özel Raportörleri, "Syria: UN experts urge 57 States to repatriate women and children from squalid camps" (basın açıklaması), Birleşmiş Milletler, 8 Şubat 2021, https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26730&LangID=E (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[100] Rights and Security International, para. 17; Renard, Coolsaet, s. 5.

[101] Cook, Vale, "From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State", s. 30.

yardım kuruluşlarının ve gazetecilerin sınırlı erişiminin olduğu ayrı bir bölümde tutulduğunu da belirtmek gerekir.[102]

Gözaltı kampların koşulları insanlık dışı olup kampta tutulan kadın ve çocuklar için hayati tehlike arz etmektedir. Öncelikle bu kamplar kapasitelerinin çok üzerinde doludur.[103] Ayrıca su ve elektrik kaynaklarına, temel temizlik malzemelerine, ilaç ve tıbbi araç gereçlere erişimde oldukça ciddi sorunlar mevcuttur.[104] Temel insani ihtiyaçların bile karşılanmasında güçlük yaşanan bu kamplardaki insanî durum her geçen gün daha kötü bir hâle gelmektedir.[105] Özellikle sağlık hizmetlerine erişim konusunda ciddi sıkıntı yaşandığı bilinmektedir: 2019 yılında en az 370 çocuğun, [106] 2020 yılında ise en az 157 çocuğun,[107] ishal ve yetersiz beslenme gibi önüne geçilebilir sebeplerden hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.

---

[102] BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syria: Humanitarian Response In Al Hol Camp, Situation Report No. 3", *OCHA Syria*, 1 Mayıs 2019, s. 1, 5, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AhHol%20EN%20sitrep3%20May%206.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[103] Örneğin Nisan 2019 itibariyle al-Hol kampında 73.000'in üzerinde kişinin kaldığı belirtilmiştir ve bu sayı kampın kapasitesinin neredeyse iki katına tekabül etmektedir (Cengiz, s. 4).

[104] Rights and Security International, para. 48; Human Rights Watch, "Syria: Dire Conditions for ISIS Suspects' Families", 23 Temmuz 2019, https://www.hrw.org/news/2019/07/23/syria-dire-conditions-isis-suspects-families (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Tavsiye Kararı 2321", para. 1.

[105] Cengiz, s. 4.

[106] Paulo Sérgio Pinheiro, "Statement by Mr. Paulo Sérgio Pinheiro, Chair of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic," BM İnsan Hakları Konseyi 41. Oturum, 2 Temmuz 2019, https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=24773&LangID=E&fbclid=IwAR2ZBTxi8GeKa7ZftNo7YropxNYymhBq4dlXgufAjAaUSOrALK8cKc_f-dE (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Başka tahminlere göre sayılar daha da yüksektir: International Rescue Committee ("IRC"), "Data Analyzed by the IRC Reveals Staggering Health and Humanitarian Needs of Children in Al Hol Camp, Northeast Syria - Urging Repatriation of Foreign Children," 16 Eylül 2019, https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/irc-data-reveals-staggering-child-mortality-al-hol-camp-northeast-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Rights and Security International, para. 49.

[107] Liberation, "En Syrie, le Cimetière des Enfants Perdus du «Califat»", *Liberation*, 4 May 2021, https://www.liberation.fr/international/moyen-orient/en-syrie-le-cimetiere-des-enfants-perdus-du-califat-20210504_TOLCSLDEWZEINJNYY6PDNAXYFA/ (Erişim Tarihi : 04.06.2021).

Birçok kadın ve çocuk, kamp koşulları nedeniyle ciddi sağlık sorunları yaşamakta, başkaca hastalıkları olanlar ise tedavi edilememektedir.[108] Özellikle 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisi, halihazırda sağlık sorunları yaşayan ve temel sağlık hizmetlerine dahi erişemeyen kadın ve çocuklar için ciddi bir risk teşkil etmektedir.[109] Test kapasitesinin yetersizliğine rağmen, 2020 yılında *al-Hol* kampında COVID-19 vakaları rapor edilmiştir.[110] Kampların koşulları göz önünde bulundurulduğunda ise daha geniş ölçekli bir COVID-19 salgınının yaşanması neredeyse kaçınılmazdır. Kaldı ki güvenlik endişesi sebebiyle kampa oldukça zor ulaşabilen insani yardımlar, COVID-19 pandemisiyle beraber daha da azalmıştır.[111]

Tüm bu zor koşullara yoğun bir güvenlik endişesi de eşlik etmektedir.[112] Kamplarda, gardiyanlar ve kampta tutulan kişiler arasında (ya da kampta tutulan kişilerin kendi aralarında) sürekli çatışmalar çıkmaktadır.[113] Kampa gelen ziyaretçiler, gazeteciler ve hatta insani yardım kuruluşlarının temsilcileri de doğrudan saldırıya uğramakta veya çatışmaların arasında kalmaktadır. Bu anlamda kamp içinde fiziksel

---

[108] Örneğin bkz. Human Rights Watch, "France: Urgently Repatriate Sick Child from Northeast Syria", 22 Nisan 2020, https://www.hrw.org/news/2020/04/22/france-urgently-repatriate-sick-child-northeast-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[109] International Crisis Group, "Virus Fears Spread at Camps for ISIS Families in Syria's North East", International Crisis Group, 7 Nisan 2020, https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/virus-fears-spread-camps-isis-families-syrias-north-east (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Ben Quinn, "UK urged to repatriate family with Covid from camp on Syria-Iraq border", *The Guardian*, 12 Mayıs 2021, https://www.theguardian.com/politics/2021/may/12/uk-urged-to-repatriate-family-with-covid-from-camp-on-syria-iraq-border (Erişim Tarihi: 04.06.2021)

[110] BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic: COVID-19 Response Update No. 15-16", 17 Şubat 2021, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/covid_response_update_no._15_-_160220.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[111] Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria"; BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic: COVID-19 Response Update No. 15-16".

[112] RTBF, "Le camp d'al-Hol en Syrie est hors de contrôle: 'Daech est devenu maître des lieux'", *RTBF*, 3 Mart 2021, https://www.rtbf.be/info/monde/detail_le-camp-d-al-hol-en-syrie-est-hors-de-controle-daech-est-devenu-maitre-des-lieux?id=10710568 (Erişim tarihi: 04.06.2021); BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic North East Syria: Al Hol Camp," s. 1; Sınır Tanımayan Doktorlar ("MSF"), "Women Treated for Gunshot Wounds amidst Violence and Unrest in Al-Hol Camp," 30 Eylül 2019, https://www.msf.org/women-treated-gunshot-wounds-amidst-violence-and-unrest-al-hol-camp-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[113] Human Rights Watch, "Syria: Dire Conditions for ISIS Suspects' Families."

şiddet kullanımının ve psikolojik travmanın oldukça yaygın olduğu ileri sürülmektedir.[114] Öte yandan belirtmek gerekir ki, kamptaki fiziksel şiddetin yaygınlığı, orada bulunan kişilere yalnızca fiziksel ve psikolojik olarak zarar vermemekte, aynı zamanda BM ve insani yardım kuruluşlarının, kamplara insani yardım ve hizmetleri güvenli bir şekilde götürmeye devam etmesini de oldukça zorlaştırmaktadır.[115] Özellikle son zamanlarda ağırlıklı olarak yabancı kadın ve çocukların kaldığı *al-Hol* kampında giderek artan saldırılar ve şiddet olayları,[116] pandemi koşullarının yanı sıra, insani yardım örgütlerinin bu alanlara seyahat ederek görevlerini yerine getirme imkânını daha da kısıtlamıştır.[117]

Ayrıca kampların IŞİD militanlarının yeniden örgütlendiği alanlara dönüşeceği ve hatta IŞİD'in bu kamplar yoluyla tekrar güç kazanacağına ilişkin ciddi endişe duyulmaktadır.[118] Özellikle Türkiye'nin 2019'daki askeri müdahalesi sonrasında,

---

[114] Rights and Security International, para. 39-40; Belçika Çocuk Hakları Ombudsmanı, "Recommendations From the Children's Rights Ombudspersons of Belgium to Deal with the Children Returning in Belgium from Jihadist Zones", s. 4, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/BEL/INT_CRC_IFN_BEL_33367_E.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[115] BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "United Nations Resident Coordinator and Humanitarian Coordinator in Syria, Imran Riza, and Regional Humanitarian Coordinator for the Syria Crisis, Muhannad Hadi – Joint Statement on the Deteriorating Security at Al Hol Camp", 21 Ocak 2021, https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/21_january_joint_statement_on_al_hol_-_final.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[116] Sınır Tanımayan Doktorlar (MSF), "MSF denounces unsafe environment in Al-Hol camp in wake of staff killing", 2 Mart 2021, https://www.msf.org/msf-denounces-unsafe-environment-al-hol-camp-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ocak 2021'de al-Hol kampında iki haftadan kısa bir süre içinde 12 kişinin öldürüldüğü açıklanmıştır. Bkz. InfoMigrants, "Syria: 12 murders in two weeks at Al Hol refugee camp", *InfoMigrants*, 25 Ocak 2021, https://www.infomigrants.net/en/post/29839/syria-12-murders-in-two-weeks-at-al-hol-refugee-camp (Erişim Tarihi: 04.06.2021) Ayrıca Mart 2021'de, yaklaşık bir ay içerisinde öldürülen kişi sayısı 31'e çıkmıştır: Al Arabiya News, "Syria's al-Hol camp for ISIS families records 31 murders this year", *Al Arabiya News*, 3 March 2021, https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2021/03/03/Syria-crisis-Syria-s-al-Hol-camp-for-ISIS-families-records-31-murders-this-year (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Independent Türkçe, "Suriye Demokratik Güçlerin'den El Hol Kampında IŞİD Operasyonu", *Independent Türkçe*, 29 Mart 2021, https://www.indyturk.com/node/337106/dünya/suriye-demokratik-güçlerinden-el-hol-kampında-işid-operasyonu (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[117] BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic North East Syria: Al Hol Camp,", s. 1; Renard, Coolsaet, s. 3.

[118] Bethan McKernan, "Inside al-Hawl Camp, the Incubator for Islamic State's Resurgence", *The Guardian*, 31 Ağustos 2019, https://www.theguardian.com/world/2019/aug/31/inside-al-hawl-camp-

SDG'nin kamplardaki denetimi zayıflamış, bu müdahale ile birlikte yüzlerce IŞİD'li olduğu düşünülen kişi kamplardan kaçmış,[119] aralarında Avrupalıların da olduğu bir grup kadın IŞİD militanları tarafından kamplardan kaçırılmış[120] ve kamplar silahlı çatışmaların yaşandığı bölgelere çok yakın oldukları için çok daha tehlikeli ve istikrarsız bir hale gelmişlerdir.[121]

1.2.2. Gözaltında Kamplarındaki Yabancı Kadın ve Çocuk Profilleri

Kamplarda tutulan yabancı çocukların profilleri ise, yaşları, cinsiyetleri, olgunluk seviyeleri, IŞİD ideolojisine bağlılıkları, maruz kaldıkları eğitim ve yapılanma içerisindeki rolleri açısından birbirlerinden ayrılmaktadır:

Kamplarda yaşayan yabancı çocukların, üçte ikisinden fazlasının 12 yaşından küçük ve en az yarısından fazlasının ise beş yaşından küçük olduğu bilinmektedir.[122] Dolayısıyla kampta tutulan çocukların büyük bir bölümünün Suriye veya Irak

---

the-incubator-for-islamic-states-resurgence (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Open Letter from National Security Professionals to Western Governments, "Unless We Act Now, the Islamic State Will Rise Again", 11 Eylül 2019, https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2019/09/FTF-Open-Letter.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Rights Watch (UK), "European Women and Children in Syria – Factual and Legal Briefing", 7 Kasım 2019, para. 4, https://www.rightsandsecurity.org/assets/downloads/2019.11.07-RWUK-European-Women-and-Children-in-NE-Syria-–-Legal-and-Security-issues_.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Natasha Turak, "Hundreds of ISIS Prisoners are Escaping from Camps in Northern Syria amid Turkish Offensive", *CNBC*, 14 Ekim 2019, https://www.cnbc.com/2019/10/14/isis-prisoners-are-escaping-from-camps-in-syria-amid-turkish-offensive.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Al Arabiya, "French Women from Syrian Camp 'Retrieved' by ISIS: Relatives", *Al Arabiya*, 15 Ekim 2019, https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2019/10/15/French-women-from-Syrian-camp-retrieved-by-ISIS-Relatives-.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[119] Bethan McKernan, "At least 750 Isis affiliates escape Syria camp after Turkish shelling", *The Guardian*, 13 Ekim 2019, https://www.theguardian.com/world/2019/oct/13/kurds-say-785-isis-affiliates-have-escaped-camp-after-turkish-shelling (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[120] Euronews, "AFP: Kamplardan çıkarılan Fransız kadınlar yeniden IŞİD'in eline geçti", *Euronews*, 15 Ekim 2019, https://tr.euronews.com/2019/10/15/afp-kamplardan-cikarilan-fransiz-kadinlar-yeniden-isid-in-eline-gecti-suriye (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[121] Center for Global Policy, s. 8; Human Rights Watch, "Syria: Dire Conditions for ISIS Suspects' Families"; Rights Watch (UK), para. 4.

[122] Rights and Security International, para. 17.

topraklarında doğmuş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yaşları daha büyük olan çocukların ise oldukça küçük yaşlarda aileleri ile birlikte IŞİD topraklarına getirildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, kamplarda tutulan en az 500 çocuğun anne ve/veya babasının hayatını kaybetmiş olduğu veya başkaca sebeplerle bu çocukların refakatsiz kalmış olduğu raporlanmıştır. Bu şekilde refakatsiz kalan çocuklara kamplarda kalan diğer kadınların ebeveynlik ettiği söylenmektedir.[123]

Kamplarda tutulan çocukların en azından bir bölümünün, şiddet ortamında büyümüş olmalarının ve IŞİD tarafından hazırlanan eğitim müfredatına maruz kalmalarının bir sonucu olarak, IŞİD ideolojisini "benimsemiş" oldukları ileri sürülmektedir. Ayrıca özellikle yaşları daha büyük olan çocukların bazı şiddet eylemlerine katılmış olmaları ve/veya örgütte rol almış olmaları, elbette ki, ihtimal dahilindedir.[124] Bununla birlikte, her ne olursa olsun bu kişilerin "çocuk" oldukları ve silahlı çatışmalarda kullanılmış olsalar dahi öncelikle "mağdur" olarak kabul edilmeleri gerektiği hatırda tutulmalıdır.[125] Nitekim, BM Güvenlik Konseyi'nin de açıkça belirttiği üzere,[126] silahlı çatışmalara dahil olan çocukların, uluslararası hukuk

---

[123] Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria"; BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "Syrian Arab Republic, North East Syria: Al Hol camp", s. 1, 3. Rights and Security International, para. 17.

[124] BM Güvenlik Konseyi , "Letter dated 18 February 2015 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1373 (2001) concerning counter-terrorism addressed to the President of the Security Council," S/2015/123, 23 Şubat 2015, para. 14, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2015_123.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[125] Cook, Vale, "From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State", s. 30-31.

[126] BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 1314(2000)", S/RES/1314 (2000), 11 Ağustos 2000, http://unscr.com/en/resolutions/doc/1314 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2427 (2018) on Children and Armed Conflict", S/RES/2427, 9 Temmuz 2018, para. 20, http://unscr.com/en/resolutions/2427 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2396 (2017)", para. 31. Ayrıca bkz. BM Genel Sekreteri, "Key Principles For The Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation And Reintegration Of Women And Children With Links To United Nations Listed Terrorist Groups," Nisan 2019, s. 7, https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/key_principles-april_2019.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

çerçevesinde, öncelikli olarak "mağdur" kabul edilmesi gerektiği kabul edilmektedir.[127]

Kamplarda bulunan çocukların hem kendi ebeveynleri tarafından hem de üçüncü kişiler tarafından hala fiziksel, psikolojik ve duygusal şiddete maruz kaldıkları; ayrıca kampta kaldıkları sürece sömürü, cinsel istismar, çocuk işçiliği ve kaçakçılığı riski altında oldukları bilinmektedir.[128] Buna ek olarak, kamplarda şiddet içeren aşırıcılığın (*violent extremism*) hakim olduğu ve çocukların bu ortamda endoktrinasyona maruz kalmaya devam ettiği belirtilmektedir.[129] Gerçekten de bazı araştırmacılar, kampları ziyaret ettiklerinde bir grup çocuğu IŞİD sloganları atarken ve IŞİD bayrağını sallandırırken gördüklerini ifade etmişlerdir.[130]

Son olarak belirtmek gerekir ki, SDG aynı zamanda, IŞİD üyesi olduğu düşünülen, aralarında yabancıların da bulunduğu, yaklaşık 10.000 yetişkin erkeği ve 14 ila 17 yaş aralığındaki tahminen 700'e yakın erkek çocuğunu bahsi geçen kamplarda değil, geçici hapishanelerde tutmaktadır. Bu hapishanelerin de insanlık dışı koşulları

---

[127] Bkz. BM, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol, BM Genel Kurulu'nun 25 Mayıs 2000 tarih ve A/RES/54/263 sayılı kararıyla kabul edilerek imzaya ve onay açılmıştır. 10. madde kapsamında, 12 Şubat 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 18 Mart 2004 tarih ve 25406 sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/03/20040318.htm (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM Çocuklara Yardım Fonu ("UNICEF"), "The Paris Principles: Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups", *UNICEF*, 2007, https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[128] Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Tavsiye Kararı 2321", para. 1; Anelise Borges, "Euronews Özel Haber: IŞİD'in Avrupalı Çocukları 2", *Euronews*, 25 Eylül 2019, https://tr.euronews.com/2019/09/25/video-euronews-ozel-haber-isidin-avrupali-cocuklari-2 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[129] Open Letter from National Security Professionals to Western Governments; Liesbeth van der Heide, Jip Geenen, "Children of the Caliphate - Young IS Returnees and the Reintegration Challenge", *International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* ("ICCT"), Ağustos 2017, https://icct.nl/app/uploads/2017/08/ICCT-vanderHeide-Geenen-Children-of-the-Caliphate-2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[130] Center for Global Policy, s. 8.

olduğu ve minimum standartları sağlamadıkları belirtilmiştir.[131] Yetişkin erkeklerin ve ergenlik çağındaki erkek çocukların tutuldukları bu hapishaneler doğrudan bu tezin konusu olmamakla birlikte, halihazırda gözaltı kamplarında tutulan erkek çocukların 13-14 yaşlarına geldiklerinde bu hapishanelere gönderildiğini belirtmek gerekir.[132] Dolayısıyla erkek çocukların bu kamplardan vatandaşı oldukları devletler tarafından geri getirilmemesi ya da bu hususta geç kalınması, erkek çocukların bu hapishanelere gönderilmesine neden olabilmektedir.

Halihazırda kamplarda tutulan yabancı kadınların büyük bir bölümü, her ne kadar kendi iradeleriyle IŞİD'e katılmak için Suriye ve Irak'a gitmeye karar vermişlerse de, çoğu kadın, bu kararı verirken IŞİD'ın gerçek doğası ve IŞİD'e dahil olmanın sonuçları hakkında çok sınırlı bir bilgiye sahip olduğunu ve yanlış yönlendirildiklerini, kandırıldıklarını belirtmiştir.[133] Kampa tutulan yabancı kadınların bazıları ise, Suriye ve Irak'a gitmeye fiziken zorlandıklarını, kaçırıldıklarını[134] ya da ekonomik veya duygusal sebeplerle IŞİD'e katılmak isteyen aile üyelerinin peşinden gitmek durumunda kaldıklarını ifade etmiştir.[135] Aynı zamanda, şu anda kampta

---

[131] Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria"; Human Rights Watch, "Northeast Syria: Boys, Men Held in Inhumane Conditions", *Human Rights Watch*, 8 Ekim 2019, https://www.hrw.org/news/2019/10/08/northeast-syria-boys-men-held-inhumane-conditions (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[132] International Crisis Group, "Women and Children First: Repatriating the Westerners Affiliated with ISIS (Middle East Report No. 208)", *International Crisis Group*, Brüksel, 18 Kasım 2019, https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/208-women-and-children-first.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021), s. 3; Rights and Security International, para. 58-61.

[133] Rights and Security International, para. 92; Center for Global Policy, s. 11. Voa News, "In Camp of Diehard IS Supporters, Some Women Express Regrets", *Voa News*, 23 Nisan 2019, https://www.voanews.com/middle-east/camp-diehard-supporters-some-women-express-regrets (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Louisa Tarras-Wahlberg, "Promises of Paradise? A Study on Official ISIS-Propaganda Targeting Women" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Swedish Defence University, 2016, http://fhs.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A942997&dswid=-9078 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[134] Center for Global Policy, s.11; Azadeh Moaveni, "ISIS Women and Enforcers in Syria Recount Collaboration, Anguish and Escape", *The New York Times*, 21 Kasım 2015, https://www.nytimes.com/2015/11/22/world/middleeast/isis-wives-and-enforcers-in-syria-recount-collaboration-anguish-and-escape.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[135] Rights and Security International, para. 93. Ayrıca bkz. "Bir dönemler Musul'da minibüs şoförlüğü yapan kocasının savaş sırasında başka bir iş imkanı kalmadığı için IŞİD'e katıldığını iddia eden Ümmü Yusuf, 'Ona ya örgütten ayrılırsın ya da seninle yaşamayacağım dedim. O da bana, bu senin işin değil,

bulunan yetişkin kadınların önemli bir bölümünün henüz çocuk yaştayken IŞİD'e katılmak için ülkelerinden ayrılmış olduklarını da belirtmek gerekir.[136]

Kampta tutulan kadınların bir kısmı, hiçbir zaman IŞİD ideolojisini benimsemediklerini, zaten zorla Suriye veya Irak'a götürülmüş olduklarını, örgütte aktif olarak rol almadıklarını, üstelik bütün bu süreçte farklı şekillerde şiddete maruz kaldıklarını, defalarca kaçmayı denediklerini, kurallara uymadıkları için cezalandırıldıklarını, istemedikleri kişilerle evlenmeye zorlandıklarını, yakınlarının cezalandırılmalarına ve hatta kimi zaman idam edildiklerine tanıklık ettiklerini söylemektedir.[137] Bir kısmı ise, her ne kadar başlarda IŞİD'e isteyerek katılmış, örgütün ideolojisini benimsemiş ve örgütte aktif rol almışlarsa da, bundan artık pişmanlık duyduklarını ve IŞİD konusundaki fikirlerinin değiştiğini belirtmektedir.[138] Bununla birlikte, kamplarda, özellikle de *al-Hol* kampında tutulan az sayıda kadın, hala IŞİD ideolojisine olan bağlılıklarını sürdürmektedir.[139] Bu kadınlardan kamp içinde örgütlenerek IŞİD ideolojisini ve yapılanmasını kampta da canlı tutmaya ve devam

---

ben seçimimi yaptım, en azından örgütten aldığım bir miktar para ile ailemin geçimini sağlarım. Bu şekilde onların açlığa mahkum olmasını izlememiş olurum dedi' diye konuştu": Mustafa Bağ, "IŞİD militanlarının eşleri ve çocukları toplumdan dışlanıyor", *Euronews*, 24 Nisan 2019, https://tr.euronews.com/2019/04/24/isid-militanlarinin-esleri-ve-cocuklari-toplumdan-dislaniyor (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[136] Rights and Security International, para. 93.

[137] Voa News; Natalia Sancha, "The transformation of ISIS women in Syria's Al Roj camp", *El Pais*, 26 Mart 2021, https://english.elpais.com/international/2021-03-26/the-transformation-of-isis-women-in-syrias-al-roj-camp.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[138] Rights and Security International, para. 95; Voa News. Ayrıca bkz. Anelise Borges, "Euronews Özel Haber: IŞİD'in Avrupalı Çocukları 3", *Euronews*, 25 Eylül 2019, https://tr.euronews.com/2019/09/25/video-euronews-ozel-haber-isidin-avrupali-cocuklari-3 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Flora Drury, "Yabancı IŞİD militanlarının çocukları ülkelerine geri dönebilecek mi?", *BBC News Türkçe*, 22 Şubat 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47322892 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[139] Center for Global Policy, s. 11; Anne Speckhard, Ardian Shajkovci, "Waiting for Return of the Caliphate Among ISIS Enforcers in Syria's al Hol, Ain Issa and Roj Camps", *Homeland Security Today*, 3 Eylül 2019, https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/waiting-for-the-return-of-the-caliphate-among-isis-enforcers-in-syrias-al-hol-ain-issa-and-roj-camps/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

ettirmeye çalıştıkları ileri sürülmektedir.[140] SDG yetkililerinin açıklamalarına göre, kampta bulunan bir grup kadının kendi ülkelerine dönme arzusu bulunmadığı gibi,[141] bazıları hala IŞİD'in tekrar kurulmasını beklemekte ve hatta IŞİD tekrar güç kazandığında SDG yetkililerinden nasıl "intikam" alacaklarını açıkça dile getirmektedirler.[142] Ayrıca, yine bir grup kadının *ḥisbah* adı verilen ahlak polis ekiplerini kamp içinde yeniden oluşturduğu, kamplarda IŞİD'in kılık kıyafet kurallarını riayet etmeye devam ettikleri ve bu kurallara uymayanlara da sözlü ve fiziksel şiddet uyguladıkları da belirtilmektedir. Bu kadın ekiplerinin, kampa gelen gazeteciler veya araştırmacılarla görüşen ve IŞİD aleyhinde beyanda bulunan kişileri tehdit ettikleri ve hatta "cezalandırdıkları" da iddia edilmektedir.[143]

Genel olarak, kadınların büyük bir çoğunluğu, süregiden belirsizlik halinin ve kampların insanlık dışı koşullarının kendilerini duygusal ve fiziksel olarak oldukça yıprattığını, bazıları artık intihar eşiğine geldiklerini belirtmektedir.[144] Kamplardaki yabancı kadınların neredeyse tamamı, çocuklarını güvenli bir ortamda yetiştirmek, bunun için vatandaşları oldukları ülkelere geri dönmek istediklerini ve dönüşleri akabinde adaletle yüzleşmeye hazır olduklarını ifade etmektedirler.[145] Belirtmek gerekir ki bazı kadınlar, çocuklarına daha iyi bir gelecek şansı sunmak amacıyla ya da veya sağlık sorunları nedeniyle, şimdiden ebeveynlik haklarından resmi olarak feragat

---

[140] Sancha; Davis, s. 4-6; Quentin Sommerville, "IŞİD kampları: Hiç kimsenin istemediği kadınlar ve çocuklar", *BBC News*, 14 Nisan 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47911121 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Abdulhakim Günaydın, "El-Hol Kampı'nda IŞİD yeni devletin temellerini atıyor: Kampta Birleşik Krallık ve Avrupa'dan bin 215 aile de bulunuyor", *The Independent Türkçe*, 25 Ocak 2021, https://www.indyturk.com/node/305796/el-hol-kamp%C4%B1nda-i%C5%9Fi%CC%87d-yeni-devletin-temellerini-at%C4%B1yor-kampta-birle%C5%9Fik-krall%C4%B1k-ve (Erişim Tarihi: 01.06 2021).
[141] Center for Global Policy, s. 11.
[142] Speckhard, Shajkovci.
[143] Ibid.; Voa News.
[144] Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria".
[145] Speckhard, Shajkovci; Fehim Taştekin, "IŞİD'in Kadın ve Çocukları: Bu Çağın Cüzzamlıları mı?", *BBC News*, 8 Ağustos 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49263807 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

etmiş,[146] kimileri ise çocuklarını kamptan çıkarabilmek için kaçakçılarla anlaşma yoluna başvurmuştur.[147]

1.2.3. Geri Dönüşe ilişkin Engeller ve Avrupa Devletlerinin Tutumları

Rojava Özerk Yönetimi, kendi denetiminde bulunan yabancı IŞİD savaşçılarını ve IŞİD'le bağlantısı olduğu düşünülen diğer yabancıları kendi mahkemelerinde yargılayamayacaklarını açıkça belirtmiş, hatta bu kişiler için uluslararası bir mahkeme kurulması yönünde çağrıda bulunmuştur.[148] Ayrıca hem SDG hem de Rojava Yönetimi, mevcut olanakları çerçevesinde IŞİD savaşçılarını ve IŞİD'le bağlantısı olduğu düşünülen diğer kişileri gözaltında tutmanın kendileri için büyük bir yük teşkil ettiğini ve bu sorunla başa çıkmakta zorlandıklarını her fırsatta ifade etmiştir.[149] Aralarında çok sayıda çocuğun da bulunduğu yabancıların, vatandaşları oldukları devletler tarafından ülkelerine geri götürülmelerini ısrarla talep etmiş ve bu konuda her türlü iş birliğine açık olduklarını da sıklıkla belirtmiştirler.[150] Ayrıca SDG, gözaltı kamplarında tutulan yabancı çocukların, ülkelerine "ebeveynleri ile birlikte" geri götürülmeleri gerektiğinin de altını sıklıkla çizmiş, oldukça istisnai haller dışında ebeveynleri ile kampta tutulan yabancı çocukların tek başlarına ülkelerine geri götürülmelerine izin vermediklerini ve vermeyeceklerini açıklamıştır.[151]

---

[146] Zira bazı devletler yalnızca refakatsiz (*unaccompanied*) çocukları ülkelerine geri getirmeyi kabul etmektedir.

[147] Azeem Ibrahim, Myriam François, "Foreign ISIS Children Deserve a Home", *International Observatory Human Rights,* 8 Eylül 2020, https://observatoryihr.org/blog/foreign-isis-children-deserve-a-home/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[148] Al Jazeera, "SDF Calls for International Tribunal for ISIL Detainees," *Al Jazeera,* 25 Mart 2019, https://www.aljazeera.com/news/2019/03/25/sdf-calls-for-international-tribunal-for-isil-detainees/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[149] BBC News, "Suriye Kürtleri, IŞİD şüphelileri için uluslararası mahkeme kurulmasını istedi", *BBC News Türkçe,* 26 Mart 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47705575 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[150] Rights and Security International, para. 86.

[151] Rojava Yönetimi'nin konuya dair 18 Mart 2021 tarihli basin açıklaması için bkz: https://twitter.com/RojavaIC/status/1372518844720353282 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Global Legal Monitor, "Germany: Court Obligates Government to Repatriate ISIS Member and Children to Germany", *Global Legal Monitor,* 17 Aralık 2019, https://www.loc.gov/law/foreign-

Her ne kadar gözaltı kamplarında tutulan Avrupalı çocuk ve yetişkinlerin neredeyse tamamı ülkelerine geri dönmek isteseler ve bu konuda açıkça devletlerinin desteğini talep etseler de, Avrupa devletleri, bu kişileri ülkelerine geri getirme hususunda bir hayli gönülsüz davranmaktadır.[152] Çoğu Avrupa devleti, bir yandan hukuki argümanlara dayanarak, bir yandan da lojistik ve siyasi sebepleri öne sürerek vatandaşlarını geri getirmek gibi bir sorumlulukları olmadığını ileri sürmüştür. Böylece "hiç kimsenin istemediği kadın ve çocuklar"[153] herhangi bir yargılama olmaksızın, ne kadar süre kalacakları belli olmayan bu gözaltı kamplarında, insanlık dışı koşullara mahkum edilmiş ve bu sebeple kamplar "Avrupa'nın Guantanamo'su" olarak anılmaya başlamıştır.[154] Bu noktada kısaca hatırlatmak gerekir ki, Özbekistan, Kosova, Rusya, Kazakistan ve ABD gibi ülkeler bölgedeki vatandaşlarının neredeyse tamamının geri dönüşünü sağlamıştır ve aslında yalnızca Avrupa ülkeleri bölgedeki vatandaşlarını geri getirmeyi sistematik biçimde reddetmektedir.[155]

Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan vatandaşlarının geri dönüşüne ilişkin politikaları, her ne kadar aralarında bazı farklılıklar olsa da, temelde aynı hukuki argümana dayanmaktadır. Buna göre, devletlerin, ne başka bir ülkede bulunan vatandaşlarına konsolosluk yardımı sunmak, ne de onların ülkelerine güvenli bir

---

news/article/germany-court-obligates-government-to-repatriate-isis-member-and-children-to-germany/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Wladimir van Wilgenburg, "Belgium strikes deal with KRG to repatriate children of ISIS members: Minister," *Kurdistan 24*, 13 Haziran 2018, https://www.kurdistan24.net/en/news/2d43d0f4-91df-4422-aedb-51fe242f9fe1 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Rights Watch (UK), para. 17; Emma Broches, "What Is Happening With the Foreign Women and Children in SDF Custody in Syria?," *Lawfare*, 24 Mart 2020, https://www.lawfareblog.com/what-happening-foreign-women-and-children-sdf-custody-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria".

[152] Cengiz, s. 5.

[153] Sommerville.

[154] Rights and Security International. s. 1; Renard, Coolsaet, s. 6.

[155] Lyse Mauvais, "Is 2021 the year for decisive steps towards repatriating the foreign children held in northeast Syria camps?", *Syria Direct*, 1 Mart 2021, https://syriadirect.org/is-2021-the-year-for-decisive-steps-towards-repatriating-the-foreign-children-held-in-northeast-syria-camps/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

şekilde geri dönüşlerini sağlamak gibi bir hukuki yükümlülükleri bulunmaktadır.[156] Yine de kampta bulunan bu kişilerin fiilen gözaltında tutulduğu ve bölgede çatışmaların devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda, eğer Avrupa Devletleri kamptaki vatandaşlarına destek sağlamazsa, bu kişilerin (ve özellikle çocukların) güvenli bir şekilde kamptan ayrılmaları, yakınlardaki bir konsolosluğa ulaşmaları ve ülkelerine dönebilmeleri mümkün değildir. Bu bağlamda, kamplarda tutulan yetişkinler ve çocuklar için konsolosluk yardımı özel bir önem taşımaktadır. Nitekim gözaltı kamplarında bulunan kadın ve çocukların büyük bir bölümünün kimlik kartı ya da pasaportu bulunmamaktadır. Dolayısıyla konsolosluk hizmetleri yoluyla bu kimlik ve seyahat belgelerini çıkarttıramadıkları sürece kamptan ayrılmaları söz konusu dahi değildir. Benzer şekilde, kampta bulunan birçok çocuğun, Suriye ve Irak'ta doğdukları için vatandaşlıkları resmi olarak tespit edilememiş, hatta çoğunun doğum kaydı dahi yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çocukların Avrupa vatandaşı olduklarını kanıtlamalarının ve buna bağlı olarak vatandaşları oldukları ülkelere dönebilmelerinin de tek yolu, ilgili devletlerin, bu çocukların vatandaşlıklarını tespit etmek için (gerekliyse DNA testi de dahil olmak üzere) her türlü konsolosluk hizmetini vermeyi kabul etmesidir. Buna rağmen, Avrupa devletleri, yalnızca bir şekilde yakınlardaki diplomatik temsilciliklere ulaşmayı başardıkları ihtimalde kamptaki kadın ve çocuklara konsolosluk hizmeti sunabilecekleri, aksi takdirde bu kişilere konsolosluk hizmeti sunmak gibi hukuki bir yükümlülükleri olmadığı görüşündedirler.[157] Elbette gözaltı

---

[156] Avrupa devletlerinin geri getirme politikalarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Rights Watch (UK), para. 5; Rights and Security International, para. 58-62. Örnek olarak Hollanda, her ne kadar vatandaşlarının ülkelerine geri dönme hakkını tanısa da, bu durumun devlete kamplarda tutulan çocukları proaktif bir şekilde geri getirme veya konsolosluk desteği sağlama yükümlülüğü getirmeyeceğini açıkça belirtmiştir, bkz. Thomas Van Poecke, Evelien Wauters, "The Repatriation of European Nationals from Syria as Contested Before Domestic Courts in Belgium and Beyond", Ocak 2021, s. 35. https://ghum.kuleuven.be/ggs/documents/wp229-van-poecke-wauters-tvp-2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[157] Tanya Mehra, "European Countries Are Being Challenged in Court to Repatriate their Foreign Fighters and Families", *International Centre for Counter-Terrorism – the Hague* ("ICCT"), 7 Kasım 2019, https://icct.nl/publication/european-countries-are-being-challenged-in-court-to-repatriate-their-foreign-fighters-and-families/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Rights Watch (UK), para 5. Hatta bazı ülkeler özellikle IŞİD'e katılmak için ülke dışına çıkan kişilere konsolosluk hizmetleri sağlamayacaklarını belirtmiş ve yasalarını bu amaçla değiştirmişlerdir, bkz. Arthur Scott-Geddes,

kamplarından çıkmalarına müsaade edilmeyen kadın ve çocukların, yakınlardaki diplomatik temsilciliklere kendi başlarına ulaşmaları mümkün değildir; tabii kamptan bir şekilde kaçmayı başarmadıkları sürece...[158] Ayrıca, örneğin Belçika gibi bazı devletler, Suriye ve/veya Irak'a IŞİD'e katılmak amacıyla gitttiği düşünülen kişilere konsolosluk hizmeti sağlamak zorunda kalmamak için, vatandaşlarına konsolosluk hizmetlerine erişim hakkı tanıdıkları iç hukuk düzenlemelerini değiştirmişlerdir. [159]

Bununla birlikte, Avrupa devletlerinin birçoğu, belirli koşullar sağlandığı takdirde, gözaltı kamplarında tutulan *bazı* çocukların geri getirilebileceğini kabul etmektedir. Bu şartların ne olduğuna ilişkin belirsizlikler olsa da, devletlerin ağırlıklı olarak, akut tıbbi ihtiyaçları olan ya da yaşları küçük ve/veya refakatsiz kalmış bazı çocukları ülkelerine geri getirmeyi kabul ettiği görüşmektedir.[160] Ancak devletler bu

---

"Denmark Announces End to Consular Assistance for Its Extremist Fighters", *The National News*, 18 Kasım 2019, https://www.thenationalnews.com/world/europe/denmark-announces-end-to-consular-assistance-for-its-extremist-fighters-1.939261 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[158] Bununla birlikte, örneğin 2019'da *al Hol* kampından çocuklarıyla birlikte kaçmayı başaran bir Hollandalı kadın Ankara büyükelçiliğine ulaşarak ülkelerine dönmek için konsolosluk hizmeti talep etmiş, ancak bunun üzerine vatandaşlıktan çıkarılmıştır: NL Times, "Two Dutch ISIS Women, Three Children Escaped Syrian Camp, Fled to Turkey", *NL Times*, 1 Kasım 2019, https://nltimes.nl/2019/11/01/two-dutch-isis-women-three-children-escaped-syrian-camp-fled-turkey (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Mehra; Rights Watch (UK), 12 no.lu dipnot.

[158] Rights and Security International, para. 16.

[159] Bkz. Belçika Dış İşleri, Dış Ticaret ve Kalkınma İşbirliği Bakanlığı *(Kingdom of Belgium, Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation)*, "Approval of a Draft Law on Consular Assistance to Belgians Abroad", 12 Ocak 2018, https://diplomatie.belgium.be/en/newsroom/news/2018/approval_draft_law_consular_assistance_belgians_abroad (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Kararın BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü tarafından eleştirisi için bkz: BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, "Visit to Belgium", A/HRC/40/52/Add.5, 8 Mayıs 2019, para. 80, https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/40/52/Add.5 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[160] Örneğin Belçika yetkilileri, 10 yaşından küçük tüm çocukların Belçikalı ebeveynlerinin olduğunu kanıtmak şartıyla geri getireleceğini, öte yandan 10 yaşından büyüklere ilişkin değerlendirmenin ise her bir vaka özelinde yapılacağını ve bu çocukların ebeveynlerinin geri getirilmeyeceğini açıklamıştır. Bkz. The Telegraph, "Belgium Pledges to Repatriate Children of Isil From Syrian Camps," *The Telegraph*, 14 Şubat 2020, https://www.telegraph.co.uk/news/2020/02/14/belgium-pledges-repatriate-children-isil-syrian-camps-one-first/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021). İngiltere ise yalnızca yetim ve refakatsiz çocukların geri getirilmek üzere değerlendirilebileceğini açıklamıştır. Bkz. Deutsche Welle, "UK to Repatriate British Orphans of 'Islamic State' Fighters", *Deutsche Welle*, 21 Kasım 2019, https://www.dw.com/en/uk-to-repatriate-british-orphans-of-islamic-state-fighters/a-51359600 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BBC News, "Almanya ve Finlandiya, Suriye'deki IŞİD kamplarından kadın ve

uygulamalarında da çoğunlukla *ad hoc* bir yaklaşım benimsemişler[161] ve bu şekilde geri getirilmeyi "hak eden" ile "hak etmeyen" çocuklar arasında muğlak kriterlere dayanan belirli bir hiyerarşi kurmuşlardır. Ayrıca bu vaka bazlı yaklaşımın, halihazırda zaten uzun ve zorlu olan "geri getirme" sürecinin daha da uzamasına ve karmaşık hale gelmesine, dolayısıyla da çocukların bu insanlık dışı koşullarda çok daha uzun süre kalmasına yol açacağı açıktır.

Avrupa devletlerinin geri getirme politikalarına ilişkin bir diğer kritik mesele ise, gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine *ebeveynleri ile birlikte* geri getirilip getirilemeyeceğine ilişkindir. Nitekim Avrupa devletleri, gözaltı kamplarında tutulan çocukları, ebeveynleri ile birlikte geri getirmeyi sistematik olarak reddetmektedir.[162] Rojava Yönetimi, 18 Mart 2021'de yaptığı açıklamasında, sürecin başından beri, çocukların ebeveynlerinden ayrılarak ülkelerine geri götürülmesine (oldukça istisnai durumlar haricinde ve ebeveynler yazılı olarak rıza vermediği takdirde) izin vermediklerini, ancak birçok ülkenin çocukları tek başına geri götürmekte ısrar ettiğini ve bu durumun kendilerini oldukça zor durumda bıraktığını açıklamıştır.[163] Ayrıca birçok uluslararası kuruluş ve hak örgütü de, zaten savaştan ağır bir şekilde etkilenmiş olan bu çocukların, bu aşamada ebeveynlerinden ayrılmalarının doğru olmadığını ve geri dönülemez sonuçlara yol açabileceğini belirtmiştir.[164]

çocukları ülkelerine geri aldı", *BBC News Türkçe*, 20 Aralık 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55386958 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[161] Örneğin Fransa yetkilileri, bu konuda resmi bir politikası olmamakla birlikte, 2019 yılında yetim ve refakatsiz çocukların geri getirilebileceğini ancak tüm kararların her bir vaka özelinde verileceğini açıklamıştır (bkz. Rights Watch (UK), 11 no.lu dipnot).

[162] Broches; Le Point, "Syrie : La Belgique pour un Retour Groupé d'Enfants de Jihadistes", *Le Point*, 14 Şubat 2020, https://www.lepoint.fr/monde/syrie-la-belgique-pour-un-retour-groupe-d-enfants-de-jihadistes-13-02-2020-2362634_24.php (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[163] Rojava Özerk Yönetimi'nin 18 Mart 2021 tarihli basın açıklaması.

[164] Örneğin bkz. Belçika Çocuk Hakları Ombudsmanı, s. 2; Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Tavsiye Kararı 2321", para. 8.1.2. Ayrıca bkz. Avrupa Birliği Parlamentosu, "Resolution of 26 November 2019 on Children's Rights on the Occasion of the 30th Anniversary of the UN Convention on the Rights of the Child," 26 Kasım 2019, para. 61, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0066_EN.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa devletleri kamplardaki çocuk ve yetişkinleri geri getirmemeye ilişkin pozisyonlarını gerekçelendirmek için, hukuki argümanların yanı sıra, geri getirilmeye ilişkin lojistik sıkıntıları ve ulusal güvenliğe ilişkin endişelerini de ileri sürmektedirler. Örneğin birçok devlet, çocukları geri getirmek için kamplara yetkililerini göndermenin beraberinde getirdiği güvenlik risklerini, çocukların vatandaşlığını belirlemedeki lojistik güçlükleri,[165] Suriye'de diplomatik temsilciliklerinin bulunmuyor oluşunu[166] ve devlet dışı bir aktör olan SDG'yi bölgenin *de facto* egemen gücü olarak kabul etmenin ve o şekilde bir ilişki kurmanın doğurabileceği politik sorunları ileri sürmüştür.[167] Bununla birlikte, her ne kadar bölgede diplomatik temsilcilikleri bulunmuyorsa da, Avrupa devletleri, şu ana kadar komşu ülkelerde bulunan büyükelçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla ve kamplara erişimi olan sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak, birçok çocuk ve kadının başarılı bir şekilde ülkelerine geri getirilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla lojistik olarak kadın ve çocukları geri getirmenin mümkün olduğu açıkça ortadadır.[168] Vatandaşlık tespitindeki zorluklara gelince, daha önce birçok devletin çocukların vatandaşlıklarının tespit edilmesi için kamplarda DNA testleri yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Avrupa devletlerinin çocukların vatandaşlıklarını tespit etmeye ihtiyacı olmadığı, zaten kamplarda bulunan kadın ve çocukların hangilerinin kendi vatandaşları olduğuna dair net bir bilgiye sahip oldukları ileri sürülmektedir.[169]

SDG denetimindeki gözaltı kamplarında tutulan kadın ve çocukların geri getirilmesine ilişkin bir diğer kritik mesele, elbette ki, ulusal güvenlik meselesidir.

---

[165] Letta Tayler, "Western Europe Must Repatriate Its ISIS Fighters and Families", *Al Jazeera*, 21 Haziran 2019, https://perma.cc/HQ6L-VJEH (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Bu tür gerekçelendirmeler problem teşkil etmektedir.
[166] Rights Watch (UK), para. 6.
[167] International Crisis Group, "Women and Children First: Repatriating the Westerners Affiliated with ISIS (Middle East Report No. 208)", s. 13.
[168] Bkz. Mehra; Rights Watch (UK), para 5.
[169] Center for Global Policy, s. 12.

Avrupa ülkelerinde, kamplarda tutulan çocukların ve ebeveynlerinin geri getirilmesi meselesi, Avrupa'daki çoğu hükümet yetkilisi, politikacı ve medya organı tarafından sistematik olarak bir ulusal güvenlik tehdidi olarak sunulmaktadır. Elbette ki, devletlerin ulusal güvenliğe ilişkin endişeleri tamamen yersiz değildir. Zira güvenlik çerçevesinden bakıldığında, IŞİD ile bağlantısı olduğu düşünülen kişilerin ülkeye geri getirilmesinin o ülkede yaşayan kişiler için hiçbir risk oluşturmadığı söylenemez. Bununla birlikte, gözaltı kamplarında bulunan çocuklar için bu riskin çok düşük olduğu, özellikle küçük yaştakiler için böyle bir riskin söz konusu dahi olmadığı, yetişkinlerin ise kayda değer bir bölümünün zaten zorla ya da kandırılarak IŞİD'e dahil oldukları, çoğunun çocuk yaştayken ülkelerinden ayrıldıkları ve Suriye ya da Irak'a gittikleri, bir kısmının örgüt faaliyetlerine hiç katılmamış olduğu hatırda tutulmalıdır. Üstelik asıl güvenlik tehdidi oluşturan, IŞİD topraklarında yaşamış ve/veya örgütün faaliyetlerine aktif olarak katılmış kişilerin ülkelerine geri dönmeleri değil; bu kişilerin istikrarsız bir bölgede, insanlık dışı koşullarda ve her an kontrolden çıkabilecek kamplarda gözetim altında tutulmalarıdır.[170] Özellikle Suriye'de savaşın hala devam ettiği de göz önüne alındığında, kamplarda tutulan kişilerin muhtemel bir istikrarsızlık anında fırsattan istifade edip kaçması veya bu kişilerin IŞİD mensupları tarafından kaçırılması ihtimal dahilindedir ve bu durum yerel, bölgesel ve hatta küresel ölçekte bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Ayrıca, vatandaşları oldukları devlet tarafından insanlık dışı şartlarda yaşamaya terk edilen, en temel insani ihtiyaçları dahi giderilmeyen kişilerin, vatandaşları oldukları devlet yönetimlerine öfkelenmeleri ve bu öfkenin pratikte şiddet içeren eylemlere dönüşmesi de kuvvetli bir olasılık olarak görülmektedir.[171]

Tüm bu sebeplerle, gözaltı kamplarında tutulan çocuk ve yetişkinlerin Suriye'deki gözaltı kamplarında bırakılmalarının, uzun vadede Avrupa ülkelerinin

[170] Cengiz, s. 5.
[171] Ibid., s. 6.

ulusal güvenliklerini korumaya hizmet etmeyeceği, hatta tam tersine, çok daha büyük bir güvenlik riski oluşturabileceği belirtilmektedir.[172] Gerçekten de ulusal güvenlik uzmanları, IŞİD topraklarında yaşamış ya da örgütte aktif olarak rol almış vatandaşların ülkeye proaktif olarak geri getirilmesinin en iyi çözüm olduğunu, uzun vadede ulusal ve küresel güvenliğin ancak bu şekilde sağlanabileceğini, çünkü ancak ülkeye geri getirildikleri takdirde bu kişileri yakından gözlemlemenin ve kontrol edebilmenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir.[173] Buna göre vatandaşların ülkeye geri getirilmesi, yargılama, rehabilitasyon ve topluma yeniden entegre olma gibi etapları da içeren kapsamlı ve uzun soluklu bir sürecin yalnızca ilk adımını oluşturmaktadır. Elbette bu sürece, yoksulluk ve ayrımcılık gibi, daha en baştan IŞİD'in güçlenmesine yol açan ve bu kişileri IŞİD'e sürükleyen temel sorunları ortadan kaldırmak için alınacak önlemler de eşlik etmelidir.[174] Ayrıca, sadece ulusal güvenlik uzmanları değil, aynı zamanda BM Genel Sekreteri,[175] BM Güvenlik Konseyi,[176] Avrupa Konseyi,[177] Avrupa Parlamentosu,[178] devletlerin kamplarda tutulan kadın ve çocukları geri getirmeye ilişkin hukuki yükümlülüklerini ve etik sorumluluklarını hatırlatmıştır. Çocuk hakları derneklerinin[179] yanı sıra IŞİD saldırılarının

---

[172] AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu s. 50; Meghan Benton, Natalia Banulescu-Bogdan, "Foreign Fighters: Will Revoking Citizenship Mitigate the Threat?", *Migration Policy Institute*, 3 Nisan 2019, https://www.migrationpolicy.org/article/foreign-fighters-will-revoking-citizenship-mitigate-threat (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[173] Cengiz, s. 7; Open Letter from National Security Professionals to Western Governments. Ayrıca bkz. BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, "Visit to Belgium", A/HRC/40/52/Add.5.

[174] Ibid., s. 2; Zülfü Dağdeviren, "IŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler Ve IŞİD'le Mücadele Stratejisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, 2021, ss. 301-316, s. 314.

[175] BM Genel Sekreteri, "Key Principles for the Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children with Links to United Nations listed Terrorist Groups", s. 3. BM Genel Kurulu, "Activities of the United Nations System in Implementing the United Nations Global Counter-Terrorism Strategy", (BM Genel Sekreteri Raporu), 29 Ocak 2021, https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F729&Language=E&DeviceType=Desktop (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[176] BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2178 (2014)"; BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2427 (2018)", para. 26; BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2396 (2017)".

[177] Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Tavsiye Kararı 2321", para. 1.

[178] Avrupa Birliği Parlamentosu, para. 61.

[179] Belçika Çocuk Hakları Ombudsmanı, s. 2.; İngiltere Çocuk Komiserliği (*The Children's Commissioner for England*), "Letter from the Children's Commissioner to the Home Office and the

mağdurlarının oluşturduğu dayanışma grupları gibi birçok aktör, kamplardaki çocuk ve kadınların yakınları, çocuk ve ebeveynlerinin geri getirilmesine dair ilgili devletlere çeşitli çağrılarda bulunmuştur.[180]

Ancak, tüm bu çabalara rağmen, Avrupa devletleri şimdiye kadar yalnızca çok az sayıda çocuk vatandaşını geri getirmiştir. Bu çocukların da büyük bir çoğunluğunu refakatsiz ve yaşları küçük olan çocuklar oluşturmaktadır.[181] Üstelik devletler yalnızca kamplardaki çocuk ve yetişkinleri geri getirmeyi reddetmekle kalmamış, aynı zamanda bazı devletler bu kişilerin ülkeye dönüşlerini vatandaşlıktan çıkarma yöntemiyle tamamen engellemeye çalışmıştır. Gerçekten de son birkaç senede birçok Avrupa devleti, vatandaşlıktan çıkarma koşullarını IŞİD'e katılmak için Suriye ve Irak'a gittiği düşünülen kişileri de kapsayacak şekilde genişletmiştir ve bu yasalar kapsamında pek çok kişi vatandaşlıktan çıkarılmış, birçoğu da çıkarılma tehlikesi ile hala karşı karşıyadır.[182]

Foreign Commonwealth Office", 2019, https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2019/11/cco-letter-from-the-childrens-commissioner-on-british-children-in-ne-syria.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Alice Tidey, "Six Belgian Orphans of Islamic State Fighters Taken in by Belgium", *EuroNews*, 19 Nisan 2018, https://www.euronews.com/2019/06/15/belgium-repatriates-six-islamic-state-children-from-syrian-camps (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[180] Association Francaise des Victimes du Terrorisme, "L'AFVT Souhaite Le Rapatriement Des Enfants Français Détenus Dans Les Camps Du Kurdistan Syrien", *AFVT*, 24 Haziran 2019, https://www.afvt.org/lafvt-souhaite-le-rapatriement-des-enfants-francais-detenus-dans-les-camps-du-kurdistan-syrien/ (Erişim Tarihi : 04.06.2021); FENVAC, "Faut-Il Rapatrier les Jihadistes Français? La FENVAC s'exprime", *FENVAC*, 20 Ocak 2020, https://www.fenvac.com/faut-il-rapatrier-les-jihadistes (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Ouest France, "Une Fédération de Victimes Favorable au Rapatriement de Djihadistes Détenus en Syrie", *Ouest France*, 13 Ocak 2020, https://www.ouest-france.fr/monde/djihadisme/une-federation-de-victimes-favorable-au-rapatriement-de-djihadistes-detenus-en-syrie-6687759 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[181] Cook, Vale ,"From Daesh to 'Diaspora' II: The Challenges Posed by Women and Minors After the Fall of the Caliphate", s. 35-36.

[182] Ayrıntılı bilgi için bkz: Benton, Banulescu-Bogdan; Maarten P. Bolhuis, Joris van Wijk, "Citizenship Deprivation as a Counterterrorism Measure in Europe: Possible Follow-Up Scenarios, Human Rights Infringements and the Effect on Counterterrorism", *European Journal of Migration and Law*, Cilt 22, Sayı 3, 2020, ss. 338–365; Jules Lepoutre, "Citizenship Loss and Deprivation in the European Union (27 + 1)", *European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies Global Governance Programme* ("GLOBALCIT"), EUI Working Paper RSCAS2020/29, Mayıs 2020, s. 8, https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/66958/RSCAS_2020_29.pdf?sequence=4&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Danimarka örneği için bkz: Deutsche Welle, "Denmark Approves Stripping IS Fighters of Citizenship", *Deutsche Welle*, 24 Ekim 2019, https://www.dw.com/en/denmark-approves-

İKİNCİ BÖLÜM
AİHM İÇTİHADI ÇERÇEVESİNDE DEVLETLERİN KAMPLARDA TUTULAN ÇOCUK VATANDAŞLARININ ÜLKELERİNE GÜVENLİ BİR ŞEKİLDE GERİ DÖNÜŞLERİNİ SAĞLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

2.1. Avrupa Devletlerinin Güvenli Geri Dönüşü Sağlama Yükümlülüğü ve AİHM'nin Rolü

2.1.1. "Geri Dönüş" Kavramı

"Geri dönüş" terimi ağırlıklı olarak insancıl hukuk ile göç ve mülteci hukuku alanlarında kullanılır. Uluslararası Göç Örgütü'nün *Göç Terimleri Sözlüğü*'ne göre, "geri dönüş" (*repatriation*) "[ç]eşitli uluslararası hukuki belgelerde öngörülen koşullar çerçevesinde, mülteci veya savaş esirlerinin vatandaşı oldukları ülkeye geri dönme hakkı" olarak tanımlanmıştır.[183] Uluslararası insancıl hukuk kapsamında ise geri dönüş kavramı, "çatışmalar sona erdiğinde, kişileri alıkoyan güçlerin bu haktan yararlanmaya uygun kişileri (asker ve siviller) serbest bırakma, menşe ülkelerin ise vatandaşlarını

---

stripping-is-fighters-of-citizenship/a-50970297?fbclid=IwAR0ZcROjsnPmwJ7XIceBwF9jCOAKRNl1zoKg7KJx6fyQbVra8H6oui10lAY#:~:text=Denmark's%2 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); The Defense Post, "Denmark Strips 2 ISIS Adherents of Citizenship Under New Law", *The Defense Post*, 26 Kasım 2020, https://www.thedefensepost.com/2019/11/26/denmark-isis-citizenship/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Hollanda için bkz.: Tom Land Boekestein, Gerard-René de Groot, "Discussing the Human Rights Limits on Loss of Citizenship: a Normative-Legal Perspective on Egalitarian Arguments Regarding Dutch Nationality Laws Targeting Dutch-Moroccans", *Citizenship Studies*, Cilt 23, Sayı 4, 2019, ss. 320-337, s. 323. Bkz. Birleşik Krallık: The Independent, "Ministers Refuse to Reveal How Many Extremists They Have Stripped of British Citizenship", *The Independent*, 9 Şubat 2020, https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/isis-syria-syria-shamima-begum-uk-citizenship-terror-a9312226.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Bkz. Almanya: Guy Chazanm, "Germany to Strip Dual-Nationals Who Fight for Isis of Citizenship", *Financial Times*, 4 Mart 2019, https://www.ft.com/content/1c929f90-3e6b-11e9-9bee-efab61506f44 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[183] Uluslararası Göç Örgütü, *(International Organization for Migration)*, "Göç Terimleri Sözlügü" (der. Richard Perruchoud ve Jillyanne Redpath-Cross), Uluslararası Göç Hukuku No. 31, 2013, 2. Baskı, s. 34, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

kabul etme yükümlülüğünü" içerir. Geri dönüş terimi aynı zamanda, "uluslararası kriz zamanlarında diplomatik elçiler, uluslararası yetkililer, yabancı bir ülkeye yerleşmiş kişiler ve göçmenler" için de kullanılmaktadır.[184] Özellikle göç ve mülteci hukuku alanında "geri dönüş" zorunlu göçmenlerin ülkelerine geri dönmeleri ya da geri gönderilmeleri şeklinde tanımlanmaktadır.[185] Nitekim terimin İngilizcesi olan *repatriate* kavramı, "bir kişiyi ülkesine her anlamda kavuşturmak" anlamına gelir ve bir anlamda "anavatanla kopan bağların onarılmasını" ima eder.[186] Göç ve mülteci hukuku yazınında kişilerin ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından geliştirilen üç kalıcı çözümden (*durable solutions*) birisidir: Gönüllü geri dönüş (*voluntary repatriation*), yeniden yerleştirme (*resettlement*) ve yerel entegrasyon (*local integration*).[187] Buna göre geri dönüşün sağlanması "geri dönüş için yapılan hazırlık, geri dönme süreci, ve gidilen ülkeye varıldıktan hemen sonraki kabul edilme ve entegrasyon için gereken düzenlemeleri" içermektedir. Geri dönüşleri organize etmekle ve yolculuk sırasında gerekli yardımları sağlamakla yükümlü kuruluş ise bu çerçevede BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'dir.[188]

Çalışmanın odağında olan ve Suriye'nin kuzeydoğusunda tutulan Avrupa vatandaşı çocukların ve ebeveynlerin ise bu bağlamda, aksi iddialar olmakla beraber,[189] "mülteci" statüsüne sahip oldukları söylenemez. Nitekim bu insanlar yaşadıkları

---

[184] Ibid.
[185] N. Aslı Şirin Öner, "Son Mu Başlangıç Mı? Göç Çalışmalarında Sosyal Bir Olgu Olarak Geri Dönüş", *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* (der. Suna Gülfer, Ihlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınevi, Kasım 2018, 4. Baskı, ss. 263-285, s. 273.
[186] Ibid.
[187] Cansu Kaya, "Kalıcı Çözüm Türü Olarak Gönüllü Geri Dönüş ve Geçici Koruma Kapsamında Yer Alanlar Bakımından Türk Hukukundaki Düzenlenme Şekli", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2019, ss. 511–535, s. 512.
[188] Rosemary Preston, "Researching Repatriation and Reconstruction: Who Is Researching What and Why?", *The End of Refugee Cycle? Refugee Repatriation and Reconstruction* (der. R. Black ve K. Khoser), Berghahn, 1999, ss. 8–36, s. 25 (aktaran: Öner, s. 273).
[189] Aksi yöndeki bir görüş için bkz. Ana Luquerna, "The Children of ISIS: Statelessness and Eligibility for Asylum under International Law", *Chicago Journal of International Law*, Cilt 21 Sayı 1, 2020, ss. 148-193, s. 178-190.

yerleri, iç karışıklıklar, savaşlar veya iklim şartları gibi kendilerini risk altına sokan sebeplerle terk etmemiş, bu sebeplerle başka ülkelere gitmek *zorunda* kalmamışlardır. Dolayısıyla geri dönüş kavramının, Suriye'nin kuzeydoğusunda tutulan çocuk ve yetişkinler bağlamında olağan ve yaygın kullanımı dışında kullanıldığı söylenebilir. Bu tezin konusu çerçevesinde, "geri dönüş" devletlerin kamplarda alıkoyulan çocuk vatandaşlarının ülkelerine güvenli bir şekilde (geri) getirilmelerini sağlaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla altını çizmek gerekir ki "geri dönüş", kamplarda tutulan çocukların kendi çabalarıyla ülkelerine dönmeyi başarmaları durumunda (örneğin serbest bırakılarak ya da kaçarak) ülke sınırından içeri girmelerine izin verilmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, bu kişilerin ülkelerine güvenli bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanması, vatandaşları oldukları devletlerin aktif olarak gerçekleştirmesi gereken bir dizi eylemi ve alması gereken pek çok önlemi içermektedir. Bu eylemler kamplarda tutulan her çocuk için farklılık gösterebilmekteyse de, genel olarak aşağıdaki aşamaları kapsadığı ileri sürülebilir:

(i) kamplardaki çocukların vatandaşlığının tespit edilmesi, bu amaçla gerekli delillerin ivedilikle toplanması, vatandaşlığın başka türlü tespit edilmesinin mümkün olmadığı durumlarda DNA testlerinin kolaylaştırılması ve kamptaki çocuklar için ulaşılabilir hale getirilmesi,

(ii) çocukların vatandaşı oldukları ülkeye dönüşlerini mümkün kılmak için kimlik ve seyahat belgeleri dahil olmak üzere tüm gerekli idari belgelerin düzenlenmesi;

(iii) geri dönüşü etkin bir şekilde yürütmek adına kamp otoriteleri ve ayrıca yakınlarda bulunan konsolosluk temsilcileri ile sahada faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla iletişim kurulması, bu konuda bir iş birliğinin sağlanması;

(iv) geri dönüş sürecinin her aşamasında çocukların yüksek menfaatinin gözetilmesi, bu doğrultuda kampın insanlık dışı koşulları göz önünde bulundurularak geri dönüşün ivedilikle sağlanması, bu süreçte

çocukların fiziksel ve psikolojik sağlık durumunu korumaya yönelik önlemler alınması, çocukların yüksek menfaatlerine aykırı olmadığı sürece ebeveynlerinden ayrılmamasının sağlanması ve

(v) nihayetinde çocukların ebeveynleriyle birlikte, bölgede silahlı çatışmaların hala devam ettiği göz önünde bulundurularak, güvenli yollardan, ülkelerine fiziksel olarak geri dönüşlerinin sağlanması gibi aşamaları içermektedir. Belirtmek gerekir ki, geri dönüşü sağlama yükümlülüğünün nasıl hayata geçirileceğine ilişkin olarak, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin hazırladığı mültecilerin gönüllü geri dönüşüne (*voluntary repatriation*) ilişkin rehber ilkeleri de kıyas yoluyla uygulanabilir. Örneğin başlıca taraflar arasında diyalog, mümkün olan en erken aşamada kurulmalı ve geri dönüş düzenli, güvenli ve insan onuruna uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir.[190]

(vi) Son olarak, elbette ki bu kapsamda devletlerden ülkeye dönüş sonrası çocukların rehabilitasyonunun sağlanması ve benzeri faaliyetler de beklenmektedir.[191]

Dolayısıyla çalışmanın devamında, devletlerin AİHS bağlamında gözaltı kamplarında bulunan çocuk vatandaşlarının geri dönüşünü sağlama yükümlülüğü olup olmadığını tartışırken, aslında her çocuğun özel durumu dikkate alınarak, ülkelerine güvenle ve insan onuruna yaraşır bir şekilde dönebilmeleri için alınması gereken önlemlerin ve gerçekleştirilmesi gereken eylemlerin tümü kastedilmektedir.

---

[190] Bkz. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Handbook - Voluntary Repatriation: International Protection", Ocak 1996, https://www.unhcr.org/3bfe68d32.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[191] Silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların iyileşme, rehabilitasyon ve reintegrason haklarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Open Society Justice Initiative, "European States' Obligations to Repatriate European Children Detained in Camps in Northeast Syria" (yayımlanmamış rapor), *Open Society Foundations,* 2021.

Son olarak belirtmek gerekir ki, bu tezin konusu açısından "geri dönüş"ün önemli bir parçasını "konsolosluk yardımı" oluşturmaktadır. Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'ne göre "konsolosluk yardımı", bir devletin konsolosluk memurları aracılığıyla, (özellikle zor durumda kalan ve yardıma ihtiyaç duyan) yurtdışındaki vatandaşlarına sağladığı çeşitli hizmet ve destekler anlamına gelir.[192] Bu hizmetler pratikte, bir konuda hukuki bilgi sağlama, vatandaşlar için avukat bulma, acil durumlarda kimlik veya seyahat belgeleri düzenleme, yurtdışındaki çocukların menfaatlerinin korunması ve nihayet zor durumdaki vatandaşların ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması gibi farklı şekillerde sunulabilmektedir.[193] Anlaşılacağı üzere, yukarıda saydığımız, devletlerin çocukların güvenli geri dönüşlerini sağlamak için gerçekleştirmesi gereken eylemlerin neredeyse tamamı, konsolosluk yardımı sunularak hayata geçirilebilecektir. Dolayısıyla da konsolosluk yardımı gözaltı kampında tutulan çocukların geri dönüşü için kritik öneme sahip olduğu söylenebilir.

2.1.2. Ulusal Yargı Makamlarının Kararları

Avrupa devletlerinin, Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan vatandaşlarından, sadece istisnai olarak az sayıdaki bir grup çocuğu ve yetişkini ülkelerine getirmesi ve aslında vatandaşlarını geri getirmeye ilişkin hiçbir hukuki yükümlülükleri olmadığını iddia etmeleri üzerine, kamplarda bırakılan çocukların ve yetişkinlerin Avrupa'da bulunan yakınları, devletlerin geri getirmeme *kararlarına*, ulusal yargı makamlarına başvurarak itiraz etmeye başlamıştır. Fransa[194] gibi bazı

---

[192] Bkz. Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi, Madde 5(a) ve (e), 19 Mayıs 1975 tarih ve 15249 sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[193] Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Comission*), "Draft Articles on Consular Relations with Commentaries," *Yearbook of the International Law Commission (1961) Vol. II*, Madde 5'in Yorumu, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_2_1961.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[194] Reuters, "Top French Court Rejects Syria-Based French Jihadis' Repatriation Demands", *Reuters*, 23 Nisan 2019, https://www.reuters.com/article/uk-syria-security-france-nationals/top-french-court-rejects-syria-based-french-jihadis-repatriation-demands-idUKKCN1RZ1B6?edition-redirect=uk (Erişim Tarihi: 04.06.2021); France 24, "Families Sue French Foreign Minister Over Children Stuck in

ülkelerde mahkemeler, bu kararın tamamen hükümetin takdirinde olduğu yönünde bir değerlendirme yaparken; Belçika,[195] Hollanda[196] ve Almanya'nın[197] da içinde olduğu bazı ülkelerde yerel mahkemeler, gözaltı kamplarında tutulan çocukların (hatta bazı durumlarda ebeveynlerinin de) geri getirilmesi konusunda devletin bir yükümlülüğü olduğu yönünde kararlar vermiştir. Ne var ki, bu kararların çoğu istinaf mahkemeleri tarafından bozulmuştur.[198] Belçika, Hollanda, Almanya ve Fransa'da başlatılan hukuki süreçler karşılaştırıldığında, her bir ulus-devletin yargı makamlarının meseleyi farklı şekillerde ele aldıkları görülmüştür.[199] Bu ülkelerde ulusal yargı makamlarının verdiği kararları incelemek ve bu davalarda hükümetin ileri sürdüğü iddiaları ortaya koymak, çalışmanın devamında devletin AİHS bağlamında geri getirme yükümlülüğü olup olmadığını tartışırken yararlı olacaktır. Bu nedenle aşağıda Belçika, Fransa, Hollanda ve Almanya ulusal yargı makamlarının bu hususta verdiği kararlar özetlenmiştir.

Belçika'da mesele hukuk mahkemeleri tarafından incelenmiş ve ağırlıklı olarak uluslararası insan hakları hukuku ve konsolosluk hukuku çerçevesinde ele alınmıştır.[200] Örneğin Brüksel Frankofon Birinci Derece Hukuk Mahkemesi, bu konuda önüne gelen davada, Belçika devletinin, Suriye'nin kuzeydoğusunda gözaltında tutulan çocuk ve yetişkin vatandaşlarına, Belçika Konsolosluk Kanunu uyarınca konsolosluk yardımı

Syria", *France 24*, 16 Eylül 2019, https://www.france24.com/en/20190916-families-sue-french-foreign-minister-over-children-stuck-in-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[195] Reuters, "Court Orders Belgium to Take Back Woman and Children from Syria", *Reuters*, 31 Ekim 2019, https://cn.reuters.com/article/instant-article/idUSKBN1XA2B8 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[196] Associated Press, "Dutch Court Orders Country to Repatriate Children of Radicalized Women in Syria", *AP News*, 11 Kasım 2019, https://apnews.com/article/af409299f8834cb8b074bd425fc89b35 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[197] Mehra. Ayrıca bkz. Al Jazeera, "German Court Rules on Repatriation of Syria's ISIL Fighter's Family", *Al Jazeera*, 11 Temmuz 2019, https://www.aljazeera.com/news/2019/7/11/german-court-rules-on-repatriation-of-syria-isil-fighters-family (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[198] Renard, Coolsaet, s. 6.

[199] Van Poecke, Wauters, s. 45.

[200] Ibid, s. 5-14; Spadaro, s. 253-254. Bahsi geçen mahkeme kararı için bkz. Brüksel Frankofon Birinci Derece Hukuk Mahkemesi kararı (*Tribunal de première instance francophone de Bruxelles, Section civile*), 30 Ekim 2019 tarihli karar, 19/129/C.

sağlama yükümlülüğü olup olmadığını tartışmıştır.[201] Mahkeme, kamplarda gözaltında tutulan yetişkinlerin çatışma bölgesine, hükümetin aksi yöndeki uyarılarına rağmen, kendi istekleri ile gittiklerini, bu nedenle konsolosluk yardımı talep etme haklarını kaybettiklerini ama bu durumun kamplarda doğan çocuklar için geçerli olamayacağını, çocukların hala konsolosluk yardımı alma hakları olduğunu belirtmiştir.[202] Bu gerekçelerle Mahkeme, Belçika hükümetinin kamplarda tutulan çocukları geri getirmek için gerekli ayarlamaları yapması ve konsolosluk yardımı ile gerekli kimlik ve seyahat belgelerini çıkartması gerektiği yönünde bir karar vermiştir. Mahkeme ayrıca, her ne kadar Suriye'de Belçika'nın herhangi bir diplomatik temsilciliği ya da konsolosluğu bulunmuyorsa da, Belçika hükümetinin konsolosluk hizmetlerini, komşu ülkelerdeki konsoloslukları aracılığıyla veya *al-Roj* kampına erişimi olan sivil toplum kuruluşları yardımıyla kamptaki vatandaşlarına iletebileceği kanısına varmıştır.[203] Bu yönüyle Mahkeme bir bakıma Belçika devletinin kamplardaki vatandaşlarını geri getirebilme kapasitesi olduğunu da tespit etmiştir. İnsan hakları hukuku yönünden ise Mahkeme, Belçika'nın gözaltı kamplarının idaresi açısından herhangi bir kontrol veya otorite sahibi olmadığını, bununla birlikte devletin, kamplarda tutulan vatandaşları üzerinde (konsolosluk yardımı sağlayıp sağlamamakla ilgili takdir yetkisini kullandığı için) "bir ölçüde kontrol ya da otorite" sahibi olduğunu tespit ederek, kamplarda tutulan vatandaşlarının Belçika'nın ülke dışı yetki alanında olduğunu belirtmiştir.[204] Çocuk ve yetişkin Belçika vatandaşlarının kamplarda alıkoyulmalarının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ("AİHS") Madde 3 anlamında insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele

---

[201] Belçika Konsolosluk Kanunu, ülke dışında bulunan Belçika vatandaşlarının kendilerini beklenmedik şekilde zor koşullarda buldukları durumlarda, konsolosluk desteği almaya hakları olduğunu öngörmektedir. Ancak bu kanun 2018'de değiştirilmiş ve Belçika hükümetinin aksi yöndeki uyarısına rağmen bir çatışma bölgesine seyahat eden kişilerin konsolosluk yardımı talep etme hakkının ortadan kalkacağı kabul edilmiştir (bkz. "Birinci Bölüm", 157 no.lu dipnot).
[202] Van Poecke, Wauters, ss. 5-14; Spadaro, s. 253.
[203] Ibid.
[204] Ibid. s. 254. Mahkeme bu değerlendirmeyi AİHM'nin *Al Skeini* kararına dayanarak yapmıştır ve kamplarda tutulan vatandaşlarının hem AİHS'nin 1. maddesi hem de BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesi çerçevesinde Belçika'nın yetki alanına girdiği sonucuna varmıştır. Bu husus, ileride ülke dışı yetki alanı bölümünde detaylı olarak incelenecektir.

oluşturduğunu ifade eden Mahkeme, Belçika devletinin vatandaşlarının insan haklarını korumak için gerekli pozitif önlemleri almakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.[205] Her ne kadar hükümetin bu hususta hangi önlemleri alacağı konusunda bir takdir yetkisi olduğunu kabul etse de, Belçika'nın daha önce benzer durumdaki çocukları kamplardan geri getirmiş olduğunu ve kampların denetiminden sorumlu SDG yetkililerinin de yabancı çocuk ve yetişkinlerin vatandaşı oldukları devletler tarafından geri götürülmelerini talep ettiğini ve bu konuda her türlü iş birliğine açık olduklarını ısrarla tekrarladığını hatırlatmıştır. Mahkeme ayrıca çocuğun üstün yararı ilkesi ve aile hayatına saygı hakkı çerçevesinde, çocukların ebeveynlerinden ayrılmaması gerektiğini belirtmiş, bu nedenle eğer ebeveyn kendi rızasıyla çocuğun tek başına götürülmesine onay vermemişse hükümetin çocukları ebeveynleriyle birlikte geri getirmesine gerektiğine hükmetmiştir.[206] Son olarak Mahkeme kampta bulunan çocuk ve ebeveynlerinin oldukça zor şartlarda bulunduğunu dikkate almış ve bu koşullar altında, normal şartlarda çocuk-ebeveyn ilişkisini (kan bağını) kanıtlamak için gerekli kanıtları sunmalarının mümkün olmadığı sonucuna varmıştır. Bu sebeple mahkeme, olgusal verilere dayanarak bahsi geçen çocukların *prima facie* başvurucunun çocukları olduklarını (ve dolayısıyla da Belçika vatandaşı olduklarını) kabul etmiştir.[207]

Buna karşın İstinaf Mahkemesi,[208] Belçika'nın *al-Roj* kampında bulunan çocuk ve yetişkin vatandaşları üzerinde herhangi bir yetkisi bulunmadığına; vatandaşların kendi ülkelerine dönme haklarının, devletlere başka ülkelerdeki vatandaşlarının geri dönüşlerini sağlama yükümlülüğü getirmediğine; devletlerin ancak başka ülkelerde bulunan vatandaşlarına seyahat belgelerini çıkartmak gibi bir sorumluluğu

---

[205] Ibid.
[206] Ibid.
[207] Bkz. Brüksel Frankofon Birinci Derece Hukuk Mahkemesi kararı, 5. Bölüm, s. 13.
[208] Spadaro, s. 253-254. Mahkeme kararı için bkz. Brüksel Frankofon İstinaf Mahkemesi (18F) kararı, (*Cour d'appel Bruxelles, 18Fe chambre affaires civiles*), Karar no. 2019/KR/60, 5 Mart 2020. Ayrıca bkz. The Brussels Time, "Belgium Need Not Repatriate Children of Syria Fighters, Says Court", *The Brussels Time*, 22 Ekim 2020, https://www.brusselstimes.com/news/belgium-all-news/136959/belgium-need-not-repatriate-children-of-syria-fighters-says-court/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

olabileceğine, ancak kişilerin kamu düzenine ve kamu güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturması halinde devletin seyahat belgelerini bastırmayı dahi reddedebileceğine karar vermiştir.[209] Ayrıca İstinaf Mahkemesi, kampta bulunan vatandaşlara konsolosluk yardımı sağlanmasının tamamen Belçika hükümetinin takdir yetkisinde olduğunu ama hükümetin bu takdir yetkisini kullanırken de çocuğun üstün yararı ilkesini gözetmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ne var ki, mahkeme (ilk derece mahkemesinin aksine) tüm bunların ötesinde, çocuklar adına mahkemeye yapılan başvurunun kabul edilebilirlik koşullarını sağlamadığını, çünkü biri IŞİD topraklarında, diğeri *al-Roj* kampında doğan bu çocukların kimlik belgelerinin bulunmadığını (Belçika vatandaşı dahi olup olmadıklarının belli olmadığını), bu nedenle onlar adına mahkemeye bir başvuru yapılamayacağını belirtmiştir.[210]

Hollanda'da ise hem ceza mahkemelerinin hem de hukuk mahkemelerinin bu meseleyi incelediği görülmüştür.[211] Örneğin, Hollanda Rotterdam Ceza Mahkemesi, IŞİD'e katılmak için Suriye'ye gittikleri iddia edilen ve halihazırda SDG denetimindeki gözaltı kamplarında tutulan on kişinin gıyaben yargılandığı davada, gıyaben yargılamanın ancak sanıklar açıkça davada hazır bulunma haklarından feragat ederlerse mümkün olabileceğini, fakat bu davada sanıklardan en az dokuzunun bu haklarından feragat etmemiş olduğunu, dolayısıyla bu kişiler için gıyaben yargılama yapılamayacağını ve Hollanda hükümetinin bu sanıkların ülkelerine dönerek mahkemede hazır bulunmaları için her türlü önlemi alması gerektiğini ifade etmiştir.[212]

---

[209] Spadaro, s. 253-254.
[210] Ibid.
[211] Van Poecke, Wauters, s. 35-37.
[212] Örnek için bkz. Hollanda Rotterdam Mahkemesi (NL), 26 Haziran 2017 tarihli karar, L:RBROT:2017:4871,https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBROT:2017:4871 (Erişim Tarihi:04.06.2021); Hollanda Rotterdam Mahkemesi (NL), 20 Şubat 2018 tarihli karar, NL:RBROT:2018:2821,https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBROT:2018:2821 (Erişim Tarihi: 04.06.2021) (aktaran: Ibid., s. 35).

Bir diğer örnek ise Lahey İlk Derece Hukuk Mahkemesi'nin, gözaltı kamplarında tutulan 23 Hollanda vatandaşı kadının, çocuklarıyla birlikte (toplamda 55 çocuk) ülkelerine geri götürülmeleri yönündeki başvurusuna ilişkin kararıdır.[213] Mahkeme Hollanda devletinin, gözaltı kamplarında tutulan vatandaşları üzerinde, ne BM Çocuk Hakları Sözleşmesi[214], ne BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi[215] ne de AİHS çerçevesinde, ülke dışı yetkisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Yalnızca devletin verdiği bir kararın ülke dışındaki vatandaşları üzerinde doğrudan sonuç doğuruyor olmasının, ülke dışı yetkinin varlığı için yeterli olmayacağına karar vermiştir.[216] Yine de mahkeme, Hollanda devletinin kamplarda tutulan vatandaşları üzerinde dolaylı bir etkisi (*influence*) olduğunu kabul etmiştir. Mahkeme bu dolaylı etkiyi göz önünde bulundurarak ve Hollanda Medeni Kanunu'ndaki özen ölçütü (*standard of care*) kavramına dayanarak, Hollanda devletinin, ülke dışındaki vatandaşları ile arasında bir yetki bağı olmasa dahi, eğer vatandaşlarının insan haklarını tehlike altındaysa ya da ihlal ediliyorsa, bu ihlali ortadan kaldırmak veya engellemek için her koşulda makul bir özen ve çaba göstermesi gerektiğini belirtmiştir.[217] Buna göre mahkeme, kamplarda tutulan çocukların aslında ebeveynlerinin mağdur olduğunu ve halihazırda çok zor koşullarda tutulduklarını göz önünde bulundurarak, Hollanda devletinin bu çocukları ülkelerine güvenli bir şekilde geri getirmek konusunda, elinden gelen her türlü makul önlemi alması gerektiğine karar vermiştir.[218] Ancak Mahkeme, normal şartlar altında, bu yükümlülüğün yalnızca çocuklar için geçerli olduğunu, kendi istekleriyle IŞİD'e katılmak üzere Suriye'ye giden yetişkinlerin geri getirilme talebinde bulunmaya hakları olmadığını da eklemiştir. Yine de, eğer gözaltı kamplarının

---

[213] Lahey Birinci Derece Hukuk Mahkemesi (NL), 11 Kasım 2019 tarihli karar, NL:RBDHA:2019:11909,https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2019:11909 (Erişim Tarihi: 04.06.2021) (aktaran: Ibid., s. 36).
[214] Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına dair Sözleşme, 27 Ocak 1995 tarih ve 22184 sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[215] Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, 21 Temmuz 2003 tarih ve 25175 sayılı Resmi, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030721.htm (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[216] Van Poecke, Wauters, s. 37.
[217] Ibid.
[218] Spadaro, s. 255.

denetiminden sorumlu olan SDG otoriteleri, çocukların ebeveynlerinden ayrı bir şekilde kamptan götürülmelerine izin vermiyorsa, Mahkeme devletin ebeveynlerin de geri getirilmesi için gerekli önlemleri almakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.[219]

Burada açıklığa kavuşturmak gerekir ki, Mahkeme'ye göre, devletin geri getirmeye ilişkin yükümlülüğü bir "sonuç sorumluluğu" değildir; diğer bir deyişle, devlet sadece geri getirmeye ilişkin makul önlemleri almakla yükümlüdür, geri getirmekle değil. Lahey İlk Derece Hukuk Mahkemesi'nin verdiği olumlu yöndeki bu karara, Hollanda hükümeti üç gerekçe sunarak itiraz etmiştir:[220] (1) Gözaltı kamplarında tutulan kişilerin ülkeye getirilmesi, Hollanda ve diğer Schengen ülkelerinin ulusal güvenliğini tehlikeye atacaktır. (2) Geri getirme süreci, bu süreci yürütecek olan Hollandalı devlet görevlilerinin hayatını riske atacaktır. (3) SDG otoriteleri Hollanda hükümetinin üst düzey bir temsilcisinin geri getirme sürecinde hazır bulunmasını şart koşmaktadır. Bu şartı kabul etmek, Hollanda devletinin SDG gibi tanınmayan devlet dışı bir aktörü ve kampların etrafındaki bölgeleri kontrol eden, Hollanda hükümetiyle bir ilişkisi olmayan Esad rejimini muhatap almasını gerektirecektir. Böyle bir kabulün de Hollanda dış politikasında ciddi yansımaları olacaktır.[221] Maalesef, Lahey İstinaf Mahkemesi hükümetin bu itirazlarını yerinde bulmuş, ulusal güvenlik ve dış politika gibi hassas meseleleri içerdiği için hükümetin bu mesele ile ilgili bir takdir yetkisi olması gerektiğine karar vererek ilk derece mahkemesinin kararını bozmuştur.[222] İlerleyen süreçte ise dava Yüksek Mahkeme'ye taşınmış, Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemesi'nin kararını onaylamıştır.[223]

---

[219] Ibid.
[220] Ibid.
[221] Ibid.
[222] Lahey İstinaf Mahkemesi (NL), 22 Kasım 2019 tarihli karar, NL:GHDHA:2019:3208, https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHDHA:2019:3208 (Erişim Tarihi: 04.06.2021) (aktaran: Van Poecke, Wauters, s. 36).
[223] Yüksek Mahkeme (NL), 26 Haziran 2020 tarihli karar, NL:HR:2020:1148, https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2020:1148 (Erişim Tarihi: 04.06.2021) (aktaran: Ibid., s. 36).

Almanya'da, Belçika ve Hollanda'nın aksine, konuya dair başvuruları idare mahkemeleri ele almıştır. Mahkemeler ağırlıklı olarak, Almanya'nın vatandaşlarının geri dönüşünü sağlamaya ilişkin bir yükümlülüğü olup olmadığını Federal Almanya Cumhuriyeti Temel Kanunu ve Almanya Anayasası'na dayanarak değerlendirmiş; uluslararası ve bölgesel insan hakları hukukuna neredeyse hiç atıf yapmamıştır.[224] Örneğin, Berlin İdare Mahkemesi'ne yapılan bir başvuruda, *al-Hol* kampında gözaltında tutulan başvurucular devletin kendilerine konsolosluk yardımı yoluyla seyahat belgelerinin çıkarttırılmasını ve ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanmasını talep etmişlerdir.[225] İdare Mahkemesi, her ne kadar Anayasa'ya göre devletlerin vatandaşlarını koruma ödevi olsa da, devletin bu korumanın kapsamı ve alınacak önlemler konusunda, özellikle de dış ilişkiler söz konusu ise, geniş bir takdir yetkisi olduğunu belirtmiştir.[226] Bununla birlikte Mahkeme, özellikle çocuklar için *al-Hol* kampının koşullarının hayati tehlike arz ettiğini belirtmiş ve bu nedenle devletin *al-Hol* kampında tutulan çocukları, ebeveynleri ile birlikte ülkelerine getirmekten başka bir alternatifi olmadığı sonucuna varmıştır.[227] Mahkeme, hükümetin kampta tutulan çocukları ve ebeveynleri ülkelerine geri getirmenin "imkânsız" olduğu yönündeki iddiasını ise kabul etmemiş, devletin kampa erişimi olan sivil toplum kuruluşlarının yardımıyla Alman konsolosluğunun bulunduğu bir bölgeye getirilmelerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Kampta tutulan yetişkinlerin, çocuklarından bağımsız olarak, geri dönüşlerinin sağlanmasına ilişkin bir hakları olup olmadığına ilişkin ise bir açıklama yapmamış; yalnızca SDG otoriteleri başka türlüsüne izin vermediği için çocukların ebeveynleriyle birlikte geri getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[228] Yüksek

---

[224] Ibid., s. 38.
[225] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 10 Temmuz 2019 tarihli karar, VG 34 L 245.19, para. 3-6 (aktaran: Ibid., s. 39).
[226] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 10 Temmuz 2019 tarihli karar, para. 13; OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg (GE), 6 Kasım 2019 tarihli karar, OVG 10 S 43.19, para. 7 (aktaran: Ibid., s. 39).
[227] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 10 Temmuz 2019 tarihli karar, para. 14, 18 ve 20 (aktaran Ibid., s. 39).
[228] OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg (GE), 6 Kasım 2019 tarihli karar, para 28. (aktaran: Ibid.); Ayrıca bkz. Global Legal Monitor.

İdare Mahkemesi ise aynı zamanda çocukların ebeveynlerinden ayrılarak ülkelerine getirilmelerinin Anayasa'nın 6. maddesinde düzenlenen aile birliğinin korunması ilkesine aykırılık teşkil edeceğini belirtmiştir.[229] Hatta Berlin-Brandenburg Yüksek İdare Mahkemesi, ebeveyn kendi istediği ile çocuğun tek başına gönderilmesini kabul etmiş olsa dahi, çocuk ile ebeveynin birbirinden ayrılmaması gerektiğini belirmiştir.[230] Daha önce belirtildiği gibi, gerçekten de kampta tutulan bazı kadınlar, tek başlarına olurlarsa çocuklarının ülkelerine daha hızlı dönebileceklerini düşünerek ebeveynlik haklarından feragat etmektedir. Ayrıca hem Berlin İdare Mahkemesi, hem de Berlin-Brandenburg Yüksek İdare Mahkemesi, ebeveynlerin ulusal güvenlik açısından oluşturabileceği tehdit ve dış ilişkilerde sebep olabileceği sorunların, çocukların korunma ihtiyaçlarından daha önemli olmadığını belirtmiştir.[231] Ayrıca, yine her iki Mahkeme de, hükümetin, kampta bulunan yetişkinleri geri getirmenin IŞİD tarafından işlenen suçların yargılanmasına bir engel teşkil edeceğine ilişkin iddiasını kabul etmemiş; zira bu kişilerin Suriye ve Irak'ta yargılanmasının zaten mümkün olmadığını ama Almanya'ya dönerlerse adil bir şekilde yargılanabileceklerini ifade etmiştir.[232]

Berlin İdare Mahkemesi'ne, yine *al-Hol* kampında alıkoyulan kişiler hakkında yapılan bir diğer başvuruda ise, Mahkeme olumsuz yönde bir karar vermiştir.[233] Bunun nedeni, Mahkeme'nin başvurucuların Alman vatandaşı olduklarına ilişkin iddialarını inandırıcı bulmaması, bir başka deyişle, bu iddiaların büyük olasılık (*high degree probability*) şartını sağlamamasıdır. Mahkeme gerekçe olarak davaya konu ebeveynin

---

[229] OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg (GE), 6 Kasım 2019 tarihli karar, para. 25 ve 30-31 (aktaran: Van Poecke, Wauters, s. 39).
[230] Ibid.
[231] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 10 Temmuz 2019 tarihli karar, para. 21-22; OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg (GE), 6 Kasım 2019 tarihli karar, para. 35-42 ve 44-46 (aktaran: Ibid., s. 40).
[232] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 10 Temmuz 2019 tarihli karar, para. 25-42; OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg (GE), 6 Kasım 2019 tarihli karar, para. 35-42 ve 44-46 (aktaran: Ibid.).
[233] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 27 Ocak 2020 tarihli karar, 34 L 334.19, para. 18-25. (aktaran: Ibid.).

Alman vatandaşlığına kabul edildikten sonra, tekrar Türkiye vatandaşlığını kazandığını belirtmiş ve bu sebeple Alman vatandaşlığını kaybetmiş olabileceğini ifade etmiştir.[234] Devletin ülke dışında bulunan ve hayati tehlikede bulunan yabancılarla (vatandaş olmayanlarla) ilgili olarak ise, ülke dışı yetkisinin oldukça sınırlı olduğunu, özellikle ülke dışında bulunan kişilere yönelik insan hakları hukukundan kaynaklanan pozitif yükümlülüklerinin doğabilmesi için talepte bulunan kişi(ler) ile devlet arasında (örneğin, vatandaşlık gibi) güçlü bir bağın bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Mahkeme, davaya konu çocukların Almanya'da doğmamış olduklarını, Alman vatandaşlığını kaybedip kaybetmediği belli olmayan ebeveynlerinin ise Almanya'yı yaklaşık beş sene önce terk etmiş olduğunu, dolayısıyla da çocukların Almanya devleti ile aralarında böyle bir bağın bulunmadığı sonucuna varmıştır.[235] Burada yine de belirtmek gerekir ki, Belçika Yüksek Mahkemesi'nin aksine Berlin İdare Mahkemesi, kamptaki yetişkinlerin ebeveynleri olduklarını iddia ettikleri çocuklarla aralarında gerçekten bir kan bağı olup olmadığını sorgulamamıştır. Mahkeme, içinde bulundukları hayati risk arz eden koşulları göz önünde bulundurarak, bu kişilerden çocukları ile aralarındaki kan bağını DNA testi yoluyla ispatlanmalarının beklenemeyeceğini ifade edilmiştir.[236] Dolayısıyla Mahkeme'nin red sebebi, çocuklar ile ebeveyn arasında kan bağı olup olmadığının tespit edilememesi değil, ebeveynin Alman vatandaşlığını kaybetmiş olmasıdır.

Son olarak çalışma, Berlin İdare Mahkemesi'nin *al-Roj* kampında alıkoyulan kişiler hakkında verdiği kararlara değinecektir. Her ne kadar Almanya mahkemeleri *al-Hol* kampında tutulan çocuk vatandaşları ve ebeveynleriyle ilgili olumlu yönde kararlar vermişse de; mahkemelerin genel olarak, *al-Roj* ve *al-Hol* kamplarında tutulan

---

[234] Ibid. Ayrıca bu gerekçeyi anlamak açısından belirtmek gerekir ki, normal şartlar altında Almanya'nın vatandaşlık hukuku çoklu vatandaşlığa imkân vermemektedir.
[235] VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 27 Ocak 2020 tarihli karar, para. 27- 28 (aktaran: Ibid., s. 40).
[236] OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin, 30 Haziran 2020 tarihli karar, OVG 10 S 28/20, para. 27-28; OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin, 7 Temmuz 2020 tarihli karar, OVG 10 S 30/20, para. 30-31 (aktaran: Ibid.).

vatandaşlarının geri getirilmesine ilişkin farklı bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Van Poecke ve Wauters'ın yaptığı araştırmaya göre, mahkemeler genel olarak, Almanya devletinin *al-Hol* kampında bulunan çocuk vatandaşlarının ("mecburen" ebeveynleriyle birlikte) geri dönüşlerini sağlama sorumluluğu olduğunu kabul etmekle birlikte; *al-Roj* kampının görece daha iyi koşulları olduğu için, devletin o kampta bulunan çocuk ve yetişkin vatandaşlarının geri dönüşünü sağlama gibi bir sorumluluğu olmadığı görüşündedir.[237] Örneğin, Berlin İdare Mahkemesi ve Berlin-Brandenburg Yüksek İdare Mahkemesi bu hususta verdikleri kararlarda genel olarak, *al-Roj* kamptında tutulan kişi sayısının daha az olduğunu, kampta sağlık hizmetlerinin belirli ölçüde sağlandığını, yiyecek içecek tedarikinin yeterli olduğunu, güvenlik koşullarının da görece daha iyi durumda olduğunu belirtmiştir.[238] COVID-19 salgını ortaya çıktıktan sonra Berlin İdare Mahkemesi, Mayıs 2020'de verdiği bir kararla içtihadını değiştirmiş ve *al-Roj* kampında bulunan çocuk vatandaşların da geri getirilmesinin artık bir yükümlülük haline geldiği yönünde bir karar vermiştir. Fakat bu karar da Berlin-Brandenburg Yüksek İdare Mahkemesi tarafından bozulmuştur.[239]

Fransa'da ise idare mahkemeleri bu meselede önemli bir rol oynamaktadır. Verilen kararların odak noktasının devletlerin insan hakları yükümlülüklerinden ziyade mahkemelerin idari eylem ve işlem niteliğinde karar verip veremeyeceği meselesi (başka bir ifadeyle, yerindelik denetimi yapamayacağı) etrafında döndüğü görülmektedir.[240] Paris İdare Mahkemesi, konuya ilişkin verdiği kararlarında, talep edilenin yalnızca bu kişilerin Fransa ülke sınırlarından içeri girmesine izin verilmesiyle sınırlı olmadığını, aslında bu kişilerin yurda geri getirilmelerinin talep edildiğini ve bunun yabancı makamlarla müzakerelerin başlatılmasını veya yabancı topraklarda bir müdahaleyi gerektireceğini, dolayısıyla bu eylemlerin Fransa'nın dış ilişkileriyle ilgili

---

[237] Ibid., s. 39.
[238] OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg, 10 Haziran 2020 tarihli karar, OVG 10 S 64.19, para. 4 (aktaran: Ibid., s. 41).
[239] Ibid., s. 39.
[240] Ibid., s. 45.

olduğunu belirtmiştir. [241] Konuya dair kararların dış ilişkilerle ilgili olması sebebiyle, mahkemelerin yetki alanında olmadığı sonucuna varmıştır.[242] Bu kararlara yapılan itirazlar da aynı gerekçelerle üst mahkemeler tarafından reddedilmiştir. İdare mahkemelerinin verdiği olumsuz kararların üzerine, bu sefer *al-Roj* kampında tutulan dört çocuk ve ebeveynleri Paris Hukuk Mahkemesi'ne, Dış İşleri Bakanı, Adalet Bakanı ve Savunma Bakanı aleyhine başvuruda bulunmuş, ancak bu başvuru da yetkisizlik kararıyla sonuçlanmıştır.[243]

Son kertede Avrupa ülkelerinde ulusal yargı makamlarına yapılan başvuruların büyük bir çoğunluğu olumsuz sonuçlanmış; bazı ülkelerde ilk derece mahkemeleri devletlerin geri dönüşü sağlamaya ilişkin hukuki yükümlülükleri olduğu yönünde karar vermişse de, bu kararlar istinaf sürecinde bozulmuştur.[244] Dolayısıyla kamplarda yakınları veya akrabaları bulunanlar, iç hukuk yollarını tüketerek bölgesel ve uluslararası insan hakları mekanizmalarına başvurma yolunu denemişlerdir. Bu başvurulardan bazıları BM Çocuk Hakları Komitesi'ne[245] ve BM İşkenceye Karşı Komite'ye;[246] bazıları da bir sonraki bölümde analiz edileceği üzere, AİHM'ye taşınmıştır. BM Çocuk Hakları Komitesi, Kasım 2020'de Fransa'dan yapılan başvurularla ilgili verdiği kabul edilebilirlik kararında, Fransa'nın kampta tutulan

---

[241] Paris İdare Mahkemesi, 9 Nisan 2019 ve 10 Nisan 2019 tarihli kararlar, 1906076/9 ve 1906077/9 (aktaran: Ibid., s. 43). Ayrıca AİHM, *H.F. ve M.F. v. Fransa*, 24384/19, 6 Mayıs 2019 tarihli başvuru ve Fransa hükümetine 23 Ocak 2020 tarihinde sorulan sorular için bkz. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201295 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[242] Van Poecke, Wauters, s. 43.

[243] Ibid.

[244] Ibid., s. 45. Bunun tek istisnası Almanya'dır. Ancak Almanya'da dahi istinaf mahkemesi yalnızca *al-Hol* kampında tutulan vatandaşlar için böyle bir yükümlülüğün söz konusu olabileceğine karar vermiş, yukarıda belirtildiği gibi *al-Roj* kampı için olumsuz yönde karar vermiştir.

[245] BM Çocuk Hakları Komitesi önünde üç vaka bulunmaktadır: Finlandiya, Vaka No. 100/2019 ve Fransa, Vaka No. 79/2019 ve 109/2019. Bkz. BM Çocuk Hakları Komitesi, "Table of Pending Cases Before the Committee on the Rights of the Child", 19 Eylül 2020, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/TablePendingCases.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[246] Sophie Parmentier, "Enfants français en Syrie : des avocats attaquent l'État français et saisissent le Comité contre la Torture", *France Inter*, 18 Mart 2019, https://www.franceinter.fr/justice/enfants-francais-en-syrie-des-avocats-attaquent-l-etat-francais-et-saisissent-le-comite-contre-la-torture (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Van Poecke, Wauters, s. 43.

çocuk vatandaşlarının haklarını (geri dönüşlerini sağlayarak ya da konsolosluk hizmeti sunarak) koruma gücü ve kapasitesi olduğunu belirtmiş, her ne kadar kampın denetimi SDG elinde olsa da, SDG otoritelerinin iş birliğine açık olduğunu dikkate almış ve bu sebeple Fransa'nın kamptaki çocuk vatandaşlarının hakları üzerinde yetkisi olduğu sonucuna varmıştır.[247] Komite'nin esasa ilişkin kararını birkaç ay içinde açıklaması beklenmektedir. Ancak yetki tespitini yapmış olduğu için, Komite'nin esasa ilişkin de olumlu yönde, diğer bir deyişle, devletlerin kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirmeye yönelik bir yükümlülükleri olduğu yönünde bir karar vermesi beklenmektedir.[248]

2.1.3. AİHM'ye Yapılan Başvurular

Çocukları ve torunları gözaltı kamplarında tutulan Fransa vatandaşı iki çiftin, iç hukuk yollarını tüketerek, Fransa'nın Suriye'nin kuzeydoğusundaki vatandaşlarının geri dönüşlerini sağlama yükümlülüğüne ilişkin olarak AİHM'ye iki ayrı bireysel başvuruda bulunduğu bilinmektedir.[249] AİHM, bahsi geçen bu iki başvuruya ilişkin olarak 21 Mart 2021 tarihinde bir basın açıklaması[250] yapmıştır: Bu açıklamada Mahkeme, Sözleşme'nin 30. maddesi çerçevesinde, söz konusu iki başvurunun Büyük

---

[247] BM Çocuk Hakları Komitesi kabul edilebilirlik kararı, *L.H. ve diğerleri v. Fransa*, Vaka no. 79/2019 ve no. 109/2019, CRC/C/85/D/79/2019-CRC/C/85/D/109/2019, 2 Kasım 2020, https://www.ejiltalk.org/wp-content/uploads/2020/12/CRC_C_85_D_79_2019_E-1.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Marko Milanovic, "Repatriating the Children of Foreign Terrorist Fighters and the Extraterritorial Application of Human Rights", *EJIL: Talk!*, 10 Kasım 2020, https://www.ejiltalk.org/repatriating-the-children-of-foreign-terrorist-fighters-and-the-extraterritorial-application-of-human-rights/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[248] Mauvais; Milanovic, "Repatriating the Children of Foreign Terrorist Fighters and the Extraterritorial Application of Human Rights".

[249] Bahsi geçen başvurular şunlardır: *H.F. ve M.F. v. Fransa*, Başvuru No. 24384/19 ve *J.D. ve A.D. v. Fransa*, Başvuru No. 44234/20.

[250] AİHM Sekretaryası, "Grand Chamber to Examine Two Applications Concerning Requests to Repatriate Two French Women Held in A Camp in Syria with their Children", Basın Açıklaması, ECHR 097 (2021), 22 Mart 2021, https://www.iclrs.org/app/uploads/2021/03/Relinquishment-to-Grand-Chamber-of-two-cases-H.F.-and-M.F.-v.-France-and-J.D.-and-A.D.-v.-France.pdf (Erişim Tarihi 04.06.2021).

Daire tarafından inceleneceğini[251] ve İç Tüzük'ün 41. maddesi uyarınca bu başvurulara öncelik tanımaya karar verdiğini duyurmuş,[252] başvuruya konu olayları ve başvurucuların temel iddialarını kısaca özetlemiştir. Dolayısıyla, Avrupa Devletlerinin özellikle kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirmeye ilişkin AİHS ve ek protokollerinden doğan bir yükümlülükleri olup olmadığı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Nitekim AİHM'nin bu konuda yakın zamanda vereceği karar, hala kamplarda tutulan 600'ün üzerinde çocuğun geri getirilme meselesini çözüme kavuşturabilecektir.

H.F. ve M.F. v. Fransa, 24384/19 numaralı başvuruya ("birinci başvuru") konu olaylar kabaca şu şekildedir:[253] Fransız vatandaşı olan başvurucular, H.F. ve M.F.'nin, 1991 doğumlu kızları L., 1 Temmuz 2014'te, IŞİD'e katılmak amacıyla vatandaşı olduğu Fransa'dan ayrılmış ve partneriyle birlikte Suriye'ye gitmiştir. L.'nin ülkeyi terk etmesinin ardından, Fransa'da bir ceza soruşturması açılmış ve L. hakkında bir tutuklama kararı çıkartılmıştır. Suriye'ye gittikten sonra, L. ve partnerinin, 14 Aralık 2014 ve 24 Şubat 2016 tarihlerinde iki çocuğu olmuştur. L.'nin partneri Şubat 2018 tarihinde başvuruda belirtilmeyen bir sebeple Suriye'de hayatını kaybetmiştir.[254]

---

[251] AİHS Madde 30: "Eğer Daire önünde görülmekte olan dava, Sözleşme ve Protokollerinin yorumu konusunda ciddi bir sorun doğuruyorsa ya da bir sorunun çözümü Mahkeme tarafından daha önceden verilmiş bir karar ile çelişme yaratabilecekse, Daire, daha karar vermemiş olmak kaydıyla, başvurudan elçekerek dosyayı Büyük Daire'ye gönderebilir, meğer ki, taraflardan biri buna itiraz etsin." İlgili maddenin resmi Türkçe çevirisi için bkz.: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[252] AİHM İç Tüzük, Madde 41: "Ele alınacak davaların sırası tespit edilirken, Mahkeme kendisi tarafından belirlenen ölçütler temelinde ortaya çıkan konunun önemi ve ivediliğini dikkate alır. Ancak Daire veya Daire Başkanı, belirli bir başvuruya öncelik tanımak için bu ölçütlerden ayrılabilir." İlgili maddenin resmi Türkçe çevirisi için bkz.: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[253] AİHM Sekretaryası, "Grand Chamber to Examine Two Applications Concerning Requests to Repatriate Two French Women Held in A Camp in Syria with their Children", Basın Açıklaması, ECHR 097 (2021), 22 Mart 2021, https://www.iclrs.org/app/uploads/2021/03/Relinquishment-to-Grand-Chamber-of-two-cases-H.F.-and-M.F.-v.-France-and-J.D.-and-A.D.-v.-France.pdf (Erişim Tarihi 04.06.2021). Ayrıca AİHM, H.F. ve M.F. v. Fransa, 24384/19, 6 Mayıs 2019 tarihli başvuru ve Fransa hükümetine 23 Ocak 2020 tarihinde sorulan sorular için bkz. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201295 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[254] AİHM, *H.F. ve M.F. v. Fransa*, AİHM'e Başvuru, para. 4.

2016'dan itibaren L., çeşitli şekillerde anne ve babasıyla iletişime geçmiş ve iki çocuğuyla birlikte Fransa'ya dönmek istediğini belirtmiştir.[255] IŞİD bölgedeki toprak hakimiyetini yitirdikten sonra L. ve iki çocuğu, önceden IŞİD hakimiyetindeki bölgede yaşayan diğer kadın ve çocuklarla beraber, SDG denetimindeki gözaltı kamplarından birisi olan *al-Hol* kampına götürülmüştür. L. ve çocuklarının 4 Şubat 2019 tarihinden beri bu kampta tutuldukları anlaşılmaktadır. Başvuruda, uzun süredir *al-Hol* kampında tutulan L. ile iki çocuğunun sağlık durumlarının oldukça kötü olduğu, özellikle L.'nin ciddi anlamda kilo kaybettiği, ağır bir tifo hastalığı geçirdiği ve tedavi edilmediği, çocuklardan birinin şarapnel parçasıyla yaralandığı ve tedavi edilmediği, diğer çocuğun ise ciddi psikolojik sorunlar yaşadığı belirtilmiştir.[256] Ocak ve Mayıs 2018 tarihleri arasında başvurucuların avukatı, Avrupa ve Dışişleri Bakanı'na, Genelkurmay Başkan'ına, Cumhurbaşkanı ve özel kalem müdürüne gönderdiği mektuplar aracılığıyla L. ve çocuklarının Fransa'ya geri dönüşlerinin sağlanması yönünde defalarca talepte bulunmuştur. Daha sonra başvurucular, kızlarının ve torunlarının insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele ile yaşam hakkına ağır ve açıkça yasadışı bir saldırıya maruz kaldığını iddia ederek, Paris İdare Mahkemesi yargıcından, Avrupa ve Dışişleri Bakanına kampta tutulan kızlarının ve torunlarının ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması yönünde bir talimat vermesini talep etmişlerdir.[257] Çocukların geri getirilmesinin bariz insani nedenlerle haklı olduğunu, halihazırda kamp içindeki insanlık dışı alıkonulma koşullarının da çok sayıda uluslararası kuruluş tarafından tespit edildiğini savunmuşlardır.[258] 10 Nisan 2019 tarihli bir kararla, Paris İdare Mahkemesi yargıcı bu talebi reddetmiş, başvurucular, aynı gün karara itiraz etmişlerdir. 23 Nisan 2019 tarihli bir kararla Danıştay, başvurucuların talebini reddetmiş ve böyle bir konuda yargı organlarının yetkili olmadığını, konunun hükümetin takdir yetkisinde olduğunu belirtmişlerdir. Bunun üzerine başvurucular 6

[255] Ibid., para. 5.
[256] Ibid., para. 6.
[257] Ibid., para. 7.
[258] Ibid., para. 10.

Mayıs 2019 tarihinde AİHM'ye bireysel başvuruda bulunmuşlardır. 23 Ocak 2020 tarihinde Fransa hükümetine başvuruya ilişkin bilgilendirme yapılmış ve Mahkeme'nin başvuruya ilişkin soruları hükümetle paylaşılmıştır.[259]

J.D. ve A.D. v. Fransa, 44234/20 no'lu başvuruya ("ikinci başvuru") konu olaylar ise özetle şu şekildedir[260]: Fransa vatandaşı olan başvurucular J.D. ve A.D.'nin 1989 doğumlu kızları, Temmuz 2015'te partneriyle birlikte önce Irak'a gitmiş, daha sonra Suriye'ye geçmiştir. Başvurucuların kızları 28 Ocak 2019 tarihinde Suriye'de bir çocuk dünyaya getirmiştir. Başvurucuların kızlarının Mart 2019 tarihinden beri çocuğuyla birlikte *al-Hol* kampında tutulduğu, partnerinin ise SDG tarafından bir hapishaneye yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Başvurucular kızlarının ve torunlarının insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele ile yaşam hakkına ağır ve açıkça yasadışı bir saldırıya maruz kaldığını iddia ederek, Paris İdare Mahkemesi'nden, Avrupa ve Dışişleri Bakanı'na kampta tutulan kızlarının ve torunlarının ülkelerine geri dönüşünün sağlanması yönünde bir talimat vermesini talep etmişlerdir. Bu talep 7 Mayıs 2020 tarihinde reddedilmiştir. Aynı mahkeme 25 Mayıs 2020 tarihli kararında devlet yetkililerinin geri getirmeme yönündeki üstü kapalı (*implicit*) kararına ilişkin bir karar verme yetkisi olmadığına hükmetmiştir. Başvurucular bu karara da itiraz etmiş, ancak Danıştay başvurucuların temyiz başvurusunu 15 Eylül 2020 tarihinde reddetmiştir. Bunun üzerinde başvurucular 7 Ekim 2020 tarihinde AİHM'ye bireysel başvuruda bulunmuşlardır. 16 Şubat 2021 tarihinde Fransa hükümetine başvuruya ilişkin bilgilendirme yapılmış, ancak taraflardan bu aşamada herhangi bir açıklama talep edilmemiştir. Fransa hükümetine birinci başvuruya ilişkin bilgilendirme yapılmasının akabinde de, Avrupa Konseyi üyesi olan beş devlet (Norveç, Danimarka, Birleşik Krallık, Hollanda ve Belçika) davaya müdahil olma talebinde bulunmuştur. Ayrıca Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu (*French National Advisory*

[259] Ibid., para. 15.
[260] AİHM Sekretaryası.

Commission on Human Rights), *Défenseur des Droits*, BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, *Rights and Security International* ve *Reprieve* gibi bir dizi sivil toplum kuruluşunun da davaya müdahale olmasına izin vermiştir.

Söz konusu her iki başvuruda da başvurucular, hükümetin kamplarda tutulan vatandaşlarını geri getirmeyi ret kararı ve bu hususta yargı makamlarının verdiği yetkisizlik kararları sebebiyle, Fransa'nın ülke dışında bulunan vatandaşları üzerinde yetki sahibi olduğunu ve devletin AİHS'ten doğan insan hakları yükümlülüklerinin, Suriye'nin kuzeyindeki kamplarda uygulanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir.[261] Başvurucular ayrıca, Sözleşme'nin 3. maddesine dayanarak, Fransa hükümetinin kızlarını ve torunlarını geri getirmeme kararının, onları kamplardaki insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye maruz bırakmak anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Başvurucular aynı zamanda kızlarının ve torunlarının ülkelerine geri getirilmelerinin reddedilmesinin, Sözleşme'ye Ek 4 No.lu Protokol'ün 3. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenen, kişilerin vatandaşları oldukları ülkeye girme hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu hükmün mutlak bir hakkı güvence altına aldığını, ülkelerine geri dönüşün sağlanmamasına ilişkin kararın keyfi olduğunu ve meşru bir amacı olmadığını ifade etmişlerdir. Ve son olarak başvurucular, Sözleşme'nin 13. maddesine dayanarak (Sözleşme'ye Ek 4 No.lu Protokol'ün 3. maddesinin 2. fıkrasıyla bağlantılı biçimde), Fransa makamlarının verdiği geri getirmeme kararına itiraz edecek etkili bir hukuk yolunun bulunmadığından şikayetçi olmuşlardır.[262] Zira ne idare ne de hukuk mahkemeleri Fransa vatandaşlarının ülke dışında olması durumunda kişilerin kendi ülkelerine girme hakkının ihlaline ilişkin bir karar alınmasına imkan veren bir iç hukuk yolu sunmaktadır.[263]

---

[261] Ibid.
[262] Ibid.
[263] Ibid.

Bu bölümün ilerleyen kısımlarında, AİHM'ye yapılan iki başvuru da göz önünde bulundurularak, devletlerin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirme yükümlülükleri AİHS bağlamında ve AİHM içtihadı çerçevesinde değerlendirilecektir. Ancak bu değerlendirme elbette ki bu iki başvurunun kapsamı ile sınırlı olmayacaktır. Zira her ne kadar başvurulara konu olaylardaki çocuk ve yetişkinlerin yaşadığı zorluklar, kampta tutulan tüm yabancı kadın ve çocuklar tarafından da yaygın bir şekilde deneyimleniyorsa da, kampta bulunan Avrupalı çocukların farklı durum ve koşullar altında tutulduğu, her birinin farklı risklerle karşı karşıya oldukları gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle yapılan hukuki analizde, başvurucuların bahsi geçen iki başvuruda ileri sürdükleri hak ihlallerinin ötesine geçilmiş; Sözleşme ve ek protokollerde düzenlenen başka hangi hakların, farklı durum ve koşullardaki çocuklar için geçerli olabileceği de değerlendirilmiştir. Diğer yandan, AİHS 13. maddede düzenlenen etkili başvuru hakkı değerlendirme kapsamında bırakılmıştır. Nitekim böyle bir değerlendirme tezde bahsi geçen bütün devletlerin yargı kararlarının ve iç hukuk düzenlemelerinin ayrıntılı bir incelemesini gerektirecektir ve dolayısıyla bu tezin kapsamı çerçevesinde hakkıyla incelenmesi mümkün değildir.

Benzer bir şekilde, her ne kadar AİHM'ye yapılan bu iki başvuru, hem kamplarda tutulan çocukların hem de yetişkinlerin ülkelerine geri getirilmesine ilişkin olsa da, bu tez kapsamında yalnızca AİHM içtihadı çerçevesinde devletlerin gözaltı kamplarında tutulan *çocukların* geri getirilmesine ilişkin yükümlülükleri incelenecektir. Dolayısıyla ebeveynlerin geri getirilmesine ilişkin yükümlülükler sadece kamplarda tutulan çocukların hakları çerçevesinde tartışılacaktır. Elbette bu durum, devletlerin, gözaltı kamplarında tutulan yetişkin vatandaşlarını, çocuklarından bağımsız olarak geri getirme yükümlülüklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Yalnızca, yetişkinlerin geri getirilmesine ilişkin devlet yükümlülükleri ayrı bir hukuki analize ihtiyaç duymaktadır ve çalışmanın kapsamının dışında bırakılmıştır.

2.2. Avrupa Devletlerinin AİHS Bağlamında Çocukların Geri Dönüşünü Sağlama Yükümlülüklerine Etki Edebilecek Meseleler

2.2.1. Devletlerin Ülke Dışı Yetkisine İlişkin Değerlendirmeler

AİHM'nin, somut olayla ilgili olarak devletlerin yükümlülüklerini tespit edebilmek için, öncelikle Suriye'nin kuzeydoğusunda gözaltında tutulan çocuk vatandaşlarının Avrupa devletlerinin yetki alanında olup olmadığını değerlendirmesi gerekecektir. Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuklar üzerinde yetkisi olup olmadığı bu tez için kritik bir öneme sahiptir. Zira, söz konusu çocuklar, Suriye'de, başka bir ifadeyle, vatandaşı oldukları Avrupa devletlerinin ülke sınırları dışında bulunduğundan, Avrupa devletlerinin bu konuda ülke dışı (sınır ötesi) yetkilerini (*extraterritorial jurisdiction*) belirlemek, devletlerin bu konudaki yükümlülüklerinin varlığını ve kapsamını tespit etmek açısından büyük önem taşımaktadır.

2.2.1.1. Genel İlkeler

AİHS'nin "İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü" başlıklı, Sözleşme'nin uygulama alanını belirleyen birinci maddesi şu şekildedir: "Yüksek Sözleşmeci Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar."[264]

Birinci madde, devletlerin Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekle sorumlu oldukları alanın sınırlarını belirleyen "yetki" *(jurisdiction)*[265]

---

[264] İlgili maddenin resmi Türkçe çevirisi için bkz.: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[265] Türkçe literatürde "yargısal yetki alanı", "yargısal yetki", "yargı alanı", "yargı yetkisi", "yetki alanı", "hukuksal alan" gibi farklı terimler kullanılmaktadır. Bu çalışmada "yetki" ve "yetki alanı" terimleri kullanılmıştır.

kavramına değinmektedir. Bu maddeye göre, taraf devletler, kendi yetki alanlarında *(espace juridique*) bulunan herkese AİHS ve onayladıkları ek protokollerde öngörülen temel hak ve özgürlükleri tanıma ve temin etme yükümlülüğü altındadır.[266] Bu anlamda söz konusu maddenin, Sözleşme için özel bir öneme sahip olduğu, bağımsız bir hak olarak değil, AİHS haklar sistemini uygulanabilir kılan bir "çerçeve hüküm" olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.[267] Dolayısıyla yetki alanının varlığı; temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesine yol açan eylem ve ihmallerin, ilgili devlete isnat edilebilmeleri için olmazsa olmaz (*sine qua non*) bir koşuldur.[268]

2.2.1.1.1 Ülke Dışı Yetki Alanı

AİHM'nin yerleşik içtihadı uyarınca, yetki alanı, prensip olarak, taraf devletlerin ülkeleriyle sınırlandırılmıştır.[269] Bir başka deyişle, AİHM devletlerin yetkilerini, normal şartlarda kendi ülke sınırları içerisinde kullandıklarını varsaymaktadır.[270] Ancak bazı istisnai durumlarda, devletlerin ülkeleri dışında gerçekleştirdikleri eylemlerinin ya da ülke dışında etki doğuran faaliyetlerinin de devletin yetki alanı içerisinde olabileceğini kabul eder.[271] Mahkeme, devletlerin ülke

---

[266] Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancaktar, Rifat Murat Önok, *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, 8. Baskı, s. 70.

[267] Barbara Miltner, "Revisiting Extraterritoriality after Al-Skeini: The ECHR and Its Lessons", *Michigan Journal of International Law*, Cilt 33, Sayı 4, ss. 693-747, s. 704.

[268] AİHM, *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* [BD], Başvuru No. 48787/99, 8 Temmuz 2004, para. 311, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 55721/07, 7 Temmuz 2011, para. 130, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[269] AİHM, *Banković ve diğerleri v. Belçika ve diğerleri*, Başvuru No. 52207/99, 12 Aralık 2001, para. 61, 67, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22099 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Kıbrıs v. Türkiye* [BD], Başvuru No. 25781/94, para. 76, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Soering v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 14038/88, 7 Temmuz 1989, para. 86, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* [BD], para. 312.

[270] Bkz. örnek AİHM, *Assanidzé v. Gürcistan* [BD], Başvuru No. 71503/01, 8 Nisan 2004, para. 139, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61875 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[271] Bahar Konuk Sommer, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Hassan v. Birleşik Krallık* Kararı Işığında Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları İlişkisi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, Haziran 2020, ss. 49-61, s. 52.

dışındaki yetkilerini tespit edebilmek için yıllar içinde çeşitli modeller geliştirmiş, ancak her başvuruda, başvuruya konu olayın özel koşullarının göz önünde bulundurulması gerektiğinin de altını çizmiştir.[272] Bununla birlikte, Mahkemenin bu konudaki içtihadının oldukça tutuarsız olduğunu, zaman içerisinde verdiği kararların birbiriyle çeliştiğini ve kafa karışıklığına yol açtığını da söylemek gerekir.[273] Yine de AİHM içtihadına göre, bir devletin ülke dışı yetkisinin temel olarak iki istisnai durumda vuku bulabildiği söylenebilir:[274]

Bunlardan ilki, bir devletin **kendi toprakları dışındaki bir bölgede etkili kontrol sağlamış olması** halinde gerçekleşmektedir (*ratione loci* ya da *spatial model of jurisdiction*).[275] Bir devletin kendi ülkesi dışındaki bir bölgede etkili kontrol sağlaması uluslararası hukuka uygun bir şekilde gerçekleşebileceği gibi (örneğin ilgili devletin daveti üzerine), uluslararası hukuka aykırı bir şekilde, diğer bir ifadeyle ilgili devletin rızası olmaksızın, doğrudan silahlı kuvvetler aracılığıyla (devletin düzenlediği bir askeri harekât sonucu) veyahut tali/bağımlı bir yerel yönetim aracılığıyla kurulabilmektedir.[276] Bu istisna hali bu çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmadığı için burada detaylı bir şekilde incelenmeyecektir.

Devletlerin ülke dışında yetkisinin söz konusu olabileceği ve tezin konusuyla doğrudan bağlantılı olan ikinci durum ise, **devlet görevlilerinin ülke dışında bulunan kişiler üzerinde etki doğuran eylem ve/veya ihmallerine** ilişkindir (*ratione personae*

---

[272] Ibid.; AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık,* para.132.
[273] Yasemin Karadağ, "AİHM Kararlarında Ülke Dışı Yargı Yetkisi Kavramının Uygulanması ve Dönüşümü" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2015, s. 2; Marko Milanovic, *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles, and Policy*, Oxford University Press, 2011, s. 4.
[274] AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık,* para. 133-142.
[275] Ibid., para. 138-140; AİHM, *Medvedyev ve diğerleri v. Fransa* [BD], Başvuru No. 3394/03, 29 Mart 2010, para. 63-64, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97979 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[276] Bkz. AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, para. 138; AİHM, *Banković ve diğerleri v. Belçika ve diğerleri*, para. 70; AİHM, *Loizidou v. Türkiye,* Başvuru No. 15318/89, 18 Aralık 1996, para. 52, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Kıbrıs v. Türkiye*, para. 76; AİHM, *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* [BD], para. 314-316.

ya da *personal model of jurisdiction*).[277] Belirtmek gerekir ki, devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilen ve ülke dışında bulunan kişiler üzerinde bir etki doğuran her eylem ya da ihmal devletin ülke dışı yetkisini doğurmaz.[278] Bu durum ancak devlet görevlilerinin ülke dışında bulunan kişiler üzerinde *de jure* ve/veya *de facto* bir kontrol ya da otorite sağlaması halinde gerçekleşmektedir.[279] Ülke dışında bulunan bir kişi fiilen devletin kontrolünde olabileceği gibi, bir devlet başka ülkede bulunan kişiler üzerinde hukuken de kontrol sağlayabilmektedir ya da bu iki durum birbirinin içine geçebilmektedir.[280]

AİHM, devletlerin başka bir ülkede bulunan kişiler üzerindeki kontrolünün varlığını değerlendirirken, her bir somut olayın özelliklerini gözeterek, başvurucu ile taraf devlet arasında, devletin kişi üzerinde kontrol sağlamasını mümkün kılan bir "yetki bağı" olup olmadığını dikkate almaktadır.[281] Yetki bağının varlığı, doğrudan kişiler üzerinde kurulan fiili kontrol üzerinden veya bir devletin kişinin *hakları* üzerinde sahip olduğu kontrol üzerinden değerlendirilebilmektedir.[282] AİHM bu yetki bağının, aşağıda detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere, farklı şekillerde kurulabileceğini kabul etmiştir.

---

[277] Belirtmek gerekir ki, önceden bu istisna hali "kişiler üzerinde kurulan kontrol ve otorite" olarak anılsa da daha yakın tarihli kararlarda Mahkeme bu istisna halinden "bir devlet görevlisinin otoritesi ve kontrolü" şeklinde bahsetmektedir (bkz. AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*). Bu kelime değişikliğinden, Mahkeme'ye göre bu istisna halinin sadece kişiler üzerinde kurulan kontrol ve otoriteyle gerçekleşmediği, *devlet görevlilerinin* belirli bir bölge ya da mekân üzerinde kurduğu otorite ya da kontrol ile de gerçekleşebildiği sonucu çıkarılabilir.

[278] AİHM, *MN ve diğerleri v. Belçika* [BD], Başvuru No. 3599/18, 5 Mart 2020, para. 112, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202468 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *Banković ve diğerleri*, para. 75.

[279] Bkz. AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, para. 133-137.

[280] Bkz. Alexandros Demetriades, "Reconceptualising Extraterritoriality Under the ECHR As Concurrent Responsibility: The Case For A Principled And Tailored Approach", *European Journal of Legal Studies*, Cilt 12, Sayı 1, Nisan 2020, ss. 157-194, s. 168-176.

[281] AİHM, *MN ve diğerleri v. Belçika* [BD], para. 112-113.

[282] Bkz. BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, "Extra-territorial jurisdiction of States over children and their guardians in camps, prisons, or elsewhere in the northern Syrian Arab Republic: Legal Analysis", para. 11, 2020, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Executions/UNSRsPublicJurisdictionAnalysis2020.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

İlk olarak, AİHM'nin yerleşmiş içtihadına göre, devlet görevlilerinin ülke dışında bulunan kişilere yönelik **fiziksel güç kullanımı**, kişiler üzerine kontrol sağladıkları ölçüde, devletin ülke dışındaki yetki alanını doğurabilmektedir. Bu tip durumlarda belirleyici unsur, devlet görevlilerinin fiziksel güç kullanımı sonucunda, kişiler üzerinde fiilen kontrol sağlamış olmasıdır.[283] AİHM, kişilerin ülke dışında devlet görevlileri tarafından yakalanması ve/veya tutuklanması,[284] devlet görevlilerinin ülke dışında doğrudan fiziksel güç kullanması,[285] kişilerin ülke dışında tutulduğu bina, uçak veya gemilerin, devlet görevlilerinin denetiminde olması[286] gibi çeşitli durumlarda, ilgili devletin, görevlileri aracılığıyla kişiler üzerinde kontrol sağladığı ve dolayısıyla devlet görevlilerinin gerçekleştirdiği bu eylem ve/veya ihmallerin ilgili devletin yetki alanında bulunduğu sonucuna varmıştır.

İkinci olarak, AİHM, bir devletin başka bir ülkede bulunan **diplomatik veya konsolosluk görevlilerinin**, resmi görevleri çerçevesinde kendilerine tanınan yetkilerini kullandıkları durumlarda ve kişiler üzerinde otorite veya kontrol sağladıkları ölçüde, gerçekleştirdikleri eylem ve ihmallerin ilgili devletin yetki alanına girebileceğini kabul etmektedir.[287]

---

[283] AİHM, *Hassan v. Birleşik Krallık* [BD], Başvuru No. 29750/09, 16 Eylül 2014, para. 80, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146501 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[284] AİHM, *Öcalan v. Türkiye*, Başvuru No. 46221/99, 12 Mayıs 2005, para. 91, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Al-Saadoon ve Mufdhi v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 61498/08, 30 Haziran 2009, para. 86-89, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97575 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[285] AİHM, *Pad ve diğerleri v. Turkey*, Başvuru No. 60167/00, 28 Haziran 2007, para. 52-55, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81672 (Erişim tarihi: 04.06.2021). Başvuruda, Türkiye silahlı kuvvetlerine mensup askerlerin, 7 Mayıs 1999 tarihinde İran topraklarında bir sınır ötesi operasyon gerçekleştirdikleri, bu operasyon sırasında İran vatandaşı olan yedi kişiye helikopterden ateş ettikleri, daha sonra helikopterden inip bu kişileri alıkoyarak zorla Türkiye topraklarına getirdikleri ve ardından bu kişileri öldürdükleri ileri sürülmüştür. AİHM ilgili kararında, başvuruya konu eylemi gerçekleştiren devlet görevlilerinin ülke dışında bulunan kişiler üzerinde "otorite ve kontrol" sağladığı sonucuna varmış ve bu olayın devletin yetkisinde olduğuna hükmetmiştir.

[286] AİHM, *Medvedyev ve diğerleri v. Fransa*, para. 66-67.

[287] Bkz. AİHK, *X. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 1611/62, 25 Eylül 1965, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-24305 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHK, *X. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 7547/76, 15 Aralık 1977,

Örneğin *X v. Federal Almanya Cumhuriyeti* davasında Alman vatandaşı olan başvurucu, Almanya diplomatik yetkililerinin çeşitli müdahaleleri nedeniyle kendisinin ve eşinin itibarının zedelendiğini, bu müdahaleler sonucunda Fas'tan sınırdışı edildiğini iddia etmiştir.[288] Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ("Komisyon") kararında, bir taraf devletin vatandaşlarının, ülke dışında ikamet ediyorlar olsalar dahi, çeşitli açılardan vatandaşı oldukları devletin yetki alanı içinde olabileceklerini ve bu durumun özellikle, başvuruya konu olayda olduğu gibi, ilgili devletin diplomatik veya konsolosluk temsilcilerinin, vatandaşlarıyla ilgili olarak, söz konusu devleti Sözleşme açısından sorumlu kılacak görevleri yerine getirdiklerinde söz konusu olabileceğini belirtmiştir.[289]

Benzer bir şekilde, *M v. Danimarka* davasında, özetle[290], 1988 yılında Doğu Almanya'dan ayrılıp Batı Almanya'ya geçmeye çalışan başvurucu, Doğu Berlin'deki Danimarka Elçiliğine sığınmış, ancak diplomatik yetkililerin çağrısı üzerine Doğu Almanya polisi elçiliğe girerek başvurucuyu yakalamıştır. Başvurucu 33 gün tutuklu kaldıktan sonra şartlı hapis cezasına mahkum edilmiştir. Başvurucu, diplomatik yetkililerin kendisini Doğu Almanya Polisine teslim etme kararı sebebiyle özgürlük ve güvenlik hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Komisyon kararında, bir devletin yetkili diplomatik veya konsolosluk temsilcilerinin, üzerlerinde yetkilerini kullanabilecekleri ölçüde, kişileri ilgili devletin yetki alanına sokabileceklerini

---

https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-74380&filename=X%20v.%20the%20UNITED%20KINGDOM.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHK, *M v. Danimarka*, Başvuru No. 17392/90, 14 Ekim 1993, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1390 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Banković ve diğerleri v. Belçika ve diğerleri*, para. 73; AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, para. 131.

[288] AİHK, *X. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*.

[289] Ibid.

[290] AİHK, *M v. Danimarka*. Ayrıca bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Tematik Bilgi Notu – Sözleşmeye Taraf Devletlerin Sınır-Ötesi Yargı Yetkisi" (T.C. Adalet Bakanlığı çevisiri), 2015, s. 1-2, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Extra-territorial_jurisdiction_TUR.pdf (Erişim Tarihi 01.06. 2021).

belirtmiş ve sonuç olarak Danimarka diplomatik temsilcilerinin eylemlerinin Danimarka'nın yetki alanında olduğu sonucuna varmıştır. Ancak Komisyon diplomatik görevlilerin, ülke dışında ve kendi yetki alanlarında bulunan kişilerle ilgili üçüncü bir devlete diplomatik müdahalede bulunmamasını, tek başına yetki bağı kuramayacağına hükmetmiştir.

X v. Birleşik Krallık davasında,[291] Birleşik Krallık vatandaşı olan başvurucu, Ürdün'deki Birleşik Krallık konsolosluk makamlarının, eşi tarafından Ürdün'e götürülen kızının sağlığını koruyamadığını ileri sürmüştür. Komisyon ilgili kararında, her ne kadar Birleşik Krallık'ın ülke sınırları dışında gerçekleşmiş olsa da, konsolosluk makamlarının başvurucuya yardım etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmamalarının, Birleşik Krallık'ın yetkisinde olduğu sonucuna varmıştır.

Buna karşın, *S. v. Federal Almanya Cumhuriyeti* davasında,[292] Almanya vatandaşı olan başvurucu, pasaport sahteciliği ile eşcinsellik suçlarından hapis ve para cezasına çarptırılmış, ardından ülkeden sınır dışı edilmiştir. Başvurucu Almanya'ya döndükten sonra, Fas'ta tutuklu olarak yargılandığı süreçte, Almanya diplomatik temsilcilerinin kendisine destek sağlamadığı gerekçesiyle yargı makamlarına şikayette bulunmuş, ancak şikayeti reddedilmiştir. Başvurucu Komisyon'a yaptığı başvuruda, Almanya diplomatik temsilcilerinin başvurucunun Fas'ta yargılanmasına ve tutuklanmasına sebep olacak doğrudan bir eylemde bulunmadığını, ancak her durumda Almanya'nın (başvurucunun duruşmalarına gözlemci olarak katılmak gibi yollarla), başvurucunun Sözleşme'de güvence altına alınan haklarının korunmasını sağlamak için yetkisi dahilindeki önlemleri almakla yükümlü olduğunu ve bu gerekli önlemleri almadığı için Sözleşme'yi ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Komisyon ise kararında, ülke dışında olan bir kişinin içinde bulunduğu durumla ilgili devletin diplomatik destek

---

[291] AİHK, *X v. Birleşik Krallık,* para. 1.
[292] AİHK, *S. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 10686/83, 5 Ekim 1984, D.R. 40, s. 291, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-24305 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

sağlamamış olmasının tek başına yetki bağını kuramayacağını, nitekim kişilerin vatandaşı oldukları devlete karşı diplomatik müdahalede bulunulmasını talep etme gibi bir hakkı olmadığını, diplomatik koruma sağlamanın kişilere değil devletlere tanınmış bir hak olduğunu ifade etmiştir.

Daha yakın tarihli *MN ve diğerleri v. Belçika* davasına[293] konu olay ise Beyrut'taki Belçika Büyükelçiliği'ne ulaşarak Belçika'ya gidebilmek için insani vize (*humanitarian visa*) talebinde bulunan Suriye'li bir aileye ilişkindir. Başvurucuların insani vize talepleri reddedilmiş ve sonrasında Belçika'da bu ret kararına ilişkin yaptıkları itiraz da kabul edilmemiştir. Bunun üzerine başvurucular, Belçika'nın diplomatik makamlarının verdiği ret kararının kendilerini AİHS'in 3. maddesine aykırı bir duruma maruz bıraktığı iddiasıyla AİHM'ye bireysel başvuruda bulunmuşlardır. Mahkeme kararında, ulusal düzeyde alınan ve ülke dışında bulunan kişiler üzerinde etki doğuran her kararın yetki bağının kurulması için yeterli olmayacağını tekrar etmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi için de başvurucu ile taraf devlet arasında bir yetki bağı bulunması gerektiğini ifade etmiştir.[294] Mahkeme, başvurucuların Belçika vatandaşı olmadıkları gibi daha önce hiç Belçika'da bulunmadıklarını, Belçika'da daha önceden oluşturulmuş herhangi bir aile bağlarının olduğunu iddia etmediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla devlet ile başvurucular arasında herhangi bir yetki bağı bulamayan Mahkeme, sadece diplomatik temsilcilerin verdiği bir karar nedeniyle yetki bağının var olduğunu kabul etmenin, taraf devletin sınırına gelen ve kötü muamele gördüğünü iddia eden herkesin ülkesine girmesine izin vermek zorunda olduğu anlamına geleceğini, ki bunun da uluslararası hukuk kuralları uyarınca mümkün olmadığı sonucuna varmıştır.[295]

---

[293] AİHM, *MN ve diğerleri v. Belçika* [BD], para. 74.
[294] Ibid, para. 112.
[295] Ibid. para. 112-124.

Üçüncü ihtimal, devlet makamlarının, başka bir ülkede doğrudan ya da dolaylı olarak etki doğuracak şekilde, ve hukuka uygun olarak, **yasama, yürütme veya yargı yetkilerini (kamu yetkilerini) kullandığı durumlarda**, kişiler üzerinde kurduğu kontrol ile ilgilidir:[296]

Yasama yetkisinin kullanılmasına bir örnek olarak; *X. ve Y. v. İsviçre* davasında Komisyon,[297] İsviçre hukukuna dayanarak Alman vatandaşı bir kişinin Lihtenştayn'a girmesine engel olunmasının, İsviçre'nin iç hukuk düzenlemelerinin başka bir ülkede sonuç doğurmasından kaynaklandığını belirlemiştir. Komisyon bu sebeple İsviçre'nin bu hususta yetkisinin olduğu sonucuna varmış, dolayısıyla bu eylemin AİHS'in 3. ve 8. maddelerini ihlal edebileceğini belirtmiştir.[298]

Aslında üçüncü istisnanın en tipik örneği, taraf devlet makamlarının, kişilerin sınırdışı edilmesine veya suçluların iadesine ilişkin karar veya talepleridir. Nitekim bu kararlar devletin yargı makamları tarafından kendi ülkelerinde alınmakta, ancak dolaylı olarak başka bir ülkede etki doğurmaktadır.

Örneğin *Stephens v. Malta* kararına[299] konu olan olayda, Malta'da, Birleşik Krallık vatandaşı olan başvurucu adına bir tutuklama kararı çıkartılmıştır. Bu karar uyarınca Malta devlet makamları, başvurucunun o sırada ikamet ettiği İspanya'ya iade talebinde bulunmuş; Malta'nın iade talebi üzerine başvurucu İspanya'da tutuklanmıştır. Başvurucu İspanya'da tutukluluk hali devam ederken, avukatı aracılığıyla, adına çıkartılan tutuklama emrinin hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle

---

[296] AİHM, *Banković ve diğerleri v. Belçika ve diğerleri*, para. 71; AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, para. 135.
[297] AİHK, *X. ve Y. v. İsviçre*, Başvuru No. 7289/75 ve 7349/76, 14 July 1977, Kabul edilebilirlik kararı, s. 73, https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-74512&filename=X%20and%20Y%20v.%20SWITZERLAND.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[298] Ibid. Lihtenştayn'ın o dönemde AİHS'ye taraf olmadığını belirtmek gerekir.
[299] AİHM, *Stephens v. Malta (no. 1)*, Başvuru No. 11956/07, 21 Nisan 2009 (final 14.10.2009), para. 6-9, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-92351 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Malta'da bir dava açmıştır.[300] AİHM bu başvuruda, Malta'nın, başvurucunun özgürlük ve güvenlik hakkı (5. madde) üzerinde yetkisi olduğu sonucuna varmıştır. Zira Mahkeme'ye göre, her ne kadar başvurucu tutukluluğu süresince fiziksel olarak İspanya otoritelerinin kontrolü altındaysa da, aslında başvurucunun özgürlüğünden mahrum bırakılmasının tek sebebi, Malta otoritelerinin çıkardığı hukuka aykırı tutuklama kararı ve aldığı iade talebidir.[301]

Benzer bir şekilde, *Soering v. Birleşik Krallık* kararında Komisyon, iadesi istenen başvurucunun iade talebinde bulunan ülkede kötü muameleye maruz kalma riski olduğu hallerde, iade eden devletin Sözleşmenin 3. maddesinde düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağı çerçevesinde sorumlu tutulabileceğine karar vermiştir.[302] Komisyon, Birleşik Krallık yetkililerinin, kişinin iade edileceği Virginia eyaleti yetkililerin eylemleri üzerinde herhangi bir gücünün olmadığını kabul etmekle birlikte, Birleşik Krallık'ın, kişinin Virginia'ya iadesi nedeniyle karşılaşabileceği öngörülebilir sonuçlar konusunda (bu sonuçlar devletin kendi yetki alanı dışında gerçekleşecek olsa bile), Sözleşmenin 3. maddesi çerçevesindeki sorumluluğunun devam ettiğini belirtmiştir.[303] Bir başka deyişle, Birleşik Krallık, elbette ki Virginia yetkililerinin eylemlerinden doğrudan sorumlu değildir, ancak kişinin iade edileceği yerde işkence ve kötü muamele göreceğini bile bile bu işlemi gerçekleştirirse, Sözleşmenin 3. maddesini ihlal etmiş olacaktır.

---

[300] Ibid, para. 10.
[301] Ibid., para. 50-54. Benzer bir karar için bkz. AİHM, *Vasiliciuc v. Moldova Cumhuriyeti*, Başvuru No. 15944/11, 2 Mayıs 2017 (final 2.08.2017), para. 23-24, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-173256 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[302] AİHK, *Soering v. Birleşik Krallık,* para. 86-91. Belirtmek gerekir ki aslında bu karar klasik bir ülke dışı yetki örneği değildir. Nitekim iade kararı sırasında başvurucu, ilgili devletin ülkesinde bulunmaktadır. Ancak ülke içinde alınan bir kararın ülke dışında sonuç doğurması söz konusu olduğunda, devletin 3. madde çerçevesinde sorumlu tutulabileceğini tespit etmesi bakımından, ülke dışı yetki başlığı altında kabul edilmektedir (bkz. AİHM, "Tematik Bilgi Notu – Sözleşmeye Taraf Devletlerin Sınır-Ötesi Yargı Yetkisi", s. 15). Ayrıca bkz. Miltner, s. 731, 213 ve 214 no.lu dipnotlar; BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü ve BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, para. 28.
[303] AİHM, *Soering v. Birleşik Krallık,* para. 86-91.

Dördüncü olarak belirtmek gerekir ki, AİHM içtihadına göre, başvurucu ile taraf devlet arasındaki yetki bağı, ülke dışında meydana gelen olaylara ilişkin ve **ülke dışında bulunan bir kişi ile ilgili, ülke sınırları içerisinde başlatılan bir hukuki bir süreç** ile de kurulabilmektedir. Buna göre, bir davaya konu olaylar, her ne kadar ülke sınırları dışında meydana gelmişse de, kişinin ilgili devletin mahkemeleri önünde bu olaylarla ilgili bir dava açmasıyla veya bu kişinin devlet mahkemeleri tarafından gıyaben yargılanmasıyla, bu kişi ile devlet arasında (kişinin 6. madde kapsamında kapsamında güvence altına alınan hakları etkilendiği ölçüde) inkâr edilemeyecek bir "yetki bağı" kurulmaktadır.[304] Ancak bu durumun gerçekleşebilmesi için, kişinin, hukuki sürecin başlatıldığı devletle arasında bir ilişki (*connection*) olması gerekmektedir.[305]

Markovic ve diğerleri v. İtalya davası, 23 Nisan 1999 tarihinde NATO güçlerinin Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne karşı gerçekleştirdiği hava saldırılarının sonucunda yakınlarını kaybeden başvurucuların, İtalyan mahkemeleri önünde açtıkları tazminat davasıyla ilgilidir. AİHM kararında, başvurucuların İtalyan mahkemeleri önünde açtıkları hukuk davasıyla birlikte, Sözleşme'nin 6. maddesinde korunan haklar bağlamında başvurucular ve İtalya arasında tartışmasız bir şekilde bir yetki bağının kurulduğu sonucuna varmıştır.[306]

Sejdovic v. İtalya kararı ise, Eski Federal Yugoslavya Cumhuriyeti vatandaşı olan ve daha sonra Almanya'ya kaçan başvurucunun, İtalya mahkemelerinde (kendisine duruşmada bizzat bulunma hakkı verilmeden) gıyaben yargılanmasına

---

[304] AİHM, "Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights Obligation to respect human rights – Concepts of "jurisdiction" and imputability", son güncelleme 31 Aralık 2020, para. 26, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_1_eng.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[305] Ibid., para. 25.
[306] AİHM, *Markovic ve diğerleri v. İtalya* [BD], Başvuru No. 1398/03, 14 Aralık 2006, para. 49-56, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78623 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

ilişkindir. Mahkeme, her ne kadar başvurucu ülke dışında bulunsa da, kendisine gıyaben dava açıldığı için ve bu durumun Sözleşmenin 6. Maddesi kapsamında İtalya ile başvurucu arasında bir yetki bağı oluşturacağını tartışmasız kabul etmiş ve bu nedenle İtalya'nın ülke dışı yetkisinin bulunup bulunmadığını dahi sorgulamamıştır.[307]

Daha yakın tarihli *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık* davasına[308] konu olayda ise, Pakistan vatandaşı olan başvurucu, öğrenci vizesiyle Birleşik Krallık'a bulunduğu sırada terör eylemleri gerçekleştirme şüphesiyle gözaltına alınmış, ardından serbest bırakılmıştır. Başvurucu bunun üzerine kendi isteğiyle Birleşik Krallık'tan ayrılmış, daha sonra kendisine oturum izninin iptal edildiğine ve "radikal İslamcı eylemlere karışmış olduğu" iddiasıyla dava açıldığına ilişkin bir tebligat gelmiştir. Başvurucunun bu karara ilişkin itirazı Birleşik Krallık yargı makamları tarafından kabul edilmemiştir. Başvurucu da AİHM'ye 2, 3, 6 ve 8. maddelerde korunan haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle başvurmuştur. AİHM mevcut başvuruya dair kararında, başvurucunun kötü muameleyle karşılaşacağını iddia ettiği Pakistan'a kendi isteğiyle döndüğünü, Pakistan'daki Birleşik Krallık diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin davranışlarıyla ilgili bir şikayette bulunmadığını ve Pakistan'da Birleşik Krallık temsilcileri tarafından herhangi bir kontrole tabi tutulmadan hayatına devam etmekte özgür olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple de başvurucunun Birleşik Krallık'ın yetki alanında bulunmadığı sonucuna varmıştır. Bir başka deyişle AİHM, başvurucunun sadece ilgili devlette daha önce öğrenci vizesiyle bulunmuş olmasının, taraf devlet ile başvurucu arasında yeterli derece güçlü bir bağ kurmadığını, dolayısıyla her ne kadar başvurucu gıyaben Birleşik Krallık'ta yargılanıyor olsa da, yetki bağının kurulmamış olduğuna karar vermiştir. AİHM ayrıca devlet makamlarının kendi yetki alanlarında bulunmayan bireyler aleyhinde kararlar

---

[307] AİHM, *Sejdovic v. İtalya* [BD], Başvuru No. 56581/00, 1 Mart 2006, para. 3, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[308] AİHM, *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 11987/11, 28 Ocak 2014, para. 2-13, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141293 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

verirken, 3. madde kapsamındaki yükümlülüklerini dikkate almaları gerektiği yönünde içtihadında herhangi bir örnek bulunmadığını da eklemiştir.[309]

Son olarak Mahkeme'nin bu konuda çok yakın tarihte verdiği karara da atıf yapmak gerekebilir: *Hanan v. Almanya* kararı.[310] Karar, Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (*International Security Assistance Force*, "ISAF") kapsamında faaliyet gösteren Alman askeri birliğinden bir albayının emir vermesi üzerine Afganistan'ın Kündüz kenti yakınlarında bir hava saldırısı düzenlenmesi ve bu saldırıda başvurucunun iki oğlunun öldürülmesine ilişkindir.[311] Almanya'da saldırı üzerine başlatılan ceza soruşturması bir süre sonra şüphelinin suçlu olduğuna dair yeterli kanıt bulunamaması gerekçesiyle kapatılmıştır.[312] Başvurucu ise soruşturmanın etkili yürütülmediği gerekçesiyle karara itiraz etmiş, ancak itirazı kabul edilmemiştir. Başvurucu son kertede AİHM'ye başvurmuştur. Mahkeme her ne kadar, sadece Almanya'da bir ceza soruşturulması açılmış olmasının, normal şartlarda devlet ile başvurucu arasında bir yetki bağı oluşması için yeterli olmadığını belirtse de, ilgili davada yetki bağının oluşmasına sebep olacak "özel nitelikler" bulunduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, Almanya'nın işlenen ağır suçlara ilişkin olarak, ISAF bünyesinde konuşlandırılan askeri birlikleri üzerinde münhasıran yetkiye sahip olduğunu ve Almanya'nın uluslararası hukuktan ve iç hukukundan doğan yükümlülükleri uyarınca hava saldırısı sonucunda etkili bir soruşturma yapmak zorunda olduğunu dikkate alarak, yetki bağının oluştuğunu kabul etmiştir.[313]

---

[309] Ibid., para. 24-26.
[310] AİHM, *Hanan v. Almanya*, Başvuru No. 4871/16, 16 Şubat 2021, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208279 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[311] AİHM, *Hanan v. Almanya*, para. 9-20. Ayrıca bkz. Anayasa Gündemi, "İHAM Büyük Dairesi'nin *Hanan v. Almanya* kararının özet çevirisi" (çev. Benan Molu), *Anayasa Gündemi*, Mart 2021, https://anayasagundemi.com/2021/03/03/iham-buyuk-dairesinin-hanan-v-almanya-kararinin-ozet-cevirisi-afganistandaki-nato-operasyonlari-sirasinda-yasanan-hava-saldirisinda-basvurucunun-ogullarinin-olumune-iliskin-alman/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[312] AİHM, *Hanan v. Almanya*, para. 33.
[313] Ibid., para. 134-145.

Yukarıda açıkça görüldüğü gibi, AİHM'nin ülke dışı yetki alanına ilişkin tutarsız ve sınırlayıcı içtihadı, bu konuyu oldukça tartışmalı bir hale getirmiştir. Özellikle bir devletin ülke dışında yetkisinin söz konusu olabilmesi için kurması gereken kontrolün, sadece bir bölgeyi, bir bölgedeki kamu güçlerini ya da bir kişiyi kontrol etmekle sınırlandırılması sıkça eleştirilmektedir.[314] Bu bağlamda AİHM'nin, BM İnsan Hakları Komitesi'nin geliştirdiği "kişinin hakları üzerinde kontrol" (*effective control over the rights of a person*) modelini göz önünde bulundurarak içtihadını, Sözleşme'nin amacı doğrultusunda yeniden gözden geçirmesi gerektiği ifade edilmektedir.[315]

2.2.1.1.2 Ülke Dışı Yetki Alanlarında Pozitif Yükümlülükler

Devletlerin ülke dışı yetkilerinin söz konusu olabileceği istisna hallerini inceledikten sonra, bu bölümde son olarak, devletlerin **ülke dışı yetki alanlarındaki pozitif yükümlülüklerine** değinmemiz gerekir. Zira, bir devletin ülke dışında yetkisinin olması demek, o yetki alanında insan hakları yükümlülüklerinin de doğduğu anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere AİHM'nin yerleşik içtihadı uyarınca, devletlerin Sözleşme'de ve ek protokollerde korunan hakları hükümlerini ihlal etmemeye yönelik negatif yükümlülüklerinin yanı sıra bu hükümlerin uygulanmasını sağlamaya yönelik pozitif yükümlülükleri de bulunmaktadır.[316] Negatif yükümlülükler devletin bir hakkın kullanılmasına müdahale etmemesi anlamına gelirken, pozitif yükümlülükler, basitçe,

---

[314] Başak Çalı, "Has 'Control over rights doctrine' for extra-territorial jurisdiction come of age? Karlsruhe, too, has spoken, now it's Strasbourg's turn", *EJIL: Talk!*, 21 Temmuz 2020, https://www.ejiltalk.org/has-control-over-rights-doctrine-for-extra-territorial-jurisdiction-come-of-age-karlsruhe-too-has-spoken-now-its-strasbourgs-turn/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[315] Ibid. Ayrıca bkz. BM İnsan Hakları Komitesi "General Comment no. 36, Article 6 (Right to Life)", CCPR/C/GC/36, 3 Eylül 2019, para. 63, https://www.refworld.org/docid/5e5e75e04.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[316] Jean-François Akandji-Kombe, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap* (İnsan Hakları El Kitabı No. 7), Avrupa Konseyi, Strazburg, 2008, s. 10-11, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019112811poizitif_yukumluluk.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

devletin hakkın kullanılmasını sağlamaya yönelik alacağı önlemleri ve gerçekleştirmesi gereken eylemleri ifade eder. Bu anlamda pozitif yükümlülükler devletin yetkisinde bulunan kişileri koruma görevinden doğmaktadır.[317] AİHS ve ek protokollerde güvence altına alınan her hakka ilişkin devletlerin pozitif yükümlülüklerinin kapsamı elbette ki farklıdır ve ilerleyen kısımlarda muhtemel hak ihlalleri incelenirken detaylı olarak ele alınacaktır. Bu kısımda ise daha ziyade ülke dışı yetki ile devletlerin pozitif yükümlülükleri arasındaki ilişki[318] genel olarak değerlendirilecektir. Zira ülke dışı yetkinin varlığı, niteliği ve kapsamı, devletlerin o yetki alanlarındaki pozitif yükümlülüklerinin de niteliğini ve kapsamını belirleyecektir. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, nasıl ki AİHM'nin ülke dışı yetkinin ne zaman vuku bulacağına ilişkin içtihadı tutarsız ve belirsizse, devletlerin ülke dışında yetki alanlarında pozitif yükümlülükleri olup olmayacağı, olacaksa bu yükümlülüklerin kapsamının nasıl belirleneceğine ilişkin içtihadı da bir o kadar tartışmalıdır.[319]

Bu hususta kritik öneme sahip davalardan bir tanesi olan *Banković ve diğerleri v. Belçika'*da başvurucular, NATO hava kuvvetlerinin Belgrat'taki Sırp Radyo ve Televizyon Yayın Merkezi'ne yönelik gerçekleştirdiği operasyonun sonucunda yakınlarını kaybeden eski Federal Yugoslavya Cumhuriyeti vatandaşlarıdır.[320] Başvurucular AİHS'ye taraf olan tüm NATO üyelerine karşı AİHM'ye başvurmuştur.[321] Taraf devletlerin ülke dışında etkili kontrol sağladıkları bölgelerde, Sözleşme'nin 1. maddesi çerçevesinde, uygulanan kontrolün derecesiyle orantılı

---

[317]Ibid., s. 14.
[318] Van Poecke, Wauters, para. 24.
[319] Demetriades, s. 159.
[320] Füsun Arsava, "AİHK'nun Konvansiyon Alanı Dışında Uygulanması Kriterleri ve Bu Çerçevede Doğan Uluslararası Sorumluluk", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, ss. 1–25, s. 5.
[321] Bu ülkeler şunlardır: Almanya, Birleşik Krallık, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Daimarka, Fransa, İspanya, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Hollanda, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan.

olarak, pozitif yükümlülüklerinin bulunduğunu iddia etmişlerdir.[322] Davalı hükümetler ise böyle bir yaklaşımın kabul edilmesinin yetki meselesini neden-sonuç (*cause-and-effect*) ilişkisine dönüştüreceğini ileri sürmüşlerdir. Mahkeme verdiği kararda başvurucuların iddiasına şu şekilde karşı çıkmıştır:

> "[…] Mahkeme başvurucuların iddiasının, "dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen ve taraf devlete atfedilen bir eylemden negatif anlamda etkilenen her kişinin Sözleşme'nin 1. maddesine göre bu devletin yetkisine dâhil olması" anlamına eşdeğer olduğunu düşünmektedir. Mahkeme 1. maddenin, "yetki" kavramına başvurucuların iddia ettiği anlamı yüklemediği konusunda davalı hükümetlerle aynı görüştedir. […] Mahkeme Sözleşme'nin 1. bölümünde açıklanan hak ve özgürlükleri korumak üzere 1. maddeden çıkarılabilecek pozitif ödevin her ülke dışı davranışa göre uyarlanıp bölünebilecek şekilde anlaşılamayacağını düşünmektedir. Kaldı ki bu görüş, Sözleşme'nin 19. maddesi tarafından desteklenmektedir […]"[323]

Dolayısıyla Mahkeme *Banković ve diğerleri v. Belçika* kararında, İngilizce'de *cause-and-effect model* olarak da adlandırılan, devletin ülke içindeki ve dışındaki tüm eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulması gerektiği yönündeki görüşü reddetmiştir. Bir başka deyişle Mahkeme yalnızca bir devletin başka bir ülkede bir mağduriyete sebep olmasının ya da bir mağduriyeti engelleme gücü, yetkisi ve kapasitesi olmasının, devletin ülke dışında yetkisi olduğu anlamına gelmeyeceğini, bu anlamda devletin ülke dışındaki sınırlı kontrolü, gücü ve yetkisi oranında pozitif yükümlülükleri olamayacağını, zira pozitif yükümlülüklerin olayın özelliklerine uyarlanıp, bir başka devletle bölüşülemeyeceğini ifade etmiştir.

---

[322] AİHM, *Banković ve diğerleri v. Belçika,* para. 70.

[323] Ibid., para. 75; Karadağ, s. 44-45. Ayrıca AİHS'nin 19. maddesine göre, "bu Sözleşme ve Protokolleri gereği Yüksek Sözleşmeci Taraflara yüklenilen taahhütlere uyulmasını sağlamak için, bundan böyle 'Mahkeme' olarak anılacak bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Mahkeme devamlı görev yapar." İlgili maddenin resmi Türkçe çevirisi için bkz.: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Yine bu konuda özel bir öneme sahip olan *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* davası ise, Moldova Cumhuriyeti'nin ülke sınırları içinde bulunan ama Moldova'nın değil Rusya Federasyonu'nun *de facto* kontrol sahibi olduğu *Transdniestrian* bölgesinde tutuklanan ve bu sırada kötü muameleye maruz kalan başvurucular hakkındadır. *Transdniestrian* Mahkemeleri tarafından yargılanan başvurucular, AİHS'nin 3, 5, 6, 8 ve 1 no.'lu Ek Protokol'ün 1. maddeleriyle güvence altına alınan haklarının ihlal edildiğini ileri sürerek AİHM'ye başvurmuşlardır. Başvurucular, söz konusu ihlallerden Moldova hükümetini sorumlu tutmakla birlikte, olayların gerçekleştiği *Transdniestrian* bölgesinin Rusya'nın *de facto* kontrolü altında olması ve buradaki ayrılıkçı rejimin Rusya Federasyonu tarafından askeri ve ekonomik anlamda desteklenmesi nedeniyle, her iki devletin bu sorumluluğu paylaştığını öne sürmüştür.[324] Mahkeme her ne kadar başvuruya konu olaylar kendi yetki alanında geçmiyorsa da, Moldova Cumhuriyeti'nin de söz konusu ihlallere ilişkin pozitif yükümlülüklerinin olduğuna, başka bir ifadeyle Moldova'nın her durumda başvurucuların haklarını korumak için, kapasitesi ve gücü yettiğince ve uluslararası hukuka uygun olarak, ekonomik hukuki, diplomatik ve diğer tüm önlemleri almak konusunda bir sorumluluğu olduğu sonucuna varmıştır.[325] Sonuç olarak, Mahkeme bu kararında *Banković ve diğerleri v. Belçika* içtihadından sapmış, ilk defa yetkinin iki taraf devlet arasında paylaşılabileceğine karar vermiş, davaya konu ihlallerden hem Moldova'yı hem Rusya Federasyonu'nu sorumlu tutmuştur.[326] Her ne kadar *Ilaşcu* kararında Mahkeme, "topraklarının bir kısmı üzerinde etkili kontrol sahibi olmayan bir devletin" pozitif yükümlülüklerin bölüşülebileceğine karar verdiyse de, iki sene sonra verdiği *Treska v. Arnavutluk ve İtalya* kararında aynı görüşünü sürdürmüş, hatta aynı

---

[324] AİHM, *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* [BD], para. 3.
[325] Ibid., para. 313 ve 331.
[326] Olivier De Schutter, "Globalization and Jurisdiction: Lessons from the European Convention on Human Rights", *Baltic Yearbook of International Law*, Cilt 6, 2006, ss. 185-247, s. 226 (aktaran: Karadağ, s. 117).

durumun "bir devletin ülke dışındaki bir bölgede etkili kontrol sağlamadığı bir durumlar" için de geçerli olabileceği sonucuna varmıştır.[327]

Nihayet, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık* kararında Mahkeme bu konudaki içtihadını netleştirmiş ve şu sonuca varmıştır: Eğer bir devlet, başka bir ülkede bulunan kişinin haklarının yalnızca bir bölümü üzerinde kontrol sahibi ise, bu durumda AİHM, Sözleşme ve ek protokollerde güvence altına alınan haklara ilişkin yükümlülükler bölünebilir ve kişinin içinde bulunduğu özel duruma uyarlanabilir (*divided and tailored*).[328] Mahkeme'nin bu karar ile *Banković ve diğerleri v. Belçika* içtihadını, bir anlamda, terk ettiği söylenebilir. AİHM *Al-Skeini* kararıyla, her ne kadar ülke dışındaki yetkinin varlığını tespit ederken *cause-and-effect* veya *functional/operational*[329] gibi yetki modellerini kabul etmese de, bir kere yetki alanı belirlendiğinde pozitif yükümlülüklerin ülke dışı yetki bağlamında bölünebileceğini, kişinin içinde bulunduğu özel duruma uyarlanabileceğini ve bu değerlendirme yapılırken devletin yetki alanındaki gücünün, kontrol derecesinin, kapasitesinin ve yetkilerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini kabul etmiştir. Bir başka deyişle, şayet ülke dışı yetki söz konusu ise, devletin o yetki alanındaki pozitif yükümlülüklerin kapsamı, devletin uyguladığı güç, yetki veya etkinin türüne ve derecesine göre değişebilecek ve bu parametreler göz önünde bulundurularak belirlenecektir.[330] Bu bağlamda pozitif yükümlülüklerin kapsamı, elbette ki, devletten beklenen gerekli özen standardı (*due diligence*) çerçevesinde tespit edilecektir. Ayrıca, AİHM'nin *Osman v.*

---

[327] Van Poecke ve Wauters, s. 25; AİHM, *Treska v. Arnavutluk ve İtalya,* Başvuru No. 26937/04, 29 Haziran 2006, para. 12-13, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76581 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Bu karara konu olayda İtalya ile Arnavutluk hükümetleri arasında imzalanan bir anlaşmayla İtalya, Arnavutluk'ta bulunan iki binayı satın almıştır. Ancak daha sonra bu binalardan birinin başvurucunun babasına ait olduğu ve binaya hukuka aykırı bir şekilde el konulduğu ortaya çıkmıştır.
[328] AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık,* para. 137.
[329] Bu model ile ilgili ayrıntılı bilgi ve yakın zamanda AİHM'nin vermesi beklenen karar için bkz. Violeta Moreno-Lax, "The Architecture of Functional Jurisdiction: Unpacking Contactless Control On Public Powers, S.S. and Others v. Italy, and the 'Operational Model'", *German Law Journal,* Cilt 21, Sayı 3, 2020, ss. 385–416.
[330] Van Poecke, Wauters, s. 25.

Birleşik Krallık kararında geliştirdiği, pozitif yükümlülüklerin "devlet yetkililerine imkansız veya orantısız bir yük getirmeyecek şekilde" yorumlanması gerektiğine ilişkin içtihadı da göz önünde bulundurulacaktır.[331] Durum böyle olunca, devletlerin ülke dışı yetki alanlarındaki pozitif yükümlülüklerinin kapsamını belirlemek açısından, devletin o yetki alanındaki kontrol derecesi, gücü, kapasitesi ve yetkileri oldukça kritik olacaktır.

2.2.1.2. Hukuki Değerlendirme

AİHM'nin içtihadı çerçevesinde, Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşları üzerinde yetkileri olup olmadığını belirlemek bu çalışma açısından kritik öneme sahiptir. Zira ancak bu şekilde devletlerin kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarının geri getirilmesi yönünde pozitif bir yükümlülüğü olduğu ileri sürülebilecektir.

2.2.1.2.1 Avrupa Devletlerinin Gözaltı Kamplarındaki Çocuk Vatandaşları Üzerindeki Ülke Dışı Yetkisi

AİHM içtihadında devletlerin ülke dışı yetkilerinin varlığını belirlemek için kullanılan iki klasik kriter göz önünde bulundurulduğunda (bir bölge üzerinde etkili kontrol ve kişiler üzerinde etkili kontrol), ilk bakışta Avrupa devletlerinin kamplardaki çocuk vatandaşları üzerinde yetkileri olmadığı düşünülebilir. Nitekim, Avrupa devletleri Suriye'nin kuzeydoğusundaki *gözaltı kamplarının bulunduğu bölge* üzerinde etkili bir kontrol sahibi değildir; kampların denetimi ve kontrolü, tamamen SGD yetkililerine aittir.[332] Aynı şekilde, Avrupa devletlerinin *kampta bulunan çocuk ve*

---

[331] Ibid. Bkz. AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 23452/94, 28 Ekim 1998, para. 116, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[332] Milanovic, "Repatriating the Children of Foreign Terrorist Fighters and the Extraterritorial Application of Human Rights".

yetişkin vatandaşları üzerinde de fiziksel bir denetim sağlamamaktadır.[333] Bununla birlikte, yine de Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan çocuk vatandaşları üzerinde yetkisi olduğunu ileri sürmenin birkaç yolu vardır:

Öncelikle AİHM, bir devletin başka bir ülkede bulunan **diplomatik veya konsolosluk görevlilerinin**, resmi görevleri çerçevesinde kendilerine tanınan yetkilerini kullandıkları durumlarda ve kişiler üzerinde otorite veya kontrol sağladıkları ölçüde, gerçekleştirdikleri eylem ve ihmallerin ilgili devletin yetki alanına girebileceğini kabul etmektedir.[334] Daha önce belirtildiği gibi, kamplarda tutulan yetişkin ve çocukların Avrupa vatandaşı olduklarını kanıtlamalarının, gerekli kimlik ve seyahat belgelerini bastırmalarının ve kamplarda maruz kaldıkları hak ihlallerinin sona erebilmesinin tek yolu, ilgili devletlerin, gerekli konsolosluk hizmetini vermesi ve böylece çocukların güvenli bir şekilde vatandaşları oldukları ülkelere dönebilmelerinin sağlanmasıdır.[335] Dolayısıyla Avrupa devletlerinin, gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarına sağlamadığı konsolosluk yardımı (çocukların konsolosluk yardımı sağlanmaması nedeniyle etkilenen haklarıyla sınırlı olarak) devletin yetki alanına girebilecektir.[336]

Bu değerlendirmeyi yapmak için AİHM'nin yakın zamanda bu hususta verdiği bir kararı ziyaret etmek faydalı olabilir. Örneğin *MN ve diğerleri v. Belçika* kararında[337] Mahkeme benzer durumdaki başvurucuları Belçika'nın yetki alanında görmemiş, gerekçe olarak da başvurucuların Belçika devleti ile aralarında hiçbir ilişki olmamasını

---

[333] Ibid.
[334] AİHK, *X. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*; AİHK, *X v. Birleşik Krallık*; AİHK, *M v. Danimarka*; AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, para. 131.
[335] Bkz. BM Genel Sekreteri, "Key Principles for the Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children with Links to United Nations listed Terrorist Groups", s. 3.
[336] BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, "Extra-territorial jurisdiction of States over children and their guardians in camps, prisons, or elsewhere in the northern Syrian Arab Republic: Legal Analysis", 2020, para. 26.
[337] AİHM, *MN ve diğerleri v. Belçika* [BD].

göstermiştir. Zira başvurucular Belçika vatandaşı olmadıkları gibi, daha önce hiç Belçika'da bulunmamış ve Belçika'da daha önceden oluşturulmuş herhangi bir aile bağlarının olduğunu iddia etmemişlerdir. Ancak bu çalışmada, gözaltı kamplarında bulunan çocukların *vatandaşları oldukları* devletler tarafından ülkelerine geri getirilmeleri söz konusudur. Her ne kadar küçük yaşta olup Suriye veya Irak'ta dünyaya gelen çocuklar, daha önce hiç vatandaşı oldukları ülkelere gitmemişlerse de ilgili devletle aralarında inkar edilemeyecek bir vatandaşlık bağı vardır. Ayrıca birçoğunun da ülkelerinde aile yakınları bulunmaktadır. Dolayısıyla Mahkeme'nin Avrupa devletleri ile gözaltı kamplarında tutulan vatandaşları arasında bir ilişki bulmaması mümkün değildir.

Bu hususta Komisyon'un verdiği ve bu çalışma kapsamında mutlaka değinilmesi gereken bir diğer karar *S. v. Federal Almanya Cumhuriyeti* kararıdır.[338] Komisyon bu kararında, ülke dışında tutuklu bulunan ve yargılanan kişiye devletin diplomatik destek sağlamamış olmasının, tek başına yetki bağını kuramayacağını, nitekim kişilerin vatandaşı oldukları devlete karşı diplomatik müdahalede bulunulmasını talep etme gibi bir hakkı olmadığını, böyle bir destek sağlamanın kişilere değil devletlere tanınmış bir hak olduğunu ifade etmiştir. Belirtmek gerekir ki, Komisyon'un 1984 yılında verdiği bu karardan bugüne "diplomatik koruma" ve "konsolosluk yardımı"na[339] erişim meselelerine ilişkin yaklaşım, özellikle insan

---

[338] AİHK, *S. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*.

[339] Bir kavram kargaşasına yol açmamak için tam bu noktada, bu çalışmanın konusu olan "konsolosluk yardımı" ile "diplomatik koruma" kavramları arasındaki farkı ortaya koymak gerekebilir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun yaptığı tanıma göre "diplomatik koruma", uluslararası hukuk kuralları uyarınca, *devletin menfaati için* devlet temsilcileri tarafından gerçekleştirilir. Buna karşılık "konsolosluk yardımı", çoğu zaman, *bireyin menfaati için* konsolosluk memurları tarafından, Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi çerçevesinde hayata geçirilir. Ayrıca, diplomatik korumaya uluslararası hukuka aykırı olarak gerçekleştirilen bir eylemi düzeltmek/telafi etmek için başvurulurken; konsolosluk yardımı büyük ölçüde doğası gereği önleyici niteliktedir ve esas olarak yabancı ülkelerdeki vatandaşların hukuka aykırı bir muameleye maruz kalmasını önlemek amacıyla kullanılmaktadır. Bkz. Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Comission*), "The Report of the International Law Commission on the Work of its 58th Session A/61/10, Chapter IV (2006): Draft Articles on Diplomatic Protection and Commentaries, adopted by the ILC on Second Reading", Madde 1'in Yorumu, s. 28, para. 9, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_8_2006.pdf (Erişim Tarihi:

hakları hukukunun da etkisiyle, oldukça değişmiştir.[340] Bu bağlamda "konsolosluk yardımına erişim", artık bazı devletlerin ulusal düzenlemelerinde ve belirli koşullar altında uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde *kişilere tanınan bireysel bir hak* olarak kabul edilmektedir. Örneğin, birçok devlet iç hukukunda yurtdışında zor durumda kalan vatandaşlarının konsolosluk yardımı talep etme hakkı olduğunu düzenlemiştir.[341] Ayrıca, Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin 36. maddesi uyarınca, bir vatandaşın yurtdışında tutuklanması ya da gözaltına alınması halinde, bu kişinin en kısa zamanda konsolosluk tarafından bilgilendirilme hakkı ve gözaltı sırasında konsolosluk yetkililerine düzenli danışma *hakkı* doğmaktadır.[342] Benzer bir hak Mahpuslara Muameleye Dair BM Asgari Standart Kuralları'nda ("Nelson Mandela Kuralları") da öngörülmüştür.[343] Üstelik, doktrinde giderek destekçileri artan bir görüşe göre, konsolosluk yardımı, artık adil yargılanma hakkının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekte ve bu bağlantı nedeniyle konsolosluk yardımına erişim *hakkı* bir uluslararası teamül kuralına dönüşmektedir.[344] Dolayısıyla Komisyon'un 1984 yılında verdiği kararda ileri sürdüğünün aksine, artık, konsolosluk

---

04.06.2021); Annemarieke Vermeer-Künzli, "Exercising Diplomatic Protection, the Fine Line Between Litigation, Demarches and Consular Assistance", *Journal for Comparative Public Law and International Law*, Cilt 66, 2006, ss. 321-350.

[340] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Göçer, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Diplomatik Himaye Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 4, 2008, ss. 219-236, s. 231 vd.

[341] Örneğin Almanya ve Belçika. Bkz. BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, "Report on the Application of the Death Penalty to Foreign Nationals and the Provision of Consular Assistance by the Home State," A/74/318, 20 Ağustos 2019, para. 44, https://undocs.org/A/74/318 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[342] Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi, Madde 36(b)(1). Ayrıca bkz. Reema Omer, "Do Alleged "Terrorists" and Spies Have the Right to Consular Access Under the VCCR?", *Opinion Juris*, 22 Şubat 2019, http://opiniojuris.org/2019/02/22/do-alleged-terrorists-and-spies-have-the-right-to-consular-access-under-the-vccr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[343] BM Genel Kurulu, "Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners," 30 Ağustos 1955, para. 38(1), https://www.refworld.org/docid/3ae6b36e8.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Mandela Kuralları'nın bu versiyonu daha sonra güncellenmiştir, bkz. BM Genel Kurulu, "UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)", A/RES/70/175, 8 Ocak 2016, 62. Kural, https://www.refworld.org/docid/5698a3a44.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[344] Bkz. BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, para. 43; David P. Stewart, "The Emergent Human Right to Consular Notification, Access and Assistance", *The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric* (der. Andreas von Arnauld, Kerstin von der Decken, Mart Susi), Cambridge University Press, 2020, ss. 439-452.

temsilcilerinin yurtdışında bulunan vatandaşlarına yaptıkları yardım ve verdikleri kimi hizmetler, devletlerin kendi takdirinde olmayıp, belirli koşullar altında *bireysel bir (insan) hakkı* olarak görülmektedir. Bir başka deyişle, belirli koşullar altında yurtdışında bulunan vatandaşların konsolosluk memurlarından bu hizmetleri talep etme hakları vardır. Bu durum elbette ki, Mahkeme'nin ülke dışı yetki ile ilgili değerlendirmesinde bir değişikliğe yol açacaktır (ya da açmalıdır).

Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, AİHM içtihadı çerçevesinde, devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarına hakları olan konsolosluk yardımını (kişilerin konsolosluk yardımı talep etme hakkı olmasına ve kamp yetkililerinin iş birliği teklif etmiş olmasına rağmen ve bunu yapabilecek donanıma ve kapasiteye sahip oldukları halde) sunmamalarının, kamptaki çocuk vatandaşlarını devletlerin yetki alanına soktuğu ileri sürülebilir.

İkinci olarak, AİHM'ye göre, bazı durumlarda **devlet makamların kamu yetkilerini kullanarak ülke içinde aldığı ancak ülke dışında doğrudan ya da dolaylı olarak etki doğuran kararları**, ülke dışı yetkinin vuku bulmasına sebep olabilmektedir.[345] Bir başka deyişle, iç hukuk düzeninde icra edilen ve sınır ötesi etkiye sahip eylemler, ülke dışında bulunan kişilerin bu eylemler sebebiyle etkilenen haklarıyla sınırlı olarak, devletin yetkisinin doğmasına sebep olabilir. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin ülke dışı yetkisi, devletlerin kendi ülke topraklarında aldıkları kamplarda tutulan vatandaşlarını ülkelerine geri getirmeme kararından kaynaklanabilir; zira bu kararlar, ulusal makamlar tarafından alınmakla birlikte ülke dışında, Suriye'de etki doğurmaktadır. Bu ihtimali çalışmanın konusu açısından değerlendirebilmek için yine AİHM'nin bu hususta verdiği kararları ziyaret etmekte fayda vardır.

---

[345] Bkz. AİHK, *X. ve Y. v. İsviçre,* s. 73; AİHM, *Stephens v. Malta (no. 1),* para. 6-9; AİHK, *Soering v. Birleşik Krallık,* para. 86-91.

Örneğin öncesinde değinilen *Stephens v. Malta* kararında Mahkeme, her ne kadar başvurucu tutukluluğu süresince fiziksel olarak İspanya otoritelerinin kontrolü altındaysa da, aslında başvurucunun özgürlüğünden mahrum bırakılmasının tek sebebinin, Malta otoritelerinin çıkardığı hukuka aykırı tutuklama kararı ve aldığı iade talebi olduğunu belirtmiş ve bu nedenle Malta'nın başvurucunun özgürlük ve güvenlik hakkı çerçevesinde yetkisi olduğu sonucuna varmıştır. Benzer bir yorum, gözaltı kamplarında tutulan çocuklar için de yapılabilir. Zira her ne kadar gözaltı kamplarında tutulan Avrupalı çocuklar fiziksel olarak SDG yetkililerinin denetimi altındaysa da, bu tutukluluğun devam etmesinin tek nedeni Avrupa devletlerinin bu çocukların ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması için gerekli eylemleri gerçekleştirmiyor olmasıdır. Nitekim, belirtildiği gibi SDG yetkilileri kamplarda tutulan yabancı çocukların vatandaşları oldukları ülkelere geri götürülmeleri yönünde defalarca talepte bulunmuş, iş birliğine açık olduğunu söylemiş, bu kişileri tutmanın SDG açısından oldukça zorlayıcı olduğunu ve ülkelerine geri götürülmedikleri takdirde serbest bırakılmalarının mümkün olmadığını hatırlatmıştır.

Benzer bir şekilde, *Soering v. Birleşik Krallık* kararında AİHM, belirtildiği üzere, iadesi istenen başvurucunun iade talebinde bulunan ülkede kötü muameleye maruz kalma riski olduğu hallerde, iade eden devletin Sözleşmenin 3. maddesinde düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağı çerçevesinde sorumlu tutulabileceğine karar vermişti. Avrupa devletlerinin çocuk vatandaşlarını geri getirmeyi reddetme kararının, bu çocukları insanlık dışı koşullarda, kötü muamele gördükleri ve ölüm tehlikesiyle burun buruna oldukları gözaltı kamplarında belirsiz bir süre boyunca kalmaları anlamına geldiği açıktır. Devletlerin bunu öngörmemiş olmaları mümkün değildir. Elbette, bu çalışmanın konusu olan çocuklar, *Soering* kararında olduğu gibi, ilgili devletin ülke sınırları içinde olup kötü muamele görebilecekleri başka bir ülkeye iade edilme tehlikesi altında değillerdir. Ancak, *Soering* kararının tersten okunması ile anlaşılacaktır ki, her ne kadar Avrupa devletleri, SDG yetkililerinin eylemlerinden

doğrudan sorumlu değilse de, çocukların bu kamplarda kötü muamele göreceğini ve/veya yaşamlarını yitirebileceklerini bile bile geri getirmeme kararı vermeleri, Sözleşmenin 2. ve 3. maddesi çerçevesinde yetkilerini doğurabilecektir. Nitekim yakın zamanda, gözaltında tutulan Fransa vatandaşı çocuklarla ilgili yapılan *H.F. ve M.F. v. Fransa* başvurusunda da başvurucular, bu karara dayanarak Fransa'nın ülke dışı yetkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.[346]

Son olarak AİHM içtihadına göre, başvurucu ile taraf devlet arasındaki yetki bağı, ülke dışında meydana gelen olaylara ilişkin ve **ülke dışında bulunan bir kişiyle ilgili, ülke sınırları içerisinde başlatılan bir hukuki bir süreç** ile de kurulabilmektedir. Ancak hatırlatmak gerekir ki Mahkeme bu durumun gerçekleşebilmesi için, kişinin, hukuki sürecin başlatıldığı devletle arasında bir ilişki olmasını aramaktadır.[347] Daha önce detaylı olarak incelendiği üzere, birçok Avrupa ülkesinde ulusal yargı makamları, hükümetlerin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşları geri getirmeme kararlarını değerlendirmiştir. Mahkemeler bu hususta farklı argümanlara dayanarak ama çoğunlukla devletlerin çocukları geri getirme gibi bir yükümlülüğü olmadığı yönünde kararlar vermiştir. Bu kararların da devlet ile muhtemel başvurucular arasında bir "yetki bağı" yaratabileceği söylenebilir. Bu açıdan Mahkeme'nin yakın zamanda verdiği iki karar ile gözaltı kamplarında tutulan çocukların durumunu karşılaştırmak anlamlı olabilir.

Örneğin *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık* kararında Mahkeme, oturum izni iptal edilen ve kendisi aleyhinde ceza yargılaması başlatılan başvurucunun, kötü muamele göreceğini iddia ettiği Pakistan'a kendi isteği ile dönmüş olduğunu, Pakistan'daki Birleşik Krallık diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin davranışları ile ilgili bir şikayette bulunmadığını ve Pakistan'da Birleşik Krallık temsilcileri

---

[346] AİHM, *H.F. ve M.F. v. Fransa*, AİHM'e Başvuru, para. 39.
[347] AİHM, *Markovic ve diğerleri v. İtalya* [BD], para. 49-56 ; AİHM, *Sejdovic v. İtalya* [BD], para. 3; AİHM, *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık,* para. 24-26.; AİHM, *Hanan v. Almanya,* para. 134-145.

tarafından herhangi bir kontrole tabi tutulmadan hayatına devam etmekte özgür olduğunu belirtmiştir. Mahkeme bu sebeplerle başvurucunun Birleşik Krallık'ın yetki alanında bulunmadığı sonucuna varmıştır.[348] Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu çalışmanın konusu olan olayda, gözaltı kamplarında tutulan ve ülkelerine geri getirilmeleri yönünde talepte bulunan çocuklar, *Abdul Wahab Khan* gibi öğrenci vizesi sahibi değil, ilgili devletlerin kendi vatandaşlarıdır.[349] Üstelik kampta tutulan çocukların (ve bazı yetişkinlerin), *kendi istekleri ile* vatandaşları oldukları ülkelerinden ayrılmış oldukları söylenemez.[350] Aksine, bu çocuklar ya zaten IŞİD topraklarında veya Suriye'deki gözaltı kamplarında doğmuş ya da aileleri veya üçüncü kişiler tarafından kandırılarak ya da zor kullanarak IŞİD topraklarına kaçırılmışlardır. Özellikle bu son durumun kaçakçılık suçu teşkil ettiğini[351] ve Avrupa devletlerinin daha en başta kendi vatandaşları olan bu çocukları koruma yükümlülüğünü yerine getirmediğini belirtmek gerekir. Ayrıca yine *Abdul Wahab Khan'*ın aksine gözaltı kamplarında bulunan kişilerin, konsolosluk temsilcilerinin davranışlarıyla ilgili bir şikayette bulunduğunu da eklemek gerekir.

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, Avrupa ülkelerinde gözaltı kamplarında tutulan çocukların geri getirilmelerine ilişkin olarak başlatılan bir hukuki sürecin, devlet ve ilgili kişiler arasında bir yetki bağı kurabileceği söylenebilir. Üstelik

---

[348] AİHM, *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık,* para. 24-26.

[349] Çalışmanın öncesinde belirtildiği üzere, çocuklar ilgili devletlerin resmi olarak vatandaşı değillerse de, vatandaşlıklarından keyfi olarak mahrum bırakıldıkları için, vatandaş olduklarına dair makul bir iddiaları bulunmaktadır.

[350] Van Poecke, Wauters, para. 18.

[351] Reprieve, "Trafficked to Syria: British families detained in Syria after being trafficked to Islamic State", 2021, https://reprieve.org/uk/2021/04/30/trafficked-to-syria/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
The Child Justice Advocacy Group, "Bringing Children Home: A children's rights approach to returning from ISIL", The Child Justice Advocacy Group, s. 2, https://www.tdh.ch/sites/default/files/en_child_returnees_position_paper_ok_0.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. BM Genel Kurulu, "United Nations Convention against Transnational Organized Crime", 8 Ocak 2001, A/RES/55/25, https://www.refworld.org/docid/3b00f55b0.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2331 (2016) on Trafficking in Persons in Armed Conflicts", S/RES/2331 (2016), 20 Aralık 2016, https://www.refworld.org/docid/587f71514.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

yakın zamanda Mahkeme'nin verdiği *Hanan v. Almanya* kararı da bu açıdan elverişli olabilir. Nitekim tek başına bir hukuki sürecin başlatılması, yetki bağının kurulması için yeterli olmasa dahi, başvuruya konu olayın "özel nitelikler"inin bu bağın oluşmasına sebep olabileceğini belirtmiştir.

2.2.1.2.2 Avrupa Devletlerinin Ülke Dışı Yetki Alanlarındaki Pozitif Yükümlülüklerinin Kapsamı

Bir kere Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşları üzerinde yetkisi olduğu tespit edildiğinde, devletlerin bu yetki alanlarındaki **pozitif yükümlülüklerinin kapsamının** tespit edilmesi söz konusu olacaktır. Bu, çalışma açısından oldukça önemlidir, zira devletlerin pozitif yükümlülüklerinin geri getirmeyi kapsayıp kapsamayacağı ancak bu şekilde belirlenebilecektir. Bu açıdan AİHM'nin *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* ve *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık* kararları ışığında, gözaltı kamplarında tutulan çocukların haklarının korunmasına yönelik yükümlülüklerin, SDG yetkilileri ile Avrupa devletleri arasında paylaşılacağı söylenebilir. Zira Avrupa devletleri, kamplarda tutulan çocukların üzerinde tamamen kontrol sahibi değildir, bu nedenle devletlerin, yalnızca çocukların kontrol sahibi oldukları haklarıyla sınırlı olarak pozitif yükümlülükleri söz konusu olacaktır. Örneğin bir Avrupa devleti kampta tutulan bir çocuk vatandaşının kendi ülkesine girme hakkı konusunda kontrol sahibi olduğu için, bu konuda pozitif yükümlülüğü olacaktır. Diğer taraftan devletin, mesela kamptaki çocuk vatandaşının mülkiyet hakkı bakımından, bu hakkın korunmasını sağlamak gibi bir yükümlülüğü bulunmayacaktır. Söz konusu yükümlülük SDG yetkililerine aittir.[352]

[352] BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, "Extra-territorial jurisdiction of States over children and their guardians in camps, prisons, or elsewhere in the northern Syrian Arab Republic: Legal Analysis", 2020, para. 12.

Avrupa devletlerinin, SDG ile bölüştüğü pozitif yükümlülüklerinin kapsamını belirlemek için ise, devletlerin çocukların hangi hakları üzerinde, ne derece yetkisi, gücü, kontrolü ve bu hakları koruma kapasitesi olduğu göz önünde bulundurulacak ve buna göre bir değerlendirme yapılacaktır. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin bu hususta yükümlülüklerini değerlendirirken şu faktörler göz önünde bulundurulabilir: (i) Devletin ilgili eylemleri (ya da ihmalleri) ile ileri sürülen hak ihlalleri arasındaki yakınlık (*proximity*); (ii) çocukları ve ebeveynlerini gözaltında tutan SDG yetkilileri ile ilgili devletin arasındaki ilişkinin, iş birliğinin ve iletişimin niteliği ve yoğunluğu; (iii) ilgili devletin gözaltı kamplarında tutulan çocukların maruz kaldığı hak ihlallerine son verebilme kapasitesi; (iv) ihlal edildiği ileri sürülen haklar ile ilgili başka bir devletin ya da devlet dışı aktörün herhangi bir kontrolünün olup olmaması.[353]

Bu çerçevede, Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocukların maruz kaldıkları hak ihlallerini ortadan kaldırmak konusunda neredeyse tek belirleyici aktör olduğunu, bu konuda gerekli güce ve kapasiteye sahip olduğunu söylemek gerekir.[354] Zira, Avrupa devletleri, kampta tutulan çocuk vatandaşlarına konsolosluk hizmetlerini sunmadığı ve güvenli bir şekilde ülkelerine geri dönüşlerini sağlamadığı takdirde, çocuklar gözaltı kamplarındaki hayati risk teşkil eden insanlık dışı koşullarda kalmaya ve kötü muamele görmeye devam edecek (AİHS Madde 2 ve 3), vatandaşı oldukları ülkeye girme haklarını pratikte kullanamayacak (Ek Protokol 4 Madde 3) ve Avrupa ülkelerinde bulunan aile bireyleriyle bir araya gelmeleri ya da ebeveynlerinden ayrılmadan ülkelerine dönmeleri mümkün olmayacaktır (AİHS Madde 8).

---

[353] Ibid., para. 36.

[354] BM Çocuk Hakları Komitesi bu konudaki başvuruları *functional* yetki modelini esas alarak incelemiş ve kabul edilebilirliğe ilişkin kararında, Fransa'nın konsolosluk hizmeti sunarak ve bizzat çocukların geri dönüşünü sağlayarak, çocukların haklarını korumaya yönelik gücü ve kapasitesi olduğundan hareketle, devletin kampta bulunan çocuklar üzerinde ülke dışı yetkisi olduğu sonucuna varmıştır (BM Çocuk Hakları Komitesi kabul edilebilirlik kararı, *L.H. ve diğerleri v. Fransa*, Vaka no. 79/2019 ve no. 109/2019, CRC/C/85/D/79/2019-CRC/C/85/D/109/2019, 2 Kasım 2020, 9.7).

Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, her ne kadar birçok Avrupa devletinin Suriye'yle diplomatik ilişkileri olmasa da, Avrupa devletlerinin kamptaki sivil toplum kuruluşları ve yakınlardaki konsolosluk ofisleri üzerinden kampta tutulan vatandaşlarına konsolosluk hizmeti sağlayabilecek ve çocukların geri dönüşlerini sağlayabilecek kapasitesi de bulunmaktadır.[355] Bütün bunlara ek olarak, tekrardan, SDG otoritelerinin de kampta tutulan yabancı çocukların ebeveynleri ile birlikte ülkelerine dönüşlerinin sağlanması için her türlü iş birliğine açık olduğunu belirtelim. Son olarak, Avrupa devletlerinin şu ana kadar sınırlı sayıda da olsa, bazı çocuk ve yetişkin vatandaşlarını ülkelerine geri götürdükleri düşünüldüğünde, devletlerin bu konudaki kapasitelerinin tartışılmasına aslında gerek dahi yoktur.

Sonuç olarak, Avrupa devletlerinin, kampta bulunan çocuk vatandaşları üzerinde yetkisi olduğu ve en azından, AİHS madde 2, 3 ve 8, ayrıca Ek 4 no.lu Protokol madde 3 kapsamında pozitif yükümlülükleri olduğu söylenebilir. Elbette bu yükümlülükler "devlet yetkililerine imkansız veya orantısız bir yük getirmeyecek şekilde" yorumlanmayacak,[356] devletlerden gözaltındaki kamplarda tutulan çocukların haklarını korumak konusunda, imkânları dahilinde alabilecekleri bütün önlemleri almaları beklenecektir. Bu önlemlerin niteliği ve kapsamı, bahsi geçen her hak bakımından çalışmanın ileriki bölümlerinde incelenecektir.

---

[355] Ayrıca bu noktada AİHM'e göre, iki devlet arasında diplomatik ilişki olmamasının, devletlerin Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca iş birliğinde bulunma yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığı görüşünde olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bkz. AİHM, *Güzelyurtlu ve diğerleri v. Kıbrıs ve Türkiye*, Başvuru No. 36925/07, 29 Ocak 2019, para. 244, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189781 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). "Mahkeme, Kıbrıs ve Türkiye arasında diplomatik bir ilişki bulunmadığını göz önünde bulundurarak iade taleplerinin Atina'daki ilgili Büyükelçiliklerin personeli aracılığıyla yapılmasının Kıbrıs için müsait tek iletişim kanalı olduğunu düşünmektedir. Esasen, Türk Hükümeti, mahkemeye sunduğu görüşlerde Kıbrıs'ın kullanabileceği alternatif bir iletişim kanalından bahsetmemiş ve duruşma sırasında, iki Devlet arasında diplomatik bir ilişki bulunmadığı için olağan diplomatik kanalların açık olmadığını belirtmiştir. Mahkeme, iki Devlet arasında bir diplomatik ilişki olmamasının, davalı Devletlerin 2. madde uyarınca iş birliğinde bulunma yükümlülüğünü ortadan kaldırdığını kabul etmemektedir." Kararın Adalet Bakanlığı tarafından yapılan Türkçe çevirisi için: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-195921 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[356] Ibid. Ayrıca bkz. AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık,* para. 116.

2.2.2. Çocukların Vatandaşlığına İlişkin Tespitler

Gözaltı kamplarında tutulan ve ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olan birçok çocuk, ebeveynlerinin vatandaşlıklarını kazanmakta veya kazanmış oldukları Avrupa vatandaşlığını kanıtlamakta güçlük çekmektedir. Ancak, "Geri Dönüşe ilişkin Engeller ve Avrupa Devletlerinin Tutumları" başlığı altında ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi, çoğu Avrupa devleti, belirtildiği üzere, bir yandan sadece kendi vatandaşları olduğu kesin olarak tespit edilen çocukları geri getirmeyi kabul ederken, diğer yandan çocuklara vatandaşlıklarının teyit edilmesi için gerekli konsolosluk yardımını sunmayı sistematik olarak reddetmektedir. Hatta bazı devletler doğrudan ya da ebeveynleri üzerinden bu çocukları vatandaşlıktan çıkarmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla gözaltı kamplarındaki çocukların vatandaş olup olmadıklarının tespiti ya da vatandaşlıktan keyfi bir şekilde mahrum bırakılıp bırakılmadıklarının (vatandaş olduklarına dair makul bir iddiaları olup olmadığının) tespiti, Avrupa devletlerinin çocukların geri dönüşlerinin sağlanması yönünde bir yükümlülüğü olup olmadığını belirlemek açısından kritik önemdedir.

Çocukların vatandaşlığına ilişkin tespitlerin bu çalışmanın birkaç farklı bölümü ile doğrudan bağlantısı olduğu söylenebilir. Her şeyden önce "vatandaşlık", devletlerin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuklar üzerinde **ülke dışı yetkisi** olup olmadığını tespit ederken belirleyici bir faktör olacaktır. Nitekim, "Ülke Dışı Yetkisine İlişkin Değerlendirmeler" başlıklı bölümde yapılan analizlerden de anlaşılacağı üzere, geri getirilmesi talep edilen çocukların ilgili devletlerin "vatandaşı" olmaları, birçok örnekte devlet ile bu kişiler arasında bir yetki bağının oluşmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, örneğin, devletlerin gözaltı kamplarında tutulan ama vatandaşları olmayan çocukların hakları üzerinde AİHS bağlamında bir yetkiye sahip olmaları pek de mümkün gözükmemektedir.

Çocukların vatandaşlığı ayrıca, çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak incelenecek olan **kişilerin kendi ülkelerine girme hakkı** açısından da kritik öneme sahiptir. Zira, her ne kadar, kural olarak, devletler kendi yetki alanlarında bulunan *herkes* için AİHS ve ek protokollerde öngörülen temel hak ve özgürlükleri güvence almakla yükümlüyse de, kimi haklar için bazı istisnalar söz konusu olabilmektedir.[357] Böyle bir istisna, 4 no.lu Ek Protokol'ün 3. maddesinde düzenlenen kişilerin kendi ülkelerine girme hakkı için de söz konusudur.[358] Buna göre, kişilerin kendi ülkelerine girme hakkı ancak bahsi geçen ülkenin *vatandaşlarına* tanınan bir haktır. Dolayısıyla ülkeye girme hakkının *kişi bakımından uygulanabilirliği* değerlendirilirken gözaltında tutulan çocukların vatandaş olup olmadıkları (ya da vatandaş olduklarına dair makul bir iddiaları olup olmadığı) belirleyici olacaktır. Ayrıca, çocukların vatandaşlığına ilişkin tartışmalar, devletlerin çocukların ülkelerine girme haklarına ilişkin *yükümlülüklerinin* tespiti açısından da önemli olacaktır. Bu bağlamda, devletlerin, ülkeye girişlerini engellemek amacıyla, çocukların vatandaşlıklarının tespit edilmesi için gerekli olan konsolosluk yardımını sağlamayı reddetmeleri (pozitif yükümlülük) veya yine geri dönüşlerini engellemek için çocukları (ya da ebeveynlerini) vatandaşlıktan çıkarma yoluna gitmeleri (negatif yükümlülük) çalışmanın "Ülkeye Girme Hakkı" başlıklı bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele değerlendirilecektir.

Son olarak, her ne kadar AİHS'de vatandaşlık hakkına ilişkin bir hüküm bulunmuyorsa da, AİHM'nin ilgili içtihadına göre, vatandaşlığı irade dışı sona eren veya vatandaşlığa alınma başvurusu reddedilen kişiler, Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen **özel ve aile hayatına saygı hakkı** çerçevesinde, hak ihlâline uğradıkları iddiasında bulunabilmektedirler.[359] AİHM'nin bu konudaki içtihadına çalışmanın bu

---

[357] AİHM, *Lithgow ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81, 9405/81, 8 Temmuz 1986, para. 116, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[358] Benzer bir istisna AİHS Madde 5 (1) (f) ve Madde 16 için de söz konusudur.

[359] Bkz. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Withdrawing nationality as a measure to combat terrorism: a human-rights compatible approach?", 2263 (2019) sayılı kararı, 25 Ocak 2019, para. 3,

bölümün devamında kısaca değinilecektir. Ancak belirmek gerekir ki, gözaltı kamplarında tutulan çocukların vatandaşlıktan çıkarılmalarına ya da ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanmalarının engellenmesine ilişkin karar ve icraatların hukuka uygunluğu doğrudan bu tezin konusu değildir. Dolayısıyla bu bölümde devletlerin geri getirme yükümlülükleri ile ilgili olduğu ölçüde bu konulara değinilse de, "Özel ve Aile Hayatına Saygı Hakkı" başlığı altında bu konuda ayrıntılı bir inceleme yapılmayacaktır.

Belirtilen tüm bu sebeplerle, bu bölümün devamında, öncelikle çocukların vatandaşlık haklarına ilişkin uluslararası düzenlemelere ve AİHM'nin vatandaşlık hakkına ilişki yaklaşımına kısaca değinilecektir. Ardından, gözaltı kamplarında tutulan ve ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olan çocukların, ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanmak, kazanmış oldukları vatandaşlıklarını kanıtlamak veya kaybetmemek ile ilgili yaşadıkları zorluklar tespit edilecektir. Daha sonra, devletlerin, kamplardaki çocukların vatandaşlıklarının tespitine ilişkin yaşadıkları bu zorluklar ile ilgili yükümlülükleri analiz edilecektir. Son olarak da, devletlerin bu yükümlülükleri göz önünde bulundurulduğunda, çocukların ilgili devletin vatandaşı olup olmadıkları ve eğer değillerse, vatandaşlıklarından keyfi bir şekilde mahrum bırakılmış olup olmadıkları (dolayısıyla Avrupa vatandaşlığına dair makul bir iddialarının bulunup bulunmadığı) tespit edilecektir.

---

http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=25430&lang=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

2.2.2.1. Genel İlkeler

Vatandaşlık hukuku alanında devletlerin egemenlik hakkından doğan münhasır yetkisi bulunmaktadır.[360] Bir başka deyişle devletler, kural olarak, kimlerin vatandaş olacağına, vatandaşlığını sürdüreceğine veya vatandaşlıktan çıkarılacağına ilişkin konularda münhasıran yetkililerdir.[361] Dolayısıyla her devletin iç hukukunda, vatandaşlığının kazanılması, yitirilmesi gibi hususları belirleyen hukuki düzenlemeler bulunmaktadır.[362]

Bununla birlikte, önceden tamamen devletlerin egemenlik alanında olduğu kabul edilen vatandaşlığa ilişkin meseleler, daha sonradan, özellikle insan hakları hukukunun gelişmesi ve vatandaşlığın bir hak olarak tanınmaya başlamasıyla, uluslararası hukuka uygun olarak çözülmesi gereken konular haline gelmiştir.[363] Bu bağlamda, devletlerin vatandaşlık hukuku alanındaki yetkisini kullanırken uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini (ve özellikle de insan hakları yükümlülüklerini) göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.[364] Başka şekilde ifade edilirse, devletlerin bu husustaki yetkileri artık sınırsız değildir ve bu yetkiler keyfi bir biçimde kullanılamaz. Başta BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi[365] olmak üzere birçok uluslararası ve bölgesel insan hakları anlaşması, vatandaşlığı bir insan

---

[360] Uluslararası Daimi Adalet Divanı, "Advisory Opinion of 1923 by the Permanent Court of International Justice in the Tunis and Morocco Nationality Decrees Case", 1923, PCIJ Series B, No. 4, s. 24, https://www.icj-cij.org/en/pcij-series-b (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[361] Gülce Gümüşlü Tunçağıl, "Vatandaşlığa İlişkin Bazı Meseleler Hakkında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları", *Public and Private International Law Bulletin*, Cilt 41, Sayı 1, 2021, ss. 99-127, s. 105.

[362] Rona Aybay, Nimet Özbek, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, 4. Baskı, s. 14; Ayhan Dolunay, "Vatandaşlık Hukuku Temel İlkelerinin Türk Hukuku ve Kıbrıs Türk Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Ocak-Şubat 2016, Sayı 122, ss. 369-416, s. 372.

[363] Gümüşlü Tunçağıl, s. 105.

[364] Ibid, s. 103.

[365] "European Convention on Nationality", Strasbourg, 6.XI.1997, European Treaty Series - No. 166, https://rm.coe.int/168007f2c8 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

hakkı olarak tanımlamakta ve herkesin bir vatandaşlığa sahip olma hakkı olduğunu ve hiç kimsenin keyfi olarak vatandaşlığından mahrum bırakılamayacağını açıkça belirtmektedir. Her ne kadar AİHS'de ya da Sözleşme'ye ek protokollerde vatandaşlık hakkına dair herhangi bir hüküm bulunmuyorsa da,[366] AİHM de vatandaşlığı sona erdiren veya vatandaşlık kazanma başvurusunu reddeden kararların, bireylerin özel yaşantısı üzerinde etkisi nedeniyle Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen özel ve aile hayatına saygı hakkı kapsamına dâhil etmiş[367] ve bu konuya ilişkin, yukarıda belirtilen uluslararası hukuk standartlarıyla uyumlu şekilde, bir içtihat geliştirmiştir.[368]

Vatandaşlık çocukların sosyal kimlikleri ve kişisel gelişimleri için oldukça önemli olduğundan ve vatandaşlık hakkı, diğer haklardan yararlanmayı sağlayan bir hak (*enabling right*) olarak görüldüğünden; başta BM Çocuk Hakları Sözleşmesi olmak üzere, birçok bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmesi, çocuğun

---

[366] Vatandaşlıktan bahseden tek hüküm, vatandaşların kendi ülkelerine girme hakkından mahrum bırakılmaması ve sınırdışı edilmemesine ilişkin 4 No.lu Ek Protokol'ün 3. maddesidir. Ancak bu hüküm de aslında "vatandaşlık hakkı" ile doğrudan ilgili değildir. Zira "vatandaşlık" statüsü maddenin kişi bakımından uygulama alanına işaret etmektedir. AİHM yalnızca bu bağlamda, vatandaş olduğunu ve bu maddede düzenlenen haklarının ihlal edildiğini iddia eden kişilerin başvurularını incelerken vatandaşlık hukukuna değinmiştir.

[367] Belirtmek gerekir ki, her ne kadar AİHM vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesine ilişkin meseleleri ağırlıklı olarak Sözleşme'nin Özel ve Aile Hayatına Saygı Hakkına ilişkin olan 8. maddesi çerçevesinde değerlendirdiyse de, Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi'nin Açıklayıcı Raporu'nda, AİHS'nin vatandaşlık meselelerine uygulanabilir nitelikte olan diğer hükümleri şu şekilde sıralanmıştır: İşkence ve Kötü Muamele Yasağı 3. Madde, Adil Yargılanma Hakkına 6. madde, Ayrımcılık Yasağı 14. madde, Yabancıların Toplu olarak Sınırdışı Edilmesi Yasağı 4 No.lu Protokol 4. Madde: Bkz. Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to the European Convention on Nationality, Strazbourg, 6. Kasım 1997, European Treaty Series - No. 166, para. 16, https://rm.coe.int/16800ccde7 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[368] Gümüşlü Tunçağıl, s. 113 vd. Ayrıca bkz. AİHM'in bu konuda verdiği bazı önemli kararlar: AİHM, *Andrei Karassev ve ailesi v. Finlandiya*, Başvuru No. 31414/96, 12 Ocak 1999, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4592 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Kuric ve diğerleri v. Slovenya* [BD], Başvuru No. 26828/06, 26 Haziran 2012, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111634 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Genovese v. Malta*, Başvuru No. 53124/09, 11 Ekim 2011 (final 11 Ocak 2012), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106785 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *Said Abdul Salam Mubarek v. Danimarka*, Başvuru No.74411/16, 22 Ocak 2019, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191222 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Ramadan v. Malta*, Başvuru No.76136/12, 21 Haziran 2016, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163820 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *Ghoumid ve diğerleri v. Fransa*, Başvuru No. 52273/16, 52285/16, 52290/16, 52294/16, 52302/16, 25 Haziran 2020, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203164 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

vatandaşlığı hakkında devletlere spesifik yükümlülükler getirmiş ve çocuğun vatandaşlığının korunması için bir takım özel güvenceler öngörmüştür.[369] Buna göre, her şeyden önce, çocukların doğdukları andan itibaren bir vatandaşlığa sahip olma ve o vatandaşlığı muhafaza etme hakları vardır.[370] Devletler ise, çocukların vatandaşlığına ilişkin olarak gerçekleştirdikleri her türlü eylemde ve aldıkları tüm kararlarda, çocukların kırılgan (*vulnerability*) durumunu ve her çocuğun içinde bulunduğu özel koşulları göz önünde bulundurmak ve her zaman çocuğun üstün yararı ilkesini gözetmek durumundadır.[371]

Devletlerin, çocukların vatandaşlığına ilişkin en önemli yükümlülüklerinden birisi, çocukların vatandaşlığa erişimini sağlamak ve vatansız kalmalarını önlemektir.[372] Zira, bir çocuğun vatansız kalması hiçbir zaman onun yararına olamaz

---

[369] Bkz. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 2, 7 ve 8(1). BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Madde 24. 1961 tarihli BM Vatansızlığın Azaltılmasına Dair Sözleşme, Maddeler 1-6, 4 Mayıs 1975 tarih ve 15226 sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15226.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi, Madde 6. Ayrıca bkz. BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child)", 7 Nisan 1989, para. 8, https://www.refworld.org/docid/45139b464.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Gerard-René De Groot, "Children, Their Right to a Nationality and Child Statelessness", *Nationality and Statelessness under International Law* (der. Alice Edwards, Laura van Waas), Cambridge University Press, 2014, s. 144 vd. (aktaran: Bilge Bingöl Schrijer, "Vatandaşlık Hakkının Kapsamı Ve Egemenlik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 1, 2018, ss. 199-265, s. 216).

[370] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 7(1), BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Madde 24(3).

[371] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 3(1). BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 14 (2013) on the Right of the Child to Have His or Her Best Interests Taken as Primary Consideration (Article 3, para. 1), 29 Mayıs 2013, CRC/C/GC/1, para. 18-19, https://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
"General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)", CRC/C/GC/14, 29 Mayıs 2013, para. 18, https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[372] Bkz. 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, 10 Temmuz 2014 tarih ve 29056 sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140710.htm (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 7(2), 1961 tarihli Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme, Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi Maddeler 4, 6, 7 (3), 8(1). Ayrıca bkz. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı", 30 Haziran 2014, para. 7, https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2017/02/handbook_on_protection_of_stateless_persons_tr.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); European Network on Statelessness, "Strategic Litigation: An Obligation for Statelessness

ve böyle bir durumun çocuğun üstün yararı ilkesi ile bağdaşması mümkün değildir.[373] Dolayısıyla devletler öncelikle, bu konudaki yasal düzenlemelerini, çocukların vatandaşlığa erişimlerini mümkün kılacak ve kolaylaştıracak şekilde tasarlamak ve gerekliyse değiştirmek durumundadır. Ayrıca devletler pratikte de, her çocuğun doğumla birlikte veya doğumdan sonra mümkün olan en kısa süre içinde[374] bir vatandaşlığa sahip olmasını sağlamak için gerekli olan her türlü önlemi almak durumundadır.[375] Bir başka deyişle, devletlerden, sadece yasal düzenlemelerini bu yönde tasarlamaları değil, bu düzenlemeleri uygularken de çocukların uzun süre vatansız[376] ya da vatandaşlık statüsü belirlenmemiş durumda[377] kalmalarına engel olmaları beklenmektedir. Tam bu noktada belirtmek gerekir ki, çocukların vatansız kalmasına yol açan en yaygın pratiklerden birisi, çocuğun doğum kaydının (*birth registration*) yapılmaması ya da doğumun gerçekleştiğine dair resmi belgelerin (*birth certificate*) temin edilmemiş olmasıdır. Bu nedenle, devletlerin ayrıca, doğum gerçekleştikten hemen sonra, çocukların doğum kaydının yapılmasını sağlaması,

---

Determination under the European Convention on Human Rights?," Discussion Paper 09/14, 2014, https://www.refworld.org/pdfid/582326c34.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[373] "Bir çocuğun vatansız kalması, çocuğun yüksek yararının antitezidir." Bkz. Çocuk Hakları ve Refahı Afrika Uzmanlar Komitesi, "General Comment No. 2 on Article 6 of the ACRWC: The Right to a Name, Registration at Birth, and to Acquire a Nationality", ACERWC/GC/02, 16 Nisan 2014, para. 86, https://www.refworld.org/docid/54db21734.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," 2020, İlke 9.7.4, https://www.refworld.org/docid/5f3bf26d4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[374] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child)", 7 Nisan 1989, https://www.refworld.org/docid/45139b464.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[375] BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality", A/HRC/RES/26/14, 11 Temmuz 2014, para. 10, https://www.refworld.org/docid/54200ebc4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "The Nationality of Children Recommendation CM/Rec(2009)13 and Explanatory Memorandum", 2009/13, 9 Aralık 2009 (7. Oturum), https://rm.coe.int/16807096bf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[376] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 3 ve 7. Ayrıca bkz. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Guidelines on Statelessness No. 4: Ensuring Every Child's Right to Acquire a Nationality through Articles 1-4 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness", HCR/GS/12/04, 21 Aralık 2012, para. 11, https://www.refworld.org/docid/50d460c72.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[377] Bkz. AİHM, *Mennesson v. Fransa*, Başvuru No. 65192/11, 26 Eylül 2014, para. 97, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145389 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Komitesi, *Zhao v. Hollanda*, CCPR/C/130/D/2918/2016, 19 Ekim 2020, https://www.justiceinitiative.org/uploads/2adaae07-4e46-4bbf-b119-2927763b6780/zhao-v-netherlands-un-human-rights-committee-decision-12292020.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

doğum kaydının önündeki tüm hukuki ve pratik engelleri kaldırması, bu hususta etkili ve erişilebilir kayıt sistemleri oluşturması ve çocukların doğum belgelerinin ve kimlik kartlarının en kısa süre içerisinde çıkartılması konusunda gerekli tüm önlemleri alması gerekir.[378] Son olarak, vatansızlığı önleme ve azaltmaya ilişkin tüm bu yükümlülüklerin, yalnızca çocuğun doğduğu ülke devleti için değil, aynı zamanda çocuğun bir bağı olan diğer tüm devletler için geçerli olduğunu hatırlatalım. [379] Şüphesiz ki, böyle bir bağ, çocuk ile ebeveyn(ler)inin vatandaşı olduğu devlet(ler) arasında da bulunmaktadır.

Devletlerin, çocukların vatandaşlık haklarına ilişkin yükümlülüklerinden bir diğeri, çocukları vatandaşlıklarından keyfî olarak mahrum bırakmamaktır.[380] Uluslararası insan hakları standartlarına göre, şayet irade dışı vatandaşlık kaybına yola açan kararın ya da eylemin, meşru bir gerekçesi ve kanunda açık bir dayanağı yoksa;

---

[378] BM Evrensel Haklar Bildirgesi Madde 6; BM Çocuk Hakları Sözleşmesi 7(1); BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Madde 24(2). Ayrıca bkz. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Report on Birth Registration and the Right of Everyone to Recognition Everywhere as A Person Before the Law", A/HRC/27/22, 17 Haziran 2014, para. 3-4, https://www.refworld.org/docid/53ff324e4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality", 15 Temmuz 2016, A/HRC/RES/32/5, para. 11-12; https://www.refworld.org/docid/57e3dc204.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Kathryn Hampton, "Born in the Twilight Zone: Birth Registration in Insurgent Areas", *International Review of the Red Cross*, Sayı 911, Ağustos 2019, https://international-review.icrc.org/articles/born-twilight-zone-birth-registration-insurgent-areas#footnote4_32nnafs (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[379] BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Expert Meeting Interpreting the 1961 Statelessness Convention and Preventing Statelessness among Children Summary Conclusions", 23-24 Mayıs 2011, para. 5, https://www.refworld.org/pdfid/4e8423a72.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[380] BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 15. Ayrıca bu konudaki BM İnsan Hakları Konseyi kararları için bkz. BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality", 27 Mart 2008, A/HRC/RES/7/10, https://www.refworld.org/docid/49997add1d.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality", 26 Mart 2009, A/HRC/RES/10/13, https://www.refworld.org/docid/4bce9da22.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality", 14 Nisan 2010, A/HRC/RES/13/2, https://www.refworld.org/docid/4c36e7402.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality", 16 Temmuz 2012, A/HRC/RES/20/5, https://www.refworld.org/docid/5016631b2.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality", A/HRC/RES/26/14; BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality", A/HRC/RES/32/5, para. 16.

vatandaşlık kaybıyla korunması hedeflenen menfaat için gerekli ve bu menfaatle orantılı değilse,[381] bu karara karşı yargı yolu açık değilse,[382] kişinin vatandaşlığından "keyfi" olarak mahrum bırakıldığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda, AİHM de içtihadında, vatandaşlığı sona erdirme kararı veren yetkili makamların bu kararı alırken keyfî davranıp davranmadıklarının değerlendirilmesi için esas alınacak bazı ölçütler belirlemiştir.[383] İlgili uluslararası hukuk standartlarıyla uyum içerisinde olan bu ölçütler; hukuka uygunluk, karara karşı yargı yolunun açık bırakılması, yetkili makamların bu yöndeki kararlarını özenli ve hızlı bir şekilde almasıdır.[384] Eklemek gerekir ki, özellikle ayrımcı temellere dayanarak verilen ya da vatansızlığa yol açan vatandaşlıktan çıkarma veya vatandaşlığı reddetme kararları "keyfi" kabul edilmektedir.[385] Kişilerin vatandaşlıklarından keyfi olarak mahrum bırakılması da, vatandaşlık haklarının ihlal edilmiş olduğu anlamına gelir.

Son olarak devletlerin, vatandaşlık hakkının ihlal edildiğini ileri süren herkesin etkili bir hukuki yola başvurma hakkını güvence altına alması gerekmektedir.[386] Ayrıca, şayet kişilerin vatandaşlık hakları ihlal edilmişse, devletlerin, vatandaşlığın yeniden tesisi ya da vatandaşlığa ilişkin belgesel kanıtların süratle sağlanması gibi yöntemlerle, bu ihlalleri telafi etme yükümlülüğü vardır.[387] Devletlerin bu telafi

---

[381] BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality", A/HRC/RES/32/5, para. 16.

[382] Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Draft Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," 2020, s. 7, https://www.refworld.org/docid/5f3bf2d24.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[383] Mahkemenin bu ölçütleri belirlediği pilot karar için bkz. AİHM, *Ramadan v. Malta*. Ayrıca bkz. Gümüşlü Tunçağıl, s. 121.

[384] Ibid., s. 121 ve 123. Mahkeme ayrıca vatandaşlığı sona erdiren kararın kişi üzerindeki etkisi ve sonuçlarını da (vatansız kalmak, aile bireylerinden ayrı düşmek ya da sınırdışı edilmek gibi) dikkate almaktadır (bkz. AİHM, *Ghoumid ve diğerleri v. Fransa*). AİHM'in bu değerlendirmeyi her somut vaka özelinde, takdir yetkisini muhafaza ederek yaptığını da eklemek gerekir.

[385] 1961 tarihli Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme, Madde 9; BM İnsan Hakları Konseyi, "Human rights and arbitrary deprivation of nationality: Report of the Secretary-General", 19 Aralık 2013, A/HRC/25/28, https://www.refworld.org/docid/52f8d19a4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[386] BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 8 ve 10; BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Madde 2(3) ve 14, AİHM, Madde 13.

[387] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 31 - The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant", CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26 Mayıs 2004, para. 15-19,

yöntemlerini belirler ve hayata geçirirken de, çocukların kırılganlığını ve her çocuğun içinde bulunduğu özel koşulları hesaba katmak zorunda olduğunu hatırlatalım.[388] Özellikle, şayet bir çocuk kimliğinin unsurlarının bazılarından veya tümünden hukuka aykırı bir biçimde mahrum bırakılırsa, bu durumda devletler, çocuğun kimliğine süratle yeniden kavuşturulması amacıyla gerekli her türlü yardımı ve korumayı sağlamakla yükümlüdür.[389]

2.2.2.2. Hukuki Değerlendirme

Halihazırda Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan ve Avrupa vatandaşı olan (veya ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olduğu için Avrupa vatandaşı olma hakkına sahip olan) çocukların büyük bir bölümünün vatandaşlığı teyit edilememektedir. Birçoğu ebeveynlerinin vatandaşlığını elde etmekte ve/veya elde etmiş oldukları vatandaşlığı kanıtlamakta güçlük çekmektedirler. Bazı çocuklar ise doğrudan ya da ebeveynleri üzerinden vatandaşlıktan çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu durum, çocukların ülkelerine geri dönüşleri açısından ciddi bir engel teşkil etmektedir. Zira, çoğu Avrupa devletinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki çocukların geri getirilmesine ilişkin politikalarının kapsamı "vatandaşlığı teyit edilmiş çocuklar" ile sınırlandırılmıştır. Ancak diğer taraftan, yine Avrupa devletleri, kamplarda tutulan çocukların vatandaşlıklarını kazanmaları ya da kanıtlamaları için gerekli olan konsolosluk yardımını sunmayı reddetmekte, hatta bazı çocukları ya da ebeveynlerini vatandaşlıktan çıkarmaya çalışmaktadır. Avrupa devletlerinin bu yaklaşımı, sadece kamplardaki çocukların ülkelerine dönüşlerini

---

https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); BM İnsan Hakları Konseyi, "The right to a nationality: women and children", A/HRC/RES/20/4, 16 Temmuz 2012, para. 10, https://www.refworld.org/docid/503dd5422.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[388] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 31 - The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant", para. 15.

[389] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 8(2). Ayrıca bkz. BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 11 (2009): Indigenous children and their rights under the Convention [on the Rights of the Child]", 12 Şubat 2009, CRC/C/GC/11, para. 45, https://www.refworld.org/docid/49f6bd922.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

engellememekte, aynı zamanda onları hem insanlık dışı koşullarda ne zaman biteceği belli olmayan bir hapis hayatına mahkûm etmekte, hem de vatansız kalma riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu anlamda, kampta bulunan ve Avrupa devletleri gerekli konsolosluk yardımını sağlamadığı için ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanmak veya kazanmış oldukları vatandaşlıklarını kanıtlamakta güçlük çeken ya da vatandaşlıktan çıkarılan çocukların, vatandaşlıklarından (hukuken ya da fiilen) keyfi olarak mahrum bırakıldığı söylenebilir. Dolayısıyla kampta tutulan bazı çocukların, henüz resmi olarak Avrupa ülkelerinin vatandaşlığını kazanmamışlarsa ya da vatandaşlıklarını kaybetmişlerse de, vatandaş olduklarına dair makul bir iddiaları vardır.

2.2.2.2.1. Ebeveynlerinin Vatandaşlığını Kazanamayan ya da Kazandığını İspat Edemeyen Çocuklar

Her ne kadar devletlerin vatandaşlığın hangi yollarla ve hangi şartlar altında kazanılacağına ilişkin bir takdir yetkisi varsa da, Avrupa devletlerinin büyük bir çoğunluğu soy bağı esasını benimsemiştir: Başka bir ifadeyle, vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin hukuki düzenlemelerinde çocuklara ebeveynlerinin vatandaşlığını alma hakkını tanımışlardır.[390] Dolayısıyla gözaltında tutulan ve ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olan çocukların çok büyük bir bölümünün, aslında ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanma hakkı vardır; bazıları çoktan kazanmıştır da.

[390] Vatandaşlık, doğumla veya sonradan herhangi bir nedenle kazanılabilmektedir. Doğumla kazanılan vatandaşlık "asli vatandaşlık" olarak adlandırılken, sonradan kazanılan vatandaşlığa müktesep (sonradan) kazanılan vatandaşlık denilmektedir. Asli vatandaşlığın kazanılmasında soy bağı esası (*jus sanguinis*) ve doğum yeri/toprak (*jus soli*) esası olmak üzere iki sistem bulunmaktadır. *Jus sanguinis* esasına göre bir çocuk nerede doğmuş olursa olsun anne ve babasından ya da yalnızca birinden vatandaşlık alabilirken, *jus soli* esasına göre, çocuk anne ve babanın vatandaşlığından bağımsız olarak, doğduğu ülkenin vatandaşlığını almaktadır. Bkz. Şeniz Anbarlı Bozatay, "5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na Göre Türk Vatandaşlığının Kazanılması", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2010, ss. 169-182, s. 172.

Bununla birlikte, vatandaşlığa dair Avrupa hukuku standartları, soy bağı esasını benimseyen devletlerin, yurtdışında doğan çocuklar için bazı istisnalar ya da ek şartlar getirmelerine imkan sağlamaktadır.[391] Şu anda gözaltı kamplarında tutulan çocukların önemli bir bölümü IŞİD topraklarında ya da kamplarda doğdukları için, bu durum önem arz etmektedir.[392] Gerçekten de, çoğu Avrupa devleti, yurtdışında doğan ve ebeveynlerinden en az birisi vatandaş olan çocukların, *doğumla birlikte* (ya da kendiliğinden) ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanmalarına izin vermemektedir.[393] Bu çocukların, ancak *doğumdan sonra,* doğum kaydı yaptırılması suretiyle veya doğumun gerçekleştiğine ilişkin resmi olarak beyanda bulunulmasıyla (çoğunlukla resmi makamların verdiği bir karar üzerine ve ancak belirli koşullar sağlandığı takdirde), ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanabilecekleri kabul edilmektedir.[394] Belirtmek gerekir ki, vatandaşlık, doğumdan sonra yetkili makamlar tarafından alınan bir kararla veya yetkili makamlara yapılan bir beyan/kayıt üzerine kazanıldığında, "doğum kaydı" yalnızca usuli bir işlem değil, vatandaşlığın kurucu bir unsuru haline gelmektedir.[395]

---

[391] Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "The Nationality of Children Recommendation CM/Rec(2009)13 and Explanatory Memorandum", İlke 1, s. 13-14. Ayrıca bkz. Gerard-René de Groot, Olivier Vonk, "Acquisition of Nationality by Birth on a Particular Territory or Establishment of Parentage: Global Trends Regarding Ius Sanguinis and Ius Soli", *Netherlands International Law Review* Cilt 65, 2018, ss. 319–335, s. 323; Gerard-René de Groot, Maarten Peter Vink, "The relationship between citizenship and residence in the citizenship laws of the Member States of the European Union" (CARIM-India Research Report 2013/25), *European University Institute*, 2013, s. 7, https://core.ac.uk/download/pdf/45683704.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[392] Benzer istisnalar ve ek şartlar evlilik dışı ilişkilerden dünyaya gelmiş çocuklar için de getirilebilmektedir. Bu durum da gözaltı kamplarındaki çocuklar için sorun yaratabilir. Zira IŞİD tarafından gerçekleştirilen evlilikler, diğer devletler tarafından tanınmamaktadır. Dolayısıyla bu şekilde evlenmiş kişilerin ilişkilerinden dünyaya gelen çocuklar evlilik dışı ilişkilerden dünyaya gelmiş kabul edilecektir. Bu durum özellikle yalnızca babanın Avrupa vatandaşı olduğu durumlarda, çocukların vatandaşlığı açısından sıkıntılı bir durum yaratabilecektir, nitekim böyle durumlarda anne ve baba arasında resmi bir evlilik akdi olmadığından, baba ve çocuk arasındaki soy bağı otomatik olarak kurulmayacaktır.

[393] BM İnsan Hakları Konseyi, "Human rights and arbitrary deprivation of nationality: Report of the Secretary-General", 19 Aralık 2013, A/HRC/25/28, para. 29. Hangi ülkelerin bu yaklaşımı benimsediğini görmek için bkz. Global Citizenship Observatory ("GLOBACIT"), "Global Database on Modes of Acquisition of Citizenship, version 1.0. San Domenico di Fiesole: Global Citizenship Observatory", Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2017, https://globalcit.eu/acquisition-citizenship/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[394] Ibid.

[395] Bkz. Open Society Justice Initiative.

Bu da demektir ki, yurtdışında doğan ve ebeveynlerinden en az birisi vatandaş olan bir çocuk, her ne kadar ilgili devletin iç hukukuna göre ebeveyninin vatandaşlığını alma hakkını kazanmışsa da, resmi doğum kayıt süreci tamamlanmadığı sürece, bahsi geçen devlet tarafından "vatandaş" olarak kabul edilmeyecektir.[396]

Ancak, elbette ki, yurtdışında doğan çocuklar için öngörülebilecek bu istisnalar veya getirilebilecek ek şartlar da devletlerin insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu olmak durumundadır.[397] Örneğin, devletlerin, çocukların vatansızlığını önleme yükümlülüğü çerçevesinde, eğer çocuk aksi halde vatansız kalacaksa, yurtdışında doğan ve ebeveynlerinden en az birisi vatandaş olan çocuğa, herhangi bir kayıt yükümlülüğü getirmeksizin ebeveyn(ler)inin vatandaşlığını tanıması gerekmektedir.[398]

Şu anda gözaltı kamplarında tutulan ve Suriye ya da Irak'ta dünyaya gelmiş ve ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olan çocukların neredeyse hiçbirinin doğum kayıtları yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çocukların arasında, aslında Avrupalı ebeveynlerinin vatandaşlığını elde etmeye hak kazanmış, ancak ilgili devletin iç hukuk düzenlemelerinde vatandaşlığın kazanılması için öngörülen kayıt, beyan veya tanıma kararı gibi şartları kamp koşullarında yerine getirememiş oldukları için, resmi olarak ebeveynlerinin vatandaşlığını kazanamamış olanlar bulunmaktadır. Bu durumdaki

---

[396] Ibid.

[397] BM İnsan Hakları Konseyi, "Human rights and arbitrary deprivation of nationality: Report of the Secretary-General", 19 Aralık 2013, A/HRC/25/28, para. 29 ve 43.

[398] Ibid. Ayrıca bkz. Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi, Madde 6 (1-a); Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "The Nationality of Children Recommendation CM/Rec(2009)13 and Explanatory Memorandum", İlke 1, s.14. Not etmek gerekir ki, insan hakları yükümklülükleri çerçevesinde devletler, vatandaşlığın kazanılması hususunda ayrımcılığa yol açacak bir düzenleme yapmaktan da kaçınmak zorundadır. Örneğin, çocuğun babası üzerinden vatandaşlığı kazanabilirken annesi ile arasındaki soy bağı üzerinden vatandaşlığı kazanamaması veya evlilik içinde doğan çocuklar vatandaşlığı kazanabilirken, evlilik dışında doğan çocuklara bu hakkın hiç tanınmaması gibi… Bkz. Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi Madde 5; 1961 tarihli Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme, Madde 1(3) ve 9; BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi Madde 9(2). Ayrıca bkz. AİHM, *Genovese v. Malta*, para. 42-45; BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 28: Article 3 (The Equality of Rights Between Men and Women)", CCPR/C/21/Rev.1/Add.10, 29 March 2000, para. 25, https://www.refworld.org/docid/45139c9b4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

çocuklar, aynı zamanda Suriye'de de doğum kaydı yaptırmakta zorlanmakta ve çoğu zaten Suriye vatandaşlığını kazanma koşullarını sağlayamamaktadır. [399] Dolayısıyla bu çocukların, Avrupa vatandaşı ebeveynlerinin vatandaşlığını almadıkları durumda vatansız kalacakları söylenebilir. Bu şartlar altında, Avrupa Devletlerinin, ilgili yükümlülükleri çerçevesinde, IŞİD topraklarında ya da gözaltı kamplarında doğmuş ve ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olan bu çocuklara, aksi halde vatansız kalacakları için, gecikmeksizin ebeveynlerinin vatandaşlığını tanımaları gerekir. Zira Avrupa devletleri, çocukların ebeveynlerinin vatandaşlıklarını kazanmaları önündeki bütün hukuki ve fiili engelleri ortadan kaldırmak amacıyla, gecikmeksizin (ve gerekirse diğer devletlerle ve devlet dışı aktörlerle iş birliği yaparak) her türlü önlemi almakla yükümlüdürler.[400] Bu doğrultuda eğer gerekliyse, vatandaşlığa ilişkin iç hukuk düzenlemelerini bu gözle tekrar değiştirmeleri, hiçbir koşul altında çocukları vatansız bırakacak düzenlemeleri uygulamamaları gerekir.[401] Bunu yapmadıkları sürece, bu

[399] Bu noktada Suriye'de doğan çocukların büyük bir kısmının Suriye vatandaşlığını kazanmasının mümkün olmadığını da belirtmek gerekir. Suriye'nin vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin hukuki düzenlemeleri, katı bir biçimde soy bağını esas alır. Buna göre, Suriye topraklarında doğan, ancak babaları Suriye vatandaşı olmayan çocuklara, istisnai haller dışında, vatandaşlık hakkı tanınmamaktadır. Bu istisnai hallere örnek olarak şunlar verilebilir: Çocuğun Suriye'de, Suriyeli bir anneden doğması ve babasıyla soy bağının resmi olarak kurulmamış olması; çocuğun Suriye'de doğmuş olması ancak ebeveynlerinin kim olduğunun ya da ebeveynlerinin vatandaşlık durumunun bilinmiyor olması; çocuğun Suriye'de doğması ve doğum esnasında soy bağı yoluyla başka bir ülkenin vatandaşlığını kazanma imkanı olmaması. Ayrıca belirtmek gerekir ki, her ne kadar Suriye'nin ilgili iç hukuk düzenlemelerinde, Suriye topraklarında doğan çocukların vatansız kalmasını engelleyecek bazı hükümler bulunuyorsa da, halihazırda devam eden çatışmalar ve belirsizlik göz önünde bulundurulduğunda, iç hukukta öngörülen bu güvencelerin sistematik olarak uygulanmıyor olduğu açıktır. Zaten mevcut güvenceler de yalnızca Suriye'de doğmuş olan ama vatandaşlığı bilinmeyen çocukları veya başka bir vatandaşlığı kazanma imkanı bulunmayan çocukları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu düzenlemeler, Suriye'de doğmuş olan ve henüz resmi olarak hiçbir ülkenin vatandaş olarak tanımadığı ama gerekli prosedürleri tamamladıktan sonra aslında soy bağı üzerinden Avrupa vatandaşlığını kazanma hakkı olan çocukları kapsamaz (bkz. Open Society Justice Initiative). Ayrıca bkz. Syrian Nationality, "Nationality, Documentation, and Statelessness in Syria", http://www.syrianationality.org/pdf/nationality-documentation-statelessness-syria.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Suriye Arap Cumhuriyeti 276 sayılı ve 24 Kasım 1969 tarihli Vatandaşlık Kanunu, Madde 3, http://www.syria.law/index.php/main-legislation/nationality-law/#l18-1 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[400] AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu, s. 70.

[401] BM Genel Sekreteri, "Key Principles for the Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children with Links to United Nations listed Terrorist Groups", s. 4.

çocukları vatandaşlıklarından keyfi olarak mahrum bırakmaya devam ediyor olacaklardır.

Diğer taraftan, belirtildiği gibi, gözaltı kamplarındaki çocukların çok büyük bir kısmı, aynı zamanda kazanmış oldukları vatandaşlıkları kanıtlamak konusunda da güçlük çekmektedir. Nitekim, kamplarda tutulan neredeyse hiçbir yabancı çocuğun resmi kimlik belgesi (pasaport, nüfus cüzdanı, doğum belgeleri vb.) yoktur. [402] En iyi ihtimalle ellerinde yalnızca IŞİD otoriteleri tarafından çıkartılmış ve hiçbir devlet tarafından tanınmayan kimlik belgeleri bulunmaktadır. Avrupa devletleri ise, eğer resmi belgeler mevcut değilse, vatandaşlığın ancak DNA tespiti yoluyla kanıtlanabileceğini ifade etmekte, ama gözaltı kamplarında DNA testinin yapılabilmesi için gerekli konsolosluk yardımını da sağlamamaktadır.[403] Bu nedenle, kamplarda, Avrupa devletlerinin vatandaşlığını kazanmış olan çocukların neredeyse tamamı, ilgili devletler bu konuda konsolosluk yardımı sağlamadığı için, vatandaş olduklarını ispat edememektedir. Dolayısıyla bu çocuklar da fiilen vatansız kalma riskiyle karşı karşıyalardır. Bu şartlar altında, Avrupa devletlerinin, gözaltı kamplarında bulunan bu çocukların vatandaşlıklarının (ya da vatansızlıklarının) tespiti için, konsolosluk yardımı yoluyla, hızlı, etkili, esnek ve erişilebilir mekanizmalar geliştirmeleri ve bu hususta ilgili devlet ve devlet dışı aktörlerle iş birliği yapmaları gerekmektedir.[404] Ayrıca, devletlerin, zaten halihazırda uzun olan süreci daha da komplike hale getirecek,

---

[402] Ibid., s. 3. Bkz. Chrisje Sandelowsky-Bosman, Ton Liefaard, "Children Trapped in Camps in Syria, Iraq and Turkey: Reflections on Jurisdiction and State Obligations under the United Nations Convention on the Rights of the Child", *Nordic Journal of Human Rights*, Cilt 38, Sayı 2, 2020, ss. 141-158, s. 146.
[403] Vivian Yee, "Thousands of ISIS Children Suffer in Camps as Countries Grapple With Their Fate", *The New York Times*, 8 Mayıs 2019, https://www.nytimes.com/2019/05/08/world/middleeast/isis-prisoners-children-women.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[404] BM Terörle Mücadele Merkezi (*UN Counter-Terrorism Centre*), "Handbook Children Affected by the Foreign-Fighter Phenomenon: Ensuring A Child Rights-Based Approach", 2019, para. 100, https://www.un.org/counterterrorism/handbook-children-affected-foreign-fighter-phenomenon-ensuring-child-rights-based-approach (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. BM Çocuk Hakları Komitesi, "Concluding observations on the combined 5th and 6th periodic reports of Belgium", CRC/C/BEL/CO/5-6 (80th session) 14 Ocak - 1 Şubat 2019, para. 50(a), https://digitallibrary.un.org/record/3793448?ln=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

çocukların özel hayatın gizliliği hakkını zedeleyebilecek ve her durumda güvenilir ve anlamlı bir sonuç da vermeyecek olan DNA testi istemek yerine,[405] bu konudaki ispat standartlarını esnetmesi ve daha düşük ispat gücüne sahip olan ikinci delilleri kabul etmesi önerilmektedir.[406] Zira, alıkonuldukları kamp koşullarında, devletlerden de gerekli desteği alamıyorken, çocukların DNA testi yaptırması ya da bir şekilde resmi belgelerine ulaşmaları neredeyse imkânsızdır. Üstelik çocukların insanlık dışı koşullara ek olarak vatandaşlık durumlarıyla ilgili de belirsizlik içerisinde geçirdikleri her geçen gün, yeni hak ihlallerine maruz kalmaları ve kişiliklerinin zedelenmesi anlamına gelir.[407] Dolayısıyla devletler en kısa süre içinde bu belirsizliği ortadan kaldırmak için alabilecekleri bütün önlemleri almalılardır. Ve son olarak belirtmek gerekir ki, çocukların vatandaşlıklarının belirlenmesi için devletlerin dayattığı bütün bu bürokratik şartların aslında çok da "iyi niyetli" olmadığı açıktır. Zira yakın zamanda yayınlanan bir rapora[408] göre, Avrupa devletleri zaten gözaltı kamplarında bulunan vatandaşlarıyla ilgili uzun zamandır istihbarat toplamaktadır ve hangi çocuğun hangi vatandaşlığa sahip olduğu hakkında da gayet net bir bilgiye sahiptir.

Sonuç olarak, halihazırda gözaltı kamplarında tutulan, ancak ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olmakla birlikte, ilgili devletler gerekli konsolosluk yardımını sağlamadığı için, ebeveyninin vatandaşlığını kazanamamış olan veya kazandığı vatandaşlığı kanıtlamakta güçlük çeken çocukların, vatandaşlıklarından

---

[405] DNA testinin neden hem hukuken sıkıntılı olduğuna hem de pratik olarak anlamlı sonuçlar vermeyeceğine ilişkin bir analiz için bkz. Peter Gunn, "No, Mr Dutton, DNA Testing ISIS Brides Won't Tell You Who's an Australian Citizen", *The Conversation*, 24 Ekim 2019, https://theconversation.com/no-mr-dutton-dna-testing-isis-brides-wont-tell-you-whos-an-australian-citizen-125712 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[406] Bkz. BM Terörle Mücadele Merkezi, para. 100; BM Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi ve BM Çocuk Hakları Komitesi, "Joint General Comment No. 4 (2017) of the CMW and No. 23 (2017) of the CRC on State Obligations Regarding the Human Rights of Children in the Context of International Migration in Countries of Origin, Transit, Destination and Return", CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16 Kasım 2017, para. 22, https://www.refworld.org/docid/5a12942a2b.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[407] Bkz. AİHM, *Mennesson v. Fransa*, para. 97.

[408] Center for Global Policy, s. 12.

fiilen ya da hukuken ama kesinlikle keyfi olarak mahrum bırakıldıkları söylenebilir. Bu açıdan söz konusu çocukların, en azından, ilgili Avrupa devletlerinin vatandaşı olduklarına dair "makul bir iddiaları" olduğu açıktır.

2.2.2.2.2. Vatandaşlıktan Çıkarılan Çocuklar ve Ebeveynleri Vatandaşlıktan Çıkarıldığı için Vatandaşlıklarını Kaybetme Riski Olan Çocuklar

Geçtiğimiz birkaç yıl içinde birçok Avrupa Devleti, vatandaşlığa ilişkin iç hukuk düzenlemelerinde değişiklik yapmış ve IŞİD'e katılmak için Suriye ve Irak'a gittiği ileri sürülen kişilerin ülkelerine geri dönüşlerine engel olabilmek için, ulusal güvenliğe karşı suçları ve terör suçlarını, vatandaşlıktan çıkarmanın meşru gerekçeleri olarak kabul etmiştir.[409] Hatta bazı ülkeler doğrudan IŞİD'e katılmış olduğu ileri sürülen kişilerin vatandaşlıktan çıkarılmaları için yeni düzenlemeleri yürürlüğe sokmuşlardır.[410] Avrupa devletlerinin bir terörle mücadele aracı olarak "vatandaşlıktan çıkarma" yöntemini kullanıyor olması çokça eleştirilmiş ve büyük endişe yaratmıştır. Zira bu yöntem, çoğunlukla kişilerin keyfi olarak vatandaşlıklarından mahrum bırakılmasına sebep olmakta ve en önemlisi vatansızlığa yol açma riski taşımaktadır.[411] Gerçekten de, bahsi geçen hukuki düzenlemelerin önemli bir bölümünde vatansızlığı önlemeye yönelik güvencelerin yer almadığı görülmektedir.[412] Üstelik, bu yasal düzenlemelerin büyük bir bölümünün, sonradan vatandaş olanlar (*naturalized citizens*) ve çift vatandaşlığı olanlar aleyhinde eşitsiz düzenlemeler içerdikleri, dolayısıyla Avrupa ülkelerindeki göçmen kökenli azınlık gruplarını (ağırlıklı olarak Müslüman azınlıkları) orantısız bir biçimde hedef aldığı, bu nedenle de ayrımcı temellere

---

[409] Spadaro, s. 264; Benton, Banulescu-Bogdan; Bolhuis, van Wijk, s. 338–365; Lepoutre, s. 8.
[410] Örneğin Danimarka: DW, "Denmark Approves Stripping IS Fighters of Citizenship", *Deutsche Welle*, 24 Ekim 2019, https://www.dw.com/en/denmark-approves-stripping-is-fighters-of-citizenship/a-50970297?fbclid=IwAR0ZcROjsnPmwJ7XIceBwF9jCOAKRNl1zoKg7KJx6fyQbVra8H6oui10lAY#:~:text=Denmark's%2 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[411] Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," s. 2.
[412] Benton, Banulescu-Bogdan.

dayandıkları ileri sürülmektedir.[413] Öte yandan bu kişilerin, ulusal güvenlik gerekçeleriyle vatandaşlıktan çıkarılmalarının ulusal güvenliğin sağlanması için "gerekli" olduğunu da iddia etmek güçtür; konunun uzmanları, tam tersine bu yöntemin ulusal güvenlik açısından uzun vadede daha büyük bir soruna yol açacağını ifade etmektedir.[414] Üstelik bu şekildeki torba düzenlemelerin, vatandaşlıktan çıkarılma kararı verilen her kişi için vaka bazında gereklilik ve orantılılık açısından bir değerlendirme yapmaya imkan tanımadığı için de keyfi ve dolayısıyla hukuka aykırı olduğu belirtilmektedir.[415] Son olarak vatandaşlıktan çıkarma pratiğini "modern bir sürgün yöntemi"[416] ve cezalandırma aracı[417] olarak kullanan Avrupa devletleri, gözaltı kamplarında bulunan vatandaşlarını, ülkeye dönmelerini engellemek (ve dolayısıyla insanlık dışı koşullardaki kamplarda kalmaya devam etmelerini sağlamak) amacıyla, vatandaşlıktan çıkardıklarını da saklamamaktadırlar.[418] Örneğin, Danimarka başbakanı 2019'da yaptığı bir basın açıklamasında, vatandaşlıktan çıkarma yöntemine ilişkin yürürlüğe giren yeni düzenlemenin, "vatanlarına sırtını dönen" ve "ulusal güvenlik için tehdit oluşturan" Danimarka vatandaşlarını hedef aldığını ve bu kişilerin "Danimarka'da istenmediğini," hükümetin bu kişilerin Danimarka'ya dönmesini engellemek için ellerinden gelen her türlü önlemi alacağını açıkça ifade etmiştir.[419]

---

[413] Ibid. Ayrıca bkz. Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," s. 2. Örnek olarak bkz. Chazanm.
[414] AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu, s. 50. Ayrıca bkz. Benton, Banulescu-Bogdan.
[415] BM İnsan Hakları Konseyi, "Human rights and arbitrary deprivation of nationality: Report of the Secretary-General" A/HRC/13/34, 14 Aralık 2009, para. 23, https://www.refworld.org/docid/4b83a9cb2.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Withdrawing nationality as a measure to combat terrorism: a human-rights compatible approach?", para. 9.8.
[416] Lepoutre, s. 8.
[417] Audrey Macklin, "The Return of Banishment: Do the New Denationalisation Policies Weaken Citizenship?" in *Debating Transformations of National Citizenship, IMISCOE Research Series* (der. R. Bauböck vd.) Springer, 2018, ss. 163-171, s. 172.
[418] Benton, Banulescu-Bogdan.
[419] Bkz. Reuters, "Denmark to Strip Foreign Fighters of Danish Citizenship," *Reuters*, 14 Ekim 2019, https://www.reuters.com/article/us-syria-security-denmark-idUSKBN1WT1RN (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında bulunan vatandaşlarını, ülkelerine dönmelerini engellemek amacıyla vatandaşlıktan çıkarması pratiği, kamplardaki çocukları iki yönden etkilemektedir: Bir yandan bahsi geçen düzenlemelerin çoğu yalnızca yetişkinleri hedef alsa da, bazı düzenlemelerin çocukların vatandaşlıktan çıkarılmasına da imkân verdiği görülmektedir. Örneğin Hollanda, 2015 yılında, "16 yaşından büyük olup bir terör örgütüne katılan ve Hollanda'da yaşamayan" kişilerin vatandaşlıktan çıkarılabilmesini sağlayacak şekilde ilgili düzenlemelerini genişletmiştir.[420] Bu düzenlemelerin açıkça hukuka aykırı olduğu ortadadır. Zira, Avrupa devletlerinin bir terörle mücadele aracı olarak kullandığı "vatandaşlıktan çıkarma" yönteminin ve bu bağlamda yürürlüğe giren hukuki düzenlemelerin neden hukuka aykırı olduğu zaten yukarıda ifade edilmiştir. Bu yöntemin hedefi doğrudan çocuklar olduğunda, bütün bunlara ek olarak devletlerin çocuklarla ilgili diğer yükümlülükleri de devreye girmektedir. Her şeyden önce, bir terörle mücadele yöntemi olarak çocukların vatandaşlıktan çıkarılması hiçbir zaman çocukların üstün yararına değildir; özellikle de çocukların vatansız kalma riski ile karşı karşıya olduğu durumlarda…[421] Zira vatandaşlık, çocukların geleceği ve haklarının korunması açısından belirleyici bir faktördür ve bu sebeple çocukların vatandaşlıklarını kaybetmeleri, her koşulda, çocuklar için ekonomik, duygusal, sosyal ve hukuki açıdan çeşitli sıkıntılara sebep olur.[422] Üstelik her ne olursa olsun, devletlerin, uluslararası hukuk çerçevesinde, silahlı çatışmalara dahil olan ve silahlı gruplar tarafından istismar edilen bu çocukları, öncelikli olarak "mağdur" olarak kabul etmeleri gerekmektedir.[423]

---

[420] Boekestein, de Groot, s. 323; Lepoutre, s. 9. İngiltere'de ise, her ne kadar çocukların vatandaşlıktan çıkarılmasına imkan sağlayan bir düzenleme yapılmamışsa da, IŞİD'e çocuk yaşta "katılan" bazı kişiler (mesela Shamina Begum) vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Benton, Banulescu-Bogdan).

[421] Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," İlke 9.7.4.

[422] AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu, s. 70; Interregional Crime and Justice Research Institute, "Report on Children and Counter-Terrorism", 2016, s. 42, http://www.unicri.it/index.php/report-children-and-counter-terrorism (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[423] Bkz. BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 1314 (2000)"; BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2427 (2018)", para. 20 ve BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2396 (2017)", para. 31. Ayrıca bkz. BM Genel Sekreteri, "Key Principles For The Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation And Reintegration Of Women And Children With Links To United Nations Listed Terrorist Groups"; BM,

Dolayısıyla, sadece IŞİD ile bağlantısı olduğu ya da IŞİD'e "katılmış" olduğu iddiasıyla çocukların vatandaşlıktan çıkarılmasının hiçbir koşulda hukuka uygun olduğu ileri sürülemez.

Diğer taraftan, her ne kadar vatandaşlıktan çıkarma işlemleri genelde doğrudan çocukları hedef almasa da, çocuklar dolaylı olarak ebeveynlerinin vatandaşlıktan çıkarılmasından etkilenmektedir. Bazı durumlarda kendi vatandaşlık durumları da bu sebeple değişikliğe uğramaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, ilgili uluslararası insan hakları hukuku kuralları uyarınca, vatandaşlığı sona erdiren kararlar, yalnızca ilgili kişi bakımından uygulanmalı, çocuklar da dahil olmak üzere, ilgili kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişileri kapsamamalıdır.[424] Zaten, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde açıkça ifade edildiği üzere, devletler, çocukların, ebeveynlerinin, yasal vasilerinin veya diğer aile üyelerinin durumları, işleri, faaliyetleri, düşünceleri veya inançları nedeniyle ayırımcılığa uğramaması veya cezalandırılmaması için her türlü önlemi almak zorundadır.[425] Dolayısıyla ebeveynleri vatandaşlıktan çıkartıldığı için, çocukların da vatandaşlıklarını kaybetmeleri, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilgili hükmünün açık bir ihlalini oluşturacaktır. Bununla birlikte, maalesef Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi, şayet vatandaşlıktan çıkarma sebebi "devletin menfaatlerine ciddi anlamda zarar verecek bir davranışta bulunma" veya "yabancı bir devletin silahlı kuvvetlerine gönüllü hizmet verme" ise ve diğer ebeveyn de ilgili ülkenin vatandaşı değilse, bu durumda vatandaşlıktan çıkarılan kişinin çocuğunun da vatandaşlığının iptal edilmesine izin verir.[426] Ancak Sözleşme'nin açıklayıcı raporu, ebeveynleri vatandaşlıktan çıkarıldığı için çocukların vatandaşlıklarını kaybetmemelerinin, "ebeveynlerin davranışları nedeniyle çocukların cezalandırılmaması" kuralına aykırı

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol; BM Çocuklara Yardım Fonu ("UNICEF"), "The Paris Principles: Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups".

[424] BM İnsan Hakları Konseyi, "Resolution Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality", A/HRC/RES/32/5, para. 17.

[425] Bkz. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 2(2).

[426] Bkz. Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi Madde 7(2).

olacağını ve devletlerin bu hususta ne olursa olsun çocuğun üstün yararını gözeterek karar vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. [427]

Sonuç olarak, halihazırda gözaltı kamplarında tutulan ve terörle mücadele gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkarılan (ya da ebeveynlerinin bu şekilde vatandaşlıktan çıkarılması sebebiyle vatandaşlığını kaybeden) çocukların, vatandaşlıklarından keyfi olarak mahrum bırakıldıkları açıktır. Dolayısıyla bu çocuklar, her ne kadar vatandaşlıktan çıkarılmışlarsa da, vatandaşlıktan çıkarma kararı hukuka aykırı olduğu için, belirtildiği üzere, ilgili Avrupa devletlerinin vatandaşı olduklarına dair makul bir iddiaları bulunmaktadır.

2.3. Avrupa Devletlerinin AİHS Bağlamında Çocukların Geri Dönüşünü Sağlama Yükümlülükleri

2.3.1. Vatandaşların Ülkeye Girme Hakkı

2.3.1.1. Genel İlkeler

AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol'ün "Vatandaşların sınır dışı edilmesi yasağı" başlıklı 3. maddesi şu şekildedir : "1. Hiç kimse, tek başına ya da toplu olarak, uyruğu bulunduğu devletin ülkesinden sınır dışı edilemez. 2. Hiç kimse, uyruğunda bulunduğu devletin ülkesine girme hakkından yoksun bırakılamaz."[428] Görüldüğü üzere ilgili düzenleme iki ayrı hakkı garanti altına almaktadır: (i) Kişilerin vatandaşı oldukları devletin ülkesinden sınır dışı edilmeme hakkı ve (ii) kişilerin vatandaşları oldukları devletin ülkesine girme hakkı. Tezin konusu itibariyle bu başlık altında, yalnızca, 4 no.lu Ek Protokol Madde 3(2), kişilerin vatandaşları oldukları devletin ülkesine girme

[427] Bkz. Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to the European Convention on Nationality", para. 75.
[428] İlgili maddenin resmi Türkçe çevirisi için bkz.: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

hakkı (kısaca, "vatandaşların ülkeye girme hakkı" ya da "ülkeye girme hakkı") incelenecektir.

En başta, vatandaşların ülkeye girme hakkına ilişkin AİHM içtihadının oldukça sınırlı olduğunu ifade etmek gerekir.[429] Hatta ülkeye girme hakkına ilişkin verilen kararların neredeyse tamamı kabul edilemezlik kararlarıdır ve Mahkeme bu konuda hiç ihlal kararı vermemiştir.[430] Dolayısıyla AİHM'nin ülkeye girme hakkına ilişkin içtihadının henüz çok oturmamış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durumda hakkın kapsamını ve ilgili devlet yükümlülüklerini tespit edebilmek için başvurulacak kaynaklar şunlardır: (i) AİHK'nin[431] ve AİHM'nin vermiş olduğu sınırlı sayıdaki kabul edilemezlik kararları, (ii) 4 no.lu Ek Protokol'e ilişkin hazırlık çalışmaları ile protokolün açıklayıcı raporu[432] ve (iii) ülkeye girme hakkını düzenleyen diğer bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmeleri. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, yalnızca AİHM'nin ilgili içtihadını incelemektense, 4 no.lu Ek Protokol'ün hazırlık çalışmaları sırasında İnsan Hakları Uzmanlar Komitesi'nin (*Committee of Experts on*

---

[429] William A. Schabas, "The European Convention on Human Rights: A Commentary", *Oxford Commentaries on International Law*, Oxford University Press, 2015, s. 1071.

[430] Ibid. Kabul edilemezlik kararlarına örnek olarak: Başvurucu başka bir ülkede kendisi ile ilgili verilen tutuklama kararının, vatandaşı olduğu ülkeye, başka bir ifadeyle, Almanya'ya girişine engel olduğunu ve bu durumun 4 no.lu Protokol'ün 3. maddesinin 2. paragrafını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Ancak Mahkeme bu hükmün kişilerin vatandaşı oldukları ülkeye girme isteğini etkileyen hukuki tedbirlerle değil, daha ziyade kişilerin vatandaşı oldukları ülkeye girme haklarından *fiilen* yoksun bırakılmasıyla ilgili olduğunu belirtmiş ve başvuruyu açıkça dayanaktan yoksun bulmuştur. Bkz. AİHK, *C.B. v. Almanya*, Başvuru No. 22012/93, 11 Ocak 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-2601 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Bir diğer örnek: Başvurucu, Avusturya vatandaşı olmasına rağmen, Avusturya'ya girme hakkından mahrum bırakıldığını ve bu durumun 4 No.lu Protokol'ün 3. maddesinin 2. paragrafını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Mahkeme zaman bakımından yetkisizlik kararı vermiştir. AİHK, *Habsburg-Lothringen v. Avusturya*, Başvuru No. 15344/89, 14 Aralık 1989, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1149 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[431] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ile birlikte Temmuz 1954 ile Ekim 1999 tarihleri arasında Strazburg'da görev yapan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, taraf devletlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediklerini denetlemiştir. Mahkeme'nin 1 Kasım 1998 tarihinde kurulmasıyla Komisyon'un görevi sona ermiştir.

[432] Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto", Strazburg, 16.09.1963, European Treaty Series - No. 46, https://rm.coe.int/16800c92c0 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Human Rights) yaptığı yorumlara ve başta BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi olmak üzere, ülkeye girme hakkını düzenleyen diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerine atıf yapılarak, karşılaştırmalı bir analiz yapılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Zira Mahkeme'nin, gözaltı kamplarında tutulan çocukların geri getirilmelerine ilişkin, yakın zamanda AİHM'ye Fransa aleyhine yapılan başvuruları incelerken, kanımızca, böyle bir yöntem izleyeceği düşünülmektedir.[433] Zaten AİHM, önceki kararlarında altını çizdiği gibi, Sözleşme metnindeki terimlerin anlamını ve kapsamını tespit ederken, Sözleşme dışındaki uluslararası hukuk kurallarını her zaman dikkate almaktadır ve hatta alması gerekmektedir.[434]

Kişilerin kendi ülkelerine girme hakkı, başta BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi olmak üzere, birçok uluslararası insan hakları sözleşmesinde düzenlenmiştir.[435] BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin "Seyahat Özgürlüğü" başlıklı Madde 12(4)'ü şu şekildedir: "Hiç kimse, *kendi ülkesine* girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz."[436] Bu maddenin, AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol Madde 3(2)'de düzenlenen "vatandaşların ülkeye girme hakkı" tasarlanırken bir ilham kaynağı olduğu bilinmektedir.[437] Bununla birlikte, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Madde 12(4) ve AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol Madde 3(2) arasında, ülkeye girme hakkının kapsamı ve devletlere getirilen yükümlülükler bakımından bazı farklılıklar

---

[433] Bahsi geçen başvurular şunlardır: *H.F. ve M.F. v. Fransa*, Başvuru No. 24384/19 ve *J.D. ve A.D. v. Fransa*, Başvuru No. 44234/20.

[434] AİHM, *Demir ve Baykara v. Türkiye* [BD], Başvuru No. 34503/97, 12 Kasım 2008, para. 85, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89558 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Hassan v. Birleşik Krallık* [BD], para. 99 vd. Ayrıca bkz. AİHM, "Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi", son güncelleme: 31 Aralık 2018, para. 249, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[435] Bkz. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Madde 12(4). BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 9 ve 13(2). BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 10(2).

[436] İlgili maddenin Türkçe çevirisi için bkz.: https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[437] Bkz. Rutsel Martha, Stephen Bailey, "The Right to Enter his or her Own Country", *EJIL:Talk!*, 23 Haziran 2020, https://www.ejiltalk.org/the-right-to-enter-his-or-her-own-country/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

bulunmaktadır. Bu farkların sebeplerinden birisi, BM İnsan Hakları Komitesi'nin zaman içerisinde, verdiği kararlar ve yayınladığı genel yorumlarla hakkın kapsamını genişletme ve devletlerin yükümlülüklerini günün gereklerine uyarlama fırsatı bulmuş olmasıdır. Dolayısıyla bu farkların değerlendirilmesi, AİHM'nin ülkeye girme hakkına ilişkin içtihadını, BM İnsan Hakları Komitesi'ne benzer bir şekilde, günün koşullarına uygun olarak, nasıl oluşturabileceğini (ya da oluşturması gerektiğini) tespit etmek açısından yol gösterici olacaktır.

Öncelikle, ülkeye girme hakkının **kişi bakımından uygulama alanı** ele alınacaktır. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde, kişilerin ülkeye girme hakkının kişi bakımından uygulama alanı daha geniştir. Şöyle ki, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi sadece "vatandaşlar"ın değil kişilerin "kendi ülkeleri"ne girme hakkını düzenlemiştir: "Hiç kimse, *kendi ülkesine* girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz."[438] Sözleşme'de kullanılan "kendi ülkesi" ifadesinin kapsamı, açıktır ki, "vatandaşlığına sahip olunan ülke" kavramından çok daha geniştir.[439] "Kendi ülkesi" kavramı, resmi olarak vatandaş olmasa bile, en azından belirli bir ülkeyle arasında sahici bağlar olan[440] ve bu sebeple yalnızca bir "yabancı" olarak görülemeyecek herkesi kapsamaktadır.[441] BM İnsan Hakları Komitesi, örneğin, ülkede uzun süredir ikamet eden vatansız kişilerin, hukuka aykırı bir şekilde vatandaşlıktan çıkarılmış kişilerin ya da yurtdışında doğmuş ve daha önce ülkelerine hiç ayak

---

[438] İlgili maddenin Türkçe çevirisi için bkz.: https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[439] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)", 2 November 1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, para. 20, https://www.refworld.org/docid/45139c394.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[440] "Sahici bağ" (*genuine connection*) kavramı için bkz. Uluslararası Adalet Divanı, "Nottebohm Case (*Liechtenstein v. Guatemala*)", Second Phase, Judgment, I.C.J. Reports 1955, Rep 4, s. 23, https://www.icj-cij.org/en/case/18/judgments (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[441] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)", para. 20.

basmamış olan kişilerin[442] hiç kuşkusuz, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi kapsamında kendi ülkelerine girme hakkına sahip olabileceklerini belirtmiştir.

Buna karşın, AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol'de düzenlenen, ülkeye girme hakkı, yalnızca o ülkenin "vatandaş"larına tanınan bir hak olarak tasarlanmıştır. Aslında, AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol'ün hazırlık aşamasında, "vatandaşı olduğu devletin ülkesi" ifadesinin "kendi ülkesi" ifadesi ile değiştirilmesi önerilmiş, ancak bu öneri İnsan Hakları Uzmanlar Komitesi tarafından kabul edilmemiştir. Zira uzmanların çoğu, "vatandaşı olduğu devlet" ifadesinin "daha kesin bir hukuki anlamı" olduğunu düşünmüştür.[443]

Sonuç olarak, AİHM'nin içtihadına göre de, 4 no.lu Ek Protokol Madde 3(2)'de düzenlenen "ülkeye girme hakkı"nın ihlali, sadece *bu ihlalin doğrudan mağduru olan,*[444] ilgili devletin *vatandaşları* tarafından ileri sürülebilmektedir.[445] Bu maddeye

---

[442] Ibid., para. 20, 19.

[443] Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto", para. 24.

[444] Örneğin, *Regele Mıhai Derneği v. Romanya* davasında, başvurunun konusu 30 Aralık 1947'de tahttan çekilen, kısa bir süre sonra ülkeyi terk eden ve ardından vatandaşlıktan çıkarılan Romanya eski kralı Michel de Hohenzollern-Sigmaringen ile ilgilidir. Başvurucu statüsündeki Regele Mıhai Derneği'nin daveti üzerine, eski kral Michel iki kez Romanya'ya girmek istemiş, ancak yetkililer tarafından girişi engellenmiştir. Başvurucu dernek bu durumun ülkeye girme hakkını ihlal ettiğini ve bu kararın derneği de etkilendiğini ileri sürmüştür. Komisyon, derneğin eski kral Michel adına başvuru yapamayacağı sonucuna varmış ve kişi bakımından yetkisizlik kararı vermiştir. Bkz. AİHK, *Regele Mıhai Derneği v. Romanya*, Başvuru No. 26916/95, 4 Eylül 1995, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-26685 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[445] Bkz. AİHM, "Guide on Article 3 of Protocol No. 4 of the European Convention on Human Rights - Prohibition of Expulsion of Nationals", 1. Baskı, 31 Ocak 2021, para. 11, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_4_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Örneğin, *Gulijev v. Litvanya* davasına konu olayda, Azerbeycan vatandaşı olan başvurucu, Litvanya vatandaşı olan karısı ve çocukları ile beraber yaşadığı Litvanya'dan, milli güvenlik ve kamu düzenini tehdit ettiği gerekçesiyle sınır dışı edilmiştir. Sınır dışı edilmenin ardından, başvurucu ve ailesi Azerbeycan'a dönmek zorunda kalmıştır. Başvurucu bu durumun 4. Protokol'ün 3. maddesini ihlal ettiğini iddia etmiştir. Mahkeme ise, ilgili maddenin devletlerin *sadece kendi vatandaşlarını* sınır dışı etmesini yasakladığını, dolayısıyla bu ihlal iddiasının Azerbeycan vatandaşı olan başvurucu tarafından değil, yalnızca Litvanya vatandaşı olan karısı ve çocukları tarafından ileri sürülebileceğini hatırlatmış, bu gerekçelerle kişi bakımından yetkisizlik kararı vermiştir. AİHM, *Gulijev v. Litvanya*, Başvuru No. 10425/03, 16 Aralık 2008 (final 16 Mart 2009), para. 51, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90270

ilişkin başvurularda, başvurucunun "vatandaşlık" durumu, ilke olarak, ilgili devletin iç hukukuna göre belirlenmektedir.[446] AİHM bu konuda ispat yükünün başvurucuda olduğunu, dolayısıyla başvurucunun, ilgili devletin iç hukukuna göre, vatandaş olduğunu kanıtlamakla ya da Mahkeme'ye vatandaş olduğuna ilişkin *makul gerekçeler* sunmakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.[447] Bir başka deyişle AİHM içtihadı uyarınca, hiçbir devlet, vatandaşı olduğunu iddia eden bir kişiyi, *bu iddia makul gerekçelerle ileri sürülmedikçe*, ülkesine kabul etmek zorunda değildir.[448] Anlaşılan o ki, hangi gerekçelerin "makul" kabul edileceği de temelde ilgili devletin iç hukukuna göre belirlenecektir.[449] AİHM ve İnsan Hakları Uzmanlar Komitesi'nin, kişilerin "makul gerekçeler" ile vatandaş olduklarını ileri sürebileceklerini kabul etmiş olması, maddenin kişi bakımından uygulama alanını, BM İnsan Hakları Komitesi'nin görüşleri

---

(Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca eklemek gerekir ki, 4 No.lu Ek Protokol'ün 3. maddesinde teminat altına alınan güvenceler, yalnızca *bu protokolü onaylamış devletlerin* vatandaşları için geçerlidir. Halihazırda ilgili Protokol'ü onaylamayan devletler Yunanistan, İsviçre, Türkiye ve Birleşik Krallık'tır. Örneğin AİHM, *M. ve S. v. İtalya ve Birleşik Krallık* kararında Birleşik Krallık'ın 4 No.lu Protokol'e taraf olmadığını belirtmiş ve bu sebeple kişi bakımından yetkisizlik kararı vermiştir: Bkz. AİHM, *M. ve S. v. Italya ve Birleşik Krallık*, Başvuru No. 2584/11, 13 Mart 2012, para. 67-74, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110195 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[446] Bkz. AİHM, *Tatjana Slivenko ve diğerleri v. Letonya* [BD], Başvuru No. 48321/99, 23 Ocak 2002, para. 77, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-22231 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Eduard Nagula v. Estonya*, Başvuru No. 39203/02, 25 Ekim 2005, para. 8, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-71083 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Yelena Fedorova ve diğerleri v. Letonya*, Başvuru No. 69405/01, 9 Ekim 2003, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-44514 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Shchukin ve diğerleri v. Kıbrıs*, Başvuru No. 14030/03, 29 Temmuz 2010 (final 29 Ekim 2010), para. 144, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100093 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[447] AİHM, *Eduard Nagula v. Estonya*, para. 8; AİHM, *Yelena Fedorova ve diğerleri v. Letonya*, Başvuru No. 69405/01, 9 Ekim 2003, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-44514 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[448] Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto", para. 26.

[449] Bkz. AİHM, "Guide on Article 3 of Protocol No. 4 of the European Convention on Human Rights - Prohibition of Expulsion of Nationals", para. 20. Örneğin AİHM, başvurucunun vatandaşlığının tanınması veya sonradan kazanılmasına ilişkin, başvuru esnasında devam eden bir hukuki süreç varsa, bu durumun tek başına kişinin 4 no.lu Ek Protokol'ün 3. maddesinin sunduğu teminatlardan yararlanabileceği anlamına gelmediğini belirtmiştir. Bkz. AİHK, *S. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, para. 1. Başvurucu, Federal Almanya Cumhuriyeti vatandaşı olmasına rağmen 8 Temmuz 1985 tarihinde devlet yetkilileri tarafından ülkeye kabul edilmediğini ve bu durumun 4 no.lu Protokol'ün 3. maddesinin 2. paragrafını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Ancak Komisyon, başvurucunun Federal Almanya Cumhuriyeti tarafından verilmiş bir yabancı pasaportu olduğunu, vatandaşlık başvurusunun ise henüz sonuçlanmamış olduğunu, bu nedenle de 3.m anlamında Federal Almanya Cumhuriyeti vatandaşı olmadığına hükmederek, başvuruyu kabul edilemez bulduğunu belirtmiştir.

ışığında, genişletmeye ya da en azından bu konuda esneklik sağlamaya imkan veren açık bir kapı olarak görülebilir.

İkinci olarak **ülkeye girme hakkının sınırlandırılmasına** ilişkin sözleşmeler arası farklar ve bunların anlamı ele alınacaktır. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşme metni, hiçbir durumda, kişilerin kendi ülkelerine girme haklarından "keyfi" olarak yoksun bırakılamayacağını ifade etmiştir. Bu ifade, kişilerin kendi ülkelerine girme hakkının sınırlandırılabileceği, ancak bu sınırlandırmanın hukuka uygun, meşru bir gerekçeye dayanarak ve korunan menfaat ile orantılı bir şekilde gerçekleştirilebileceği anlamına gelmektedir. BM İnsan Hakları Komitesi, maddeye ilişkin yayınladığı genel yorumunda, kişilerin kendi ülkelerine girme hakkının sınırlanmasına ilişkin makul sebeplerin ancak çok istisnai hallerde vuku bulabileceğini ifade etmiştir.[450]

Buna karşın, AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol Madde 3(2) metni, hiç kimsenin vatandaşı olduğu devletin ülkesine girme hakkından yoksun bırakılamayacağını belirtmekle yetinmiştir. Madde metninden, ülkeye girme hakkının mutlak bir hak olduğu ve sınırlandırılamayacağı anlaşılmaktadır. Gerçekten de, İnsan Hakları Uzmanlar Komitesi, Madde 3(2)'nin taslak metnini değerlendirirken; bilinçli olarak "keyfi" ifadesinin madde metninde bulunmaması gerektiğine karar vermiştir.[451] Ancak, Komite hemen ardından, "bir bireyin vatandaşı olduğu devletin ülkesine girme (*enter*) hakkının, kendisine o ülkede kalma (*remain*) konusunda mutlak bir hak tanıdığı şeklinde yorumlanamayacağı" şeklinde bir not da eklemiştir. Uzmanlar Komitesi örnek olarak, bir suçlunun, vatandaşı olduğu devlet tarafından başka bir devlete iade edildikten sonra, hapishaneden kaçarak vatandaşı olduğu devletin ülkesine sığınmak

[450] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)", para. 19 ve 21.
[451] Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto", para. 28.

istemesi halinde, devletin bu kişiyi kabul etmek zorunda olmadığını belirtmiştir.[452] Dolayısıyla AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol Madde 3(2)'te düzenlenen vatandaşların ülkeye girme hakkının mutlak bir hak olmadığı anlaşılmaktaysa da, İnsan Hakları Uzmanlar Komitesi'nin verdiği bu ayrıksı örnek üzerinden maddenin hangi koşullarda ve hangi ölçütlere dayanarak sınırlandırılabileceğini tespit etmek zordur. AİHM'nin ülkeye girme hakkına ilişkin oluşturacağı içtihadın bu konuyu açıklığa kavuşturması beklenmektedir.

Son olarak, çalışmanın devamında, **ülkeye girme hakkının devletlere getirdiği yükümlülükler** değerlendirilecektir. Bilindiği üzere AİHM'nin yerleşik içtihadı uyarınca, devletlerin Sözleşme'de ve ek protokollerde korunan haklara müdahale etmemeye yönelik negatif yükümlülüklerinin yanı sıra, hakların korunmasını ve hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik pozitif yükümlülükleri de bulunmaktadır.[453] Ülkeye girme hakkına ilişkin **negatif yükümlülükler**, kişilerin ülkelerine girişlerini engellemek için devletlerin aldığı kararları ya da gerçekleştirdikleri eylemleri kapsamaktadır. Bu kararlar ve eylemler "keyfi" olarak kişileri ülkeye girme haklarından yoksun bırakmadıkları sürece, elbette, ülkeye girme hakkının ihlali anlamına gelmeyecektir. Dolayısıyla, kişilerin kendi ülkelerine girme haklarını sınırlandıran karar ve eylemler, ancak, hukuka uygun, meşru bir gerekçeye dayanarak ve korunan menfaat ile orantılı bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Keyfi olarak kişilerin ülkeye girişlerinin *doğrudan* engellenmesi, farklı şekillerde gerçekleşebilir. Herhangi bir mahkeme kararına dayanmadan kişinin sınırdan girişinin kolluk güçleri kullanılarak engellenmesi ya da kişiye ülkeye girmesinin bir şartı olarak yasal dayanağı olmayan ağır usuli yükümlülükler getirilmesi, bu yöntemlere örnek verilebilir. Böyle durumlarda devletin, ülkeye girme

---

[452] Ibid.
[453] Akandji-Kombe, s. 10-11.

hakkından doğan negatif yükümlülüklerini ihlal etmiş olduğu kolayca tespit edilebilir. Ancak devletlerin, kişilerin ülkeye girişlerini *dolaylı olarak* engellemek amacıyla verdiği kararların ve aldığı eylemlerin negatif yükümlülüklerin ihlali anlamına gelip gelmeyeceğini tespit etmek daha derinlikli bir analizi gerektirir. Örneğin, BM İnsan Hakları Komitesi, yalnızca ülkeye girmelerine engel olmak amacıyla, devletlerin, kişileri vatandaşlıktan çıkarmasını ya da sınırdışı etmesini, bu insanları ülkeye girme haklarından "keyfi" olarak yoksun bırakılması anlamına geleceğini belirtmiştir.[454] Benzer bir yorumu AİHK, 4 no.lu Ek Protokol Madde 3(1)'te düzenlenen "vatandaşları sınırdışı etme yasağı" kapsamında yapmıştır. Komisyon, şayet aralarında bir neden-sonuç ilişkisi varsa, (diğer bir deyişle kişi, vatandaşlık başvurusunun reddedilmesi üzerine sınırdışı edildiyse) vatandaşlık başvurusunun reddinin, yalnızca kişiyi sınırdışı etmek amacıyla yapıldığının varsayılabileceğini belirtmiş ve bu durumun Madde 3(1)'in ihlaline yol açabileceğini ifade etmiştir.[455] Anlaşılacağı üzere, Komisyon açısından, devletlerin ülkeye girme hakkına ilişkin negatif yükümlülüklerini tespit ederken kilit nokta; devletlerin, vatandaşlıktan çıkarma, sınırdışı etme gibi doğrudan ülkeye girişle ilgili olmayan işlemlerinin ya da eylemlerinin, gerçekten kişilerin ülkeye girişine engel olup olmadığıdır.

Ülkeye girme hakkına ilişkin **pozitif yükümlülükler** ise, pratikte kişilerin ülkelerine girmek için ihtiyaç duydukları ve çoğunlukla sadece ilgili devlet makamları tarafından gerçekleştirebilecek işlem ve eylemleri içerir. Pratikte bu genellikle kişilere

---

[454] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)", para. 19 ve 21; Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Commission*), "Draft Articles on the Expulsion of Aliens, with Commentaries", 2014, Madde 8: *A State shall not make its national an alien by deprivation of nationality for the sole purpose of expelling him or her*, https://www.refworld.org/docid/5539ef8e4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[455] Elbette böyle bir durumda, bu varsayımın ne derece gerçeği yansıtıp yansıtmadığı, somut olayın koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Bkz. AİHK, *X v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 3745/681969, 15 Aralık 1969, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-27925 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Bkz. AİHM, "Guide on Article 3 of Protocol No. 4 of the European Convention on Human Rights - Prohibition of Expulsion of Nationals", para. 17.

pasaport vb. seyahat belgelerinin temin edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.[456] Örneğin Komisyon, *Marangos v. Kıbrıs* kararında devlet makamlarının kişiye pasaport vermeyi reddedişinin ülkeye girme hakkını ihlal edebileceğini kabul etmiş; ancak başvurucunun *kendisine pasaport çıkartılmadığı için* ülkesine dönemediğini ispat edememiş olduğu gerekçesiyle, 4 no.lu Protokol Madde 3(2) ihlali olmadığı sonucuna varmıştır.[457] Bir başka deyişle Komisyon, devlet makamlarının kişiye pasaport vermeyi reddedişinin, eğer bu durum kişilerin ülkeye girmesine bir engel teşkil etkilemiyorsa, 4 No'lu Protokol Madde 3(2)'nin ihlaline sebep olmayacağını belirtmiştir.[458] *Momcilovic v. Hırvatistan* kararına konu olayda ise başvurucu bir anda patlak veren silahlı çatışmalar nedeniyle Hırvatistan'dan ayrılan ve uzun yıllar çatışmalar nedeniyle yurtdışında yaşamak zorunda kalan bir kişidir. Başvurucu yurt dışındayken Hırvatistan bağımsızlığını ilan etmiştir ve bunun üzerine başvurucu ülkesine geri dönmek istemiştir. Ancak devletin yurtdışındaki konsolosluk görevlileri uzun süre boyunca başvurucuya kimlik kartını ve pasaportunu çıkartamamış, başvurucu bu nedenle illegal bir şekilde Hırvatistan'a girmek zorunda kalmış, ancak ondan sonra ilgili belgelerini edinebilmiştir. Mahkeme, kararında[459] kimlik ve seyahat belgelerinin çıkartılmamasının başvurucunun ülkeye girişi için bir engel teşkil etmediğini, nitekim son kertede başvurucunun illegal de olsa ülkeye girmiş olduğunu, bu nedenle de kendisine herhangi bir ceza soruşturması açılmadığını, dolayısıyla ülkeye girme hakkının ihlalinden söz edilemeyeceğini belirtmiştir.

Sonuç olarak, AİHM, gerekli kimlik ve seyahat belgelerinin çıkartılmamasının ülkeye girme hakkını ihlali anlamına gelebileceğini kabul etmektedir. Bununla birlikte,

---

[456] Kay Hailbronner, "Readmission Agreements and the Obligation on States under Public International Law to Readmit their Own and Foreign Nationals", *Heidelberg Journal of International Law*, Cilt 57, Sayı 1, 1997, ss. 1-49, s. 6.

[457] AİHK, *Marangos v. Kıbrıs,* Başvuru No. 31106/96, 20 Mayıs 1997, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3703 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[458] Bkz. AİHM, "Guide on Article 3 of Protocol No. 4 of the European Convention on Human Rights - Prohibition of Expulsion of Nationals", para. 40.

[459] AİHM, *Momcilovic v. Hırvatistan,* Başvuru No. 59138/00, 29 Ağustos 2002, para. 1, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22641 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

böyle bir sonuca varmak için bu iki işlem arasında bir neden-sonuç ilişkisi olmasını aramaktadır. Başka bir ifadeyle, ancak kişiler kimlik ve seyahat belgeleri çıkarılmadığı için ülkelerine giremiyorlarsa bir hak ihlali söz konusu olacaktır. Son olarak belirtmek gerekir ki, 4 no.lu Protokol madde 3(2) bağlamında, devletlerin ülkeye girme hakkına ilişkin pozitif yükümlülüklerinin, kimlik ve seyahat belgelerinin çıkartılması haricinde başka hangi karar ve eylemleri kapsayabileceği belirsizdir. Bu konuyla ilgili herhangi bir AİHK veya AİHM kararı bulunmamaktadır.

2.3.1.2. Hukuki Değerlendirme

Bu bölümde öncelikle, Suriye'nin kuzeydoğusunda gözaltında tutulan ve vatandaşı oldukları devletler tarafından konsolosluk yardımı sunulmadığı için ülkelerine (geri) dönüşleri sağlanmayan çocukların ülkeye girme hakkı olup olmadığı ve Avrupa devletlerinin bu hak çerçevesindeki yükümlülükleri incelenecektir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için en başta, 4 no.lu Protokol Madde 3(2)'te düzenlenen, ülkeye girme hakkının Suriye'nin kuzeydoğusunda gözaltında tutulan Avrupalı çocuklara **kişi bakımından uygulanabilirliği** tartışılmalıdır. Zira, belirtildiği gibi 4 no.lu Protokol Madde 3(2)'nin kişi bakımından uygulama alanı, vatandaşlar veya en azından vatandaşlığa dair makul iddiaları olan kişilerle sınırlıdır. Dolayısıyla, Suriye'nin kuzeydoğusunda tutulan çocukların kendi ülkelerine girme haklarının ihlal edilip edilmediğini tartışabilmek için, öncelikle bu çocukların geri dönmeyi talep ettikleri Avrupa ülkelerinin vatandaşı olup olmadıkları veyahut vatandaşlığa ilişkin makul iddialarının bulunup bulunmadığı tespit edilmelidir. "Çocukların Vatandaşlığına İlişkin Tespitler" başlıklı alt başlıkta ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere, Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan ve Avrupa vatandaşı olan (veya ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olduğu için Avrupa vatandaşı olma hakkına sahip olan) çocukların büyük bir bölümü, *devletler gerekli konsolosluk yardımını sağlamadıkları için*, ebeveynlerinin vatandaşlığını elde etmekte ve/veya elde etmiş oldukları vatandaşlığı kanıtlamakta güçlük çekmektedirler. Bazı çocuklar ise,

Avrupa devletlerinin bir terörle mücadele yöntemi olarak uyguladığı "vatandaşlıktan çıkarma" pratiği nedeniyle vatandaşlıklarını kaybetme tehlikesi ile (doğrudan ya da ebeveynleri üzerinden) karşı karşıyadır. Bu iki durumun da hukuka aykırı olduğu ve çocukların vatandaşlıklarından keyfi olarak mahrum bırakılması anlamına geldiği daha önce belirtilmiştir. Bu bariz hukuka aykırılık sebebiyle, her ne kadar kampta tutulan çocuklardan bazıları, devletler konsolosluk yardımını sağlamadıkları için henüz resmi olarak Avrupa ülkelerinin vatandaşlığını kazanmamışlarsa da veya vatandaşlıklarını hukuka aykırı bir şekilde kaybetmişlerse de en azından *vatandaş olduklarına dair makul bir iddiaları* olduğu açıktır. Ayrıca belirtildiği gibi, kamptaki çocukların büyük bir bölümü vatandaş olmalarına rağmen, ellerinde hiçbir kimlik belgesi ya da doğum belgesi bulunmadığı için, bu durumu kanıtlamakta da güçlük çekmektedirler. Bu açıdan, her ne kadar AİHM önceki kararlarında, vatandaşlık hususunda ispat yükünün başvuruculardа olduğunu ifade etmişse de, böyle bir değerlendirmede gözaltı kamplarının koşulları ve bu koşullardaki çocukların, devletlerin yardımı olmadan, vatandaş olduklarını kanıtlayabilecek hiçbir bilgi ve belgeye erişmelerinin mümkün olmayışı göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla böyle bir durumda, AİHM'nin normal şartlar altında uygulayacağı ispat standardını bir ölçüde esnetmesi beklenir. Tüm bu sebeplerle, Suriye'nin kuzeydoğusunda gözaltında tutulan bu çocukların, içinde bulundukları koşullar göz önünde bulundurulduğunda vatandaş olduklarına dair makul iddiaları olduğu için, 4 no.lu Protokol Madde 3(2)'de düzenlenen ülkeye girme hakkının bu olayda kişi bakımından uygulanabilir olduğu ileri sürülebilir.

İkinci olarak Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının ülkeye girme hakları kapsamındaki **negatif yükümlülükleri** tartışılacaktır. Belirtildiği gibi, BM İnsan Hakları Komitesi'nin yorumuna göre devletlerinin ülkeye girme hakkına ilişkin negatif yükümlülüklerine, vatandaşlarını, sırf ülkelerine girmelerine engel olmak için vatandaşlıktan çıkarmamak da dahildir. "Çocukların Vatandaşlığına İlişkin Tespitler" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere, Avrupa devletlerinin bir terörle mücadele yöntemi olarak

kullandığı, IŞİD'le bağlantısı olduğu tespit edilen ya da ileri sürülen kişileri vatandaşlıktan çıkarma pratiği, kimi zaman hukuka aykırı olarak doğrudan çocukları hedef almakta, kimi zaman da ebeveynlerin vatandaşlıktan çıkarılmasıyla çocukların vatandaşlık durumunu dolaylı olarak etkilemektedir. Devletlerin, bu pratikleri nedeniyle, 4 no.lu Protokol Madde 3(2)'de düzenlenen ülkeye girme hakkından doğan negatif yükümlülüklerini ihlal edip etmediklerini tespit edebilmek için, öncelikle, devletlerin bu kişileri *yalnızca ülkeye dönüşlerini engellemek amacıyla* mı vatandaşlıktan çıkarıp çıkarmadığını tartışmak gerekir. Elbette böyle bir değerlendirme, ancak her somut olayın özel koşulları dikkate alınarak yapılabilir. Bununla birlikte, bu çalışmanın amacı doğrultusunda genel bir değerlendirme yapmak da mümkündür: Öncesinde belirtildiği gibi, Avrupa devletleri vatandaşlıktan çıkarma pratiğini "modern bir sürgün yöntemi" ve cezalandırma aracı olarak kullanmakta ve gözaltı kamplarında bulunan vatandaşlarını, gerçekten de ülkeye dönmelerini engellemek amacıyla, vatandaşlıktan çıkardıklarını (ya da çıkarmak istediklerini) açıkça ifade etmektedirler.[460] Dolayısıyla bu pratiğin, gözaltı kamplarında tutulan ve doğrudan ya da dolaylı olarak vatandaşlıktan çıkarılan çocukların ülkeye girme haklarını (da) ihlal ettiği söylenebilir.[461]

Üçüncü olarak Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının ülkeye girme hakları kapsamındaki **pozitif yükümlülükleri** tartışılacaktır. Bu çerçevede esasen değerlendirilmesi gereken mesele, Avrupa devletlerinin, 4 no.lu Ek Protokol Madde 3(2) çerçevesinde, gözaltı kamplarında tutulan çocukların, vatandaşlıklarının tespit edilmesi, kimlik/seyahat belgelerinin çıkartılması ve nihayet çocukların ülkelerine güvenli bir şekilde

[460] Bkz. "İkinci Bölüm", 411, 412 ve 413 no.lu dipnotlar.
[461] Örneğin bkz. Naomi Wayne vd., "Shamima Begum Citizenship Decision Sets a Dangerous Precedent", *The Guardian*, 21 Şubat 2019, https://www.theguardian.com/uk-news/2019/feb/21/shamima-begum-citizenship-decision-sets-a-dangerous-precedent?CMP=share_btn_tw (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

dönüşlerinin sağlanması için gerekli olan *konsolosluk yardımını* sağlamak gibi bir pozitif yükümlülüğü olup olmadığıdır.

Her ne kadar Mahkeme daha önceki kararlarında devletlerin, 4 no.lu Ek Protokol Madde 3(2) kapsamında devletlerin "kimlik ve seyahat belgelerini temin etmek" gibi bir pozitif yükümlülüğü olabileceğini belirlemişse de; devletlerin bu madde özelindeki pozitif yükümlülüklerinin, kimlik ve seyahat belgelerini çıkartmak haricinde hangi eylemleri veya kararları içerebileceğine dair bir görüş bildirmemiştir. Oysaki, "'Geri Dönüş' Kavramı" bölümünde detaylı olarak açıklandığı üzere, gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine güvenli olarak geri dönüşlerinin sağlanması için devletlerin, kimlik/seyahat belgelerinin temin edilmesinin ötesinde, *konsolosluk yardımı* kapsamında başkaca eylemler de gerçekleştirmeleri gerekmektedir: Örneğin, çocukların vatandaşlığının tespit edilmesi amacıyla kamplarda DNA testlerinin yapılması, çocuklara ülkeye dönerken eşlik edecek devlet görevlilerinin kamplara gönderilmesi, SDG yetkilileri ve kampa erişimi olan STK'larla iletişim kurulması ve iş birliği yapılması… vb. Dolayısıyla, devletlerin 4 no.lu Ek Protokol Madde 3(2)'den doğan pozitif yükümlülüklerinin bu eylemleri kapsayıp kapsamayacağı önemli bir tartışma konusudur.

Yukarıda, Mahkeme'nin seyahat ve kimlik belgelerinin temin edilmesine dair yürüttüğü mantığı belirtmiştik. Buna göre Mahkeme, ülkeye girme hakkı özelinde pozitif yükümlülükleri tespit ederken, "devletlerin gerçekleştirmedikleri işlem" ile "kişilerin ülkeye girememesi" arasında bir neden-sonuç ilişkisi aramaktadır. Devletlerin pozitif yükümlülüklerinin, başkaca işlem ve eylemleri kapsayıp kapsamayacağını belirlenmesinde, AİHM'nin seyahat ve kimlik belgelerinin temin edilmesine dair kullandığı neden-sonuç ilişkisi mantığı ve yönteminin kullanılması mümkündür. Bu şekilde de devletlerin *konsolosluk yardımı* sunmak gibi bir pozitif yükümlülükleri olup olmadığı tespit edilebilir. Buna göre, Avrupa devletlerinin ülkeye girme hakkı bağlamındaki pozitif yükümlülüğü, ancak gözaltı kamplarındaki çocuklar

konsolosluk yardımı sunulmadığı için ülkelerine giremiyorlarsa söz konusu olacaktır. Gerçekten de, Suriye'nin kuzeydoğusundaki kamplarda tutulan yabancı çocukların, vatandaşları oldukları Avrupa ülkelerinin desteği olmadan, ülkelerine güvenli bir şekilde dönmeleri, neredeyse imkânsızdır. Bir yandan, Avrupa devletleri hem konsolosluk yardımı yapmayı reddetmekte, hem de konsolosluk yardımı alamadığı için vatandaşlığı kesin olarak teyit edilmemiş veya kimlik/seyahat belgeleri olmayan çocukları geri getirmeyi reddetmektedir. Diğer taraftan, SDG yetkilileri çocukları *de facto* gözaltında tutmakta ve vatandaşı oldukları devletler geri götürmedikleri sürece bu çocukları ve ebeveynlerini serbest bırakmayacaklarını açıkça belirtmektedir. Dolayısıyla aslında, çocuklara böyle bir yardım sunabilecek ve kamptan çıkmalarını sağlayabilecek tek otorite de, Avrupa devlet makamlarıdır. Ayrıca, kampta tutulan çocukların ve ebeveynlerinin kendi kendilerine kamptan ayrılarak ülkelerine dönmelerinin de mümkün olmadığını belirtelim. Nitekim oldukça istisnai durumlarda, kişilerin kamplardan kaçtıkları görülmüşse de, bu kişilerin çok büyük bir çoğunluğunun akıbeti bilinmemektedir. Zaten bölgede devam eden silahlı çatışmalar, kaos ve istikrarsızlık hali göz önünde bulundurulduğunda, kampta tutulan kişilerden (ve özellikle çocuklardan) kamptan kaçmaları ve ellerinde kimlik ve seyahat belgeleri olmadan ülkelerine dönmeye çalışmaları da beklenemez. Sonuç olarak denilebilir ki, *Momcilovic v. Hırvatistan* kararına konu olayın aksine, çocukların konsolosluk yardımı almadıkları durumda, ülkelerine geri götürülmelerinin neredeyse hiçbir yolu yoktur. Dolayısıyla devletlerin bu madde özelindeki pozitif yükümlülüklerinin seyahat ve kimlik belgelerinin temin edilmesinin ötesine geçebileceği, hatta çocukların ülkelerine güvenli bir şekilde dönebilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken tüm eylemleri de kapsayacağı ileri sürülebilir.

Ayrıca, somut olayın koşullarında "ülkeye girme hakkı"nın, gözaltı kamplarında tutulan çocuklar tarafından *pratikte kullanılabilmesi için,* devletlerin çocuklara ülkelerine geri dönmek konusunda destek sağlamasının şart olduğunu da belirtmek gerekir. Tam burada, AİHM'nin, Sözleşme ve ek protokollerde düzenlenen

hakların kapsamını ve devletlerin yükümlülüklerini belirlerken, tarafların üstlendikleri yükümlülükleri kısıtlayacak şekilde değil, Sözleşme'nin amaç ve hedeflerine ulaşmayı sağlayacak en uygun yorum seçerek bir değerlendirme yapması gerektiğini hatırlatalım.[462] Yine AİHS'nin, hakları teorik veya hayalî (*theoretical or illusory*) şekilde değil, pratik ve etkili (*practical and effective*) bir biçimde güvence altına almayı amaçladığını ekleyelim.[463] Dolayısıyla Avrupa devletlerinin vatandaşların ülkeye girme haklarının etkili bir şekilde korunmasını sağlama ve pratikte bu hakkın kullanılabilmesini garanti altına alma gibi bir yükümlülükleri bulunur. Zira pratikte geri dönme olanağı yoksa, kişinin kendi ülkesine giriş için etkin bir hakkı da yoktur.[464] *Mehra* ve *Paulussen'*a göre Avrupa devletlerinin yaptığı bu anlamda, kişiyi hücreye atıp sonra da hücresinin anahtarlarını göstermeye benzemektedir.[465] Tüm bu sebeplerle Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocukların, vatandaşlıklarının tespit edilmesi, kimlik/seyahat belgelerinin temin edilmesi ve ülkelerine güvenli bir şekilde dönüşlerinin sağlanması için gerekli olan konsolosluk yardımını sağlaması konusunda pozitif bir yükümlülükleri olduğu söylenebilir. Zira aksi halde ülkeye girme hakkı gözaltı kamplarında tutulan çocuklar için, yalnızca "teorik veya hayalî" bir hak olarak kalacaktır.

Son olarak, somut olayda, 4 no.lu Protokol Madde 3(2) kapsamında, gözaltında tutulan çocukların **ülkeye girme haklarının sınırlandırılmasının** mümkün olup

---

[462] AİHM, *Wemhoff v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 2122/64, 27 Haziran 1968, para. 8, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Pieter Van Dijk ve Fried Van Hoof, "Theory and Practice of the European Convention on Human Rights", *Kluwer Law International*, 1998, s. 72-73 (aktaran: Ali Bal, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Avrupa Konsensüsüne Başvurması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2019, ss. 27-82, s. 61).

[463] AİHM, *Airey v. İrlanda*, Başvuru No. 6289/73, 9 Ekim 1979, para. 24, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[464] Tanya Mehra, Christophe Paulussen, "The Repatriation of Foreign Fighters and Their Families: Options, Obligations, Morality and Long-Term Thinking", *International Center for Counter-Terorrism*, 2019, https://icct.nl/publication/the-repatriation-of-foreign-fighters-and-their-families-options-obligations-morality-and-long-term-thinking/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021); Luquerna, s. 176.

[465] Mehra, Paulussen.

olmadığı tartışılacaktır. Belirtildiği gibi her ne kadar madde metninden bu hükmün mutlak bir hakkı güvence altına aldığı izlenimine kapılınsa da, İnsan Hakları Uzmanlar Komitesi, bu hakkın bazı istisnai durumlarda sınırlandırılabileceğini kabul etmiştir. Dolayısıyla gözaltında tutulan çocukların vatandaşlıktan çıkartılarak ya da gerekli konsolosluk hizmeti sağlanmayarak ülkeye girişlerinin engellenmesinin keyfi olup olmadığı (diğer bir deyişle hukuka uygun olup olmadığı, meşru bir amacının olup olmadığı, korunan menfaat ile orantılı olup olmadığı, bu karara karşı etkili bir hukuk yolunun bulunup bulunmadığı) belirlenmelidir. Elbette böyle bir değerlendirmenin her somut vaka özelinde yapılması uygun olur. Yine de bu çalışma çerçevesinde genel bir yorum yapılabilir: Avrupa devletleri kamplardaki çocuk ve yetişkinleri geri getirmemeye ilişkin pozisyonlarını gerekçelendirmek için, geri getirilmeye ilişkin politik hassasiyetleri, lojistik sıkıntıları ve ulusal güvenliğe ilişkin endişelerini ileri sürmektedir. Ancak çalışmanın "Geri Dönüşe ilişkin Engeller ve Avrupa Devletlerinin Tutumları" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere, bu gerekçelerin hiçbiri meşru amaç olarak değerlendirilemez. Zira kamplardaki çocukların geri getirilmemesinin uzun vadede Avrupa ülkeleri için çok daha büyük bir ulusal güvenlik tehdidi yaratacağı, konunun uzmanları başta olmak üzere birçok farklı aktör tarafından uzun süredir dile getirilmektedir. Devletlerin öne sürdüğü lojistik sıkıntıların ve politik hassasiyetlerin ise kolayca aşılabilir dertler olduğu, hem Avrupa devletlerinin hem de başkaca devletlerin kamplardan şimdiye kadar yüzlerce çocuk ve yetişkini geri getirmiş olmasıyla çürütülmektedir. Üstelik bu sayılanlar meşru birer amaç olsalardı bile, çocukların gözaltı kamplarında maruz kaldığı duygusal, fiziksel ve psikolojik şiddet, iki yılı aşkın süredir hayatta kalmaya çalıştıkları insanlık dışı gözaltı koşulları, belirsizlik ve kaos ortamı göz önünde bulundurulduğunda; böyle bir önlemin korunan herhangi bir menfaat ile orantılı olması mümkün değildir.

2.3.2. Yaşam Hakkı

2.3.2.1. Genel İlkeler

AİHS'nin "Yaşam hakkı" başlıklı 2. maddesi şu şekildedir: "1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. 2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz: a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması; b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme; c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması".[466] Yaşam hakkının etkili bir şekilde korunması, kişilerin diğer insan haklarından yararlanmalarının da bir ön şartı olduğu gibi,[467] demokratik hukuk devletlerinin de temel bir değeri olarak görülmektedir.[468] Dolayısıyla, Sözleşme'de düzenlenen en önemli temel haklardan biri olan yaşam hakkının ilişkin 2. maddenin katı bir şekilde yorumlanması esastır.[469]

Devletin yaşam hakkının doğan yükümlülükleri yalnızca yaşamı kasten yok etme yasağı (negatif yükümlülük) ile sınırlı değildir. Devletler aynı zamanda yetki alanları dâhilinde, hayatı tehlikede olan kişileri korumakla yükümlüdür (pozitif yükümlülük).[470] Devletler ayrıca, yaşam hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddiaları etkili

---

[466] İlgili maddenin resmi Türkçe çevirisi için bkz.: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[467] BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment no. 36, Article 6 (Right to Life)", para. 2. CCPR/C/GC/36, 3 Eylül 2019, https://www.refworld.org/docid/5e5e75e04.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[468] AİHM, *Giuliani ve Gaggio v. İtalya* [BD], Başvuru No. 23458/02, 24 Mart 2011, para. 174, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104098 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[469] AİHM, *McCann vd. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 18984/91, 27 Eylül 1995, para. 147, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[470] AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık*, para. 116. AİHM, *Valentin Câmpeanu adına Hukuki Kaynaklar Merkezi v. Romanya* [BD], Başvuru No. 47848/08, 17 Temmuz 2014, para. 130,

bir şekilde soruşturmak ve kovuşturmak ile yükümlüdür (usuli yükümlülük). Bu çalışmanın konusuyla yalnızca devletlerin yaşam hakkından doğan pozitif yükümlülükleri ilişkili olduğu için, aşağıda sadece bu konuya ilişkin genel ilkeler paylaşılacaktır.

Devletin yaşam hakkı bağlamındaki pozitif yükümlülüğü, kısaca "insan yaşamının etkili olarak korunması için gerekli önlemleri alması hususundaki sorumluluğudur."[471] Bu bağlamda devletler kişilerin yaşamını, öngörülebilir olan bütün tehlike ve risklere karşı korumak için gerekli özeni ve çabayı göstermek[472] ve bu doğrultuda etkili önlemler almakla da yükümlüdür. Bu yükümlülük, hem devlet görevlilerinin gerçekleştirdiği eylemlerden, hem de özel kişilerin[473] ya da kişinin kendisinin gerçekleştirdiği[474] eylemlerinden dolayı gerçekleşen yaşam hakkı ihlalleri bakımından geçerlidir.[475] Dolayısıyla bazı koşullarda, özel kişilerin sebep olduğu ölümlerden, devletlerin kişinin yaşamını korumak için gerekli önlem ve tedbirleri almadığı için sorumlu tutulması mümkündür. Ayrıca BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunun belirtildiğini ve bu bağlamda devletlerin, yetki alanlarındaki çocukların yaşam haklarının korunması için özellikle her türlü önlem ve tedbiri almakla yükümlü olduğunu hatırlatalım. Son olarak eklemek gerekir ki, pozitif yükümlülükleri çerçevesinde devletlerden, üçüncü kişiler tarafından gerçekleştirilen *her* bir yaşam

---

http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-145577 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. Ayşe Özkan Duvan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, Aralık 2018, ss. 660-681, s. 662.

[471] Ibid.

[472] AİHK, *L.C.B. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 23413/94, 9 Haziran 1998, para. 36, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58176 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[473] AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık,* para. 115.

[474] AİHM, *Renolde v. Fransa,* para. 81,

[475] AİHM, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Madde Rehberi - Yaşam Hakkı", son güncelleme tarihi: 31 Aralık 2018, para. 14 ve 22, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/24320201156512.%20MADDE%20REHBER%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

hakkı ihlalini önleyebilmeleri beklenemez. Bu anlamda AİHM, devletlerin yaşam hakkından doğan pozitif yükümlülüklerinin, "idari mercilere imkânsız ya da orantısız bir yük getirecek şekilde" yorumlanamayacağını belirtmiştir.[476]

AİHM somut bir olayda devletin yaşam hakkından doğan bir pozitif yükümlülüğü olup olmadığına karar verirken, devlet makamlarının, kişilerin yaşamının, başkalarının suç teşkil eden eylemleri sebebiyle "gerçek ve yakın bir tehdit" altında olduğunu bilip bilmediklerini veya bilmeleri gerekip gerekmediğini dikkate alır. Bu bağlamda Mahkeme, devlet makamlarının, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için, kendilerinden beklenen ve yetkileri dahilindeki tüm makul önlem ve tedbirleri alıp almadığına bakmaktadır.[477] Dolayısıyla Mahkeme'ye göre başvurucunun, devlet makamlarının "önceden bildikleri veya bilmeleri gereken, yaşamı gerçek ve yakın şekilde tehdit eden bir riskin gerçekleşmesini engellemek için kendilerinden makul olarak beklenebilecek her şeyi yapmadıklarını kanıtlaması yeterlidir".[478] Özetle, devletlerin pozitif yükümlülüklerinin tespiti için şu sorulara cevap verilmesi gerekmektedir: a) Mağdur gerçek ve yakın bir şekilde mi tehdit altında mıdır? b) Devlet makamları bundan haberdar mıdır ya da haberdar olmaları gerekmekte midir? c) Devlet makamları bu tehlikeyle baş edebilmek için makul tedbirler almamışlar mıdır?[479]

Yaşam hakkından doğan pozitif yükümlülükler, bazı koşullarda, devletlerin ülke dışı yetki alanında bulunan kişiler için de geçerli olabilir. Şayet bu kişilerin hayatlarının "gerçek ve yakın bir tehdit" altında olduğuna dair inandırıcı kanıtlar varsa, bu durumda devletlerden ülke dışı yetki alanında bulunan kişileri korumaya yönelik

---

[476] AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık*, para. 116.
[477] AİHK, *Mastromatteo v. İtalya* [BD], Başvuru No. 37703/97, 24 Ekim 2002, para. 68, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60707 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[478] AİHM, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Madde Rehberi - Yaşam Hakkı", para. 116.
[479] AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık*, para. 32-33. Ayrıca bkz. Akandji-Kombe, s. 26; BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, "Extra-territorial jurisdiction of States over children and their guardians in camps, prisons, or elsewhere in the northern Syrian Arab Republic: Legal Analysis", para. 15.

“makul ve gerekli” tedbir ve önlemleri alması beklenebilir. Devletlerin ülke dışı yetki alanında bulunan kişilerin yaşama hakkını korumaya yönelik alabileceği “makul ve gerekli” tedbir ve önlemlerin kapsamını belirlemek için ise çalışmanın “Devletlerin Ülke Dışı Yetkisine İlişkin Değerlendirmeler” kısmında açıklandığı üzere devletlerin ülke dışında bulunan kişilerin yaşam hakları üzerinde ne derece yetkisi, gücü ve kontrolü olduğu ve kişilerin yaşam hakkını koruma kapasitelerinin bulunup bulunmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.[480]

2.3.2.2. Hukuki Değerlendirme

Avrupa devletlerinin Suriye’nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının yaşam haklarının korunması yönünde bir pozitif yükümlülükleri olup olmadığını tartışabilmek için, en başta bu çocukların hayatlarının “gerçek ve yakın bir tehdit” altında olup olmadığının tespit edilmesi gerekir. **“**Suriye Demokratik Güçleri Denetimindeki Gözaltı Kampları” alt başlığında ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, Avrupa vatandaşı çocukların kaldığı gözaltı kampların koşulları insanlık dışıdır ve kampta tutulan çocuklar için hayati tehlike arz etmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde belirtildiği gibi, temel insani ihtiyaçların bile karşılanmasında güçlük çekilen bu kamplarda sadece 2019 yılında en az 370 çocuğun, 2020 yılında ise en az 157 çocuğun, ishal ve yetersiz beslenme gibi önüne geçilebilir sebeplerden öldüğü bilinmektedir. Yine COVID-19 pandemisi nedeniyle kampların koşullarının çocuklar için her geçen gün daha da tehlikeli bir hal aldığını eklemek gerekir. Üstelik

[480] “Devletlerin Ülke Dışı Yetkisine İlişkin Değerlendirmeler” bölümünde belirtildiği üzere, bu değerlendirmede şu faktörler göz önünde bulundurulabilir: (i) Devletin ilgili eylemleri (ya da ihmalleri) ile ileri sürülen hak ihlalleri arasındaki yakınlık (*proximity*); (ii) çocukları ve ebeveynlerini gözaltında tutan SDG yetkilileri ile ilgili devletin arasındaki ilişkinin, iş birliğinin ve iletişimin niteliği ve yoğunluğu; (iii) ilgili devletin gözaltı kamplarında tutulan çocukların maruz kaldığı hak ihlallerine son verebilme kapasitesi; (iv) ihlal edildiği ileri sürülen haklar ile ilgili başka bir devletin ya da devlet dışı aktörün herhangi bir kontrolünün olup olmaması: Bkz. BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, “Extra-territorial jurisdiction of States over children and their guardians in camps, prisons, or elsewhere in the northern Syrian Arab Republic: Legal Analysis”, para. 36.

kamplardaki çocuklar sistematik olarak duygusal, psikolojik ve fiziksel şiddete uğramaktadır, ki zaman zaman ölümleriyle sonuçlanabilecek bu durum, zaten zor koşullarda temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları kamplarda, hayatlarını daha da riske atmaktadır. Ayrıca unutmamak gerekir ki, çocukların tutuldukları gözaltı kampları, hala silahlı çatışmaların devam ettiği ve her an SDG'nin kamplardaki otoritesini yitirebileceği bir bölgede bulunmaktadır. Bunun anlamı, çocukların aslında kampta kaldıkları her geçen gün ölme ya da öldürülme riski ile karşı karşıya olmasıdır. Dolayısıyla gözaltı kamplarındaki çocukların "gerçek ve yakın bir tehdit" altında olduğu açıktır.

Avrupa devletlerinin yaşam hakkı bağlamında pozitif bir yükümlülükleri olup olmadığı tespit edilirken göz önünde bulundurulması gereken ikinci mesele, devlet makamlarının, gözaltı kamplarında tutulan çocukların hayatlarının gerçek ve yakın bir tehdit altında olduğundan haberdar olup olmaması ya da haberdar olmasının gerekip gerekmediğidir. Bu sorunun cevabı oldukça nettir. Zira, özellikle yüzlerce yabancı çocuğun SDG otoriteleri tarafından 2019 yılında gözaltına alınmasından itibaren, ("Geri Dönüşe İlişkin Engeller ve Avrupa Devletlerinin Tutumları" alt başlığında ayrıntılı olarak incelendiği üzere), farklı ülkelerde onlarca insan hakları örgütü, güvenlik uzmanları, siyasetçi, gazeteci, akademisyen ve hatta IŞİD saldırılarının mağdurlarının oluşturduğu dernekler ve aralarında BM Genel Sekreteri, BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu'nun da bulunduğu birçok bölgesel ve uluslararası kuruluş, kamplardaki çocukların hayati risk taşıyan insanlık dışı koşullarda kaldığını belirtmiş ve bu çocukların ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri getirilmesine dair ilgili devletlere yüzlerce çağrılarda bulunmuştur. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarındaki çocukların gerçek ve yakın bir tehdit altında olduğunu bilmiyor olmaları söz konusu dahi değildir.

Son olarak Avrupa devlet makamlarının, gözaltı kamplarındaki çocukların maruz kaldığı bu hayati riski ortadan kaldırmak için, kendilerinden beklenen ve

yetkileri dahilindeki tüm makul önlem ve tedbirleri alıp almadığına bakılması gerekmektedir. Daha doğrusu, gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine (geri) getirilmelerinin, bu bağlamda "makul ve gerekli" bir tedbir mi olduğu, yoksa devlet makamlarına "imkansız ve orantısız" bir yük mü getirdiği tespit edilmelidir. Belirtildiği gibi, devletlerin ülke dışı yetki alanındaki pozitif yükümlülüklerine ilişkin bu değerlendirmeyi yaparken, Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının yaşam hakları üzerindeki yetkisi, gücü ve kontrolünün büyüklüğü ve bu çocukların karşı karşıya oldukları hayati riski ortadan kaldırma kapasiteleri göz önünde bulundurulacaktır.

Devletlerin gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkeye geri dönüşlerini sağlaması "gerekli" bir tedbirdir. Zira devletlerin gözaltı kamplarının koşullarını "düzeltmeleri" ve artık çocukların güven içerisinde yaşayabilecekleri bir ortam yaratmaları mümkün değildir. Bölgeye ulaşan insani yardım ve devletlerin halihazırda verdiği destekler, zaten kapasitesinin çok üzerinde dolu olan ve silahlı çatışmaların devam ettiği bir bölgede yer alan kampların koşullarını belli ölçüde iyileştirse de, kamplar çocuklar için hayati risk teşkil etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda eklemek gerekir ki, Avrupa devletleri gözaltı kamplarında tutulan çocukların maruz kaldıkları yaşam hakkı ihlalini ortadan kaldırmak konusunda neredeyse tek belirleyici aktördür. Nitekim, SDG otoriteleri 2019 yılından beri, bu kadar çok kişiyi gözaltında tutmanın kendileri için çok büyük bir yük oluşturduğunu, bu durumla başa çıkmakta zorlandığını belirtmiş ve bu sebeple devletlerin kendi vatandaşlarını kamplardan almaları konusunda düzenli olarak çağrıda bulunmuştur. SGD otoriteleri, ilgili devletler vatandaşlarını kamplardan götürmeden, bu kişileri serbest bırakmasının mümkün olmadığını da eklemiştir. Böyle bir durumda, çocukların yaşamlarının gerçek ve yakın bir tehlike altında olduğu gözaltı kamplarından çıkmalarının yegane yolu devletlerin onların geri dönüşünü organize etmesidir. Bir başka deyişle, Avrupa devletleri, kampta tutulan çocuk vatandaşlarına konsolosluk hizmetlerini sunmadığı ve güvenli bir şekilde ülkelerine geri dönüşlerini sağlamadığı takdirde, çocuklar gözaltı

kamplarında, kendileri için hayati risk teşkil eden insanlık dışı koşullarda kalmaya devam edecektir, hem de belirsiz bir süre boyunca.

Avrupa devletlerinin çocuk vatandaşlarını ülkelerine geri getirmeleri ayrıca oldukça "makul" de bir tedbirdir. Her şeyden önce, aralarında Avrupa devletlerinin de bulunduğu birçok devlet zaten yüzlerce çocuğun kamplardan geri dönüşünü sağlamıştır. Devletler daha önce pek çok kez SDG ile iş birliği yapmış, bilgi alışverişinde bulunmuş ve birlikte birçok çocuğun dönüşünü organize etmiştir. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin geri dönüş organizasyonlarını hayata geçirebilecek kapasiteye sahip olduğu, zaten SDG yetkililerinin de bu konuda her türlü iş birliğine açık olduğu ve bunun idari mercilere "imkansız" ya da "orantısız" bir yük getirmeyeceği açıktır. Elbette, devletlerin, silahlı çatışmaların devam ettiği bölgelerde bulunan vatandaşlarını alarak ülkelerine götürmeleri "kolay" değildir. Elbette, SDG gibi devlet dışı bir aktörle iş birliği yapmak politik ve diplomatik anlamda "sıkıntı"lara sebep olabilir. Ve elbette bu çocukların büyük bir bölümü IŞİD yönetiminde yaşadıkları ve şiddet içerikli ideolojik bir eğitime maruz kaldıkları için devletlerin ulusal güvenlikleri için birer "tehdit" oluşturabilirler. Ancak bunların hiçbiri neredeyse tamamı on iki yaşından, çoğu beş yaşından küçük olan çocukların hayatlarından daha önemli değildir. Üstelik dünyadaki en gelişmiş istihbarat teşkilatlarına, en son teknolojileri kullanan güvenlik güçlerine ve en geniş maddi imkânlarına sahip Avrupa devletleri, kendi vatandaşlarının yarattığı "güvenlik tehdidinin" sorumluluğunu, SDG gibi iş birliği yapmaktan geri durduğu devlet dışı bir aktöre bırakmak yerine, üzerine alabilecek kapasiteye sahiptir ve zikrettikleri bütün bu sorunların da üstesinden rahatlıkla gelebilecek bir pozisyondadır. Bir devletin, küresel bir güvenlik tehdidi söz konusu olduğunda, kendi çocuk vatandaşlarının hayatlarının korunması yönünde sorumluluk almasını beklemekten daha "makul" bir şey, heralde olamaz.

Sonuç olarak Avrupa devlet makamlarının, gözaltında tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirmeyi reddedişleri, çocukların yaşamını gerçek ve yakın şekilde

tehdit eden bir durumu engellemek için kendilerinden makul olarak beklenebilecek gerekli tedbirleri almadıkları anlamına gelmektedir. Bu durum da AİHS Madde 2'de düzenlenen yaşam hakkının ihlalini oluşturur.[481]

2.3.3. İşkence ve Kötü Muamele Yasağı

2.3.3.1. Genel İlkeler

AİHS'nin "İşkence Yasağı" başlıklı 3. maddesi şu şekildedir: "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz." AİHM, işkence ve kötü muamele yasağının demokratik toplumların en temel değerlerinden birini içerdiğini ve 3. maddenin temel amacının kişilerin beden bütünlüğünü ve kişilik onurunu korumak olduğunu sıklıkla dile getirmektedir.[482] Madde metninden de anlaşılacağı üzere, AİHS çerçevesinde, işkence ve insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya bu nitelikteki cezalar, mağdurun davranışından bağımsız olarak, mutlak surette yasaktır.[483] Buna göre, işkence ve kötü muamele yasağı, savaş hali dahil olmak üzere hiçbir istisnası olmayan bir haktır ve "toplum yaşamını tehdit eden genel bir tehlike halinde bile, bu yasaktan vazgeçilmesi söz konusu olamaz."[484] Mahkeme, *Chahal v. Birleşik Krallık* kararında, "devletlerin modern zamanlarda halklarını terör şiddetinden korumak için karşılaştıkları ciddi zorlukların" farkında olduğunu, ancak böyle durumlarda dahi, mağdurun işlediği suç ya da gerçekleştirdiği davranış her ne olursa olsun, Sözleşme'nin işkence ve insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya bu nitelikteki cezaları mutlak olarak yasaklamış olduğunu hatırlatmıştır.[485]

---

[481] Bkz. Mehra. Ayrıca bkz. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Tavsiye Kararı 2321", para. 20.
[482] AİHM, *Soering v. Birleşik Krallık*, para. 88.
[483] AİHK, *İrlanda v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 5310/71, 18 Ocak 1978, para. 163, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[484] Ibid.
[485] AİHK, *Chahal v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 22414/93, 11 Kasım 1996, para. 79, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58004 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. AİHK, *İrlanda v.*

AİHS'nin 3. maddesinde düzenlenen işkence, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele yasağı kapsamında devletlere üç tür yükümlülük getirilmiştir. İşkence ve kötü muamele yasağı çerçevesinde devletlerin ilk yükümlülüğü, bizzat devlet makamları tarafından ya da devlet makamlarının bilgisi veya rızası dahilinde, kişilerin işkenceye, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muameleye veya bu nitelikteki cezalara maruz bırakılmamasıdır (negatif yükümlülük). İkinci olarak devletler, yetki alanlarında bulunan kişilerin işkence ve kötü muameleye maruz kalmasını önlemekle, işkence ve kötü muamele görme tehlikesi altında bulunan kişilerin korunması için gerekli önlem ve tedbirleri almakla ve işkence ve kötü muamele pratiğinin önlenebilmesi için gerekli ve caydırıcı yasal düzenlemeleri yapmakla yükümlüdürler (pozitif yükümlülük). Son olarak devletlerin işkence ve kötü muamele yasağının ihlal edildiğine ilişkin iddiaları etkili bir şekilde soruşturmak ve kovuşturmak gibi bir yükümlülüğü vardır (usuli yükümlülük). Bu çalışmanın konusu yalnızca devletlerin işkence ve kötü muamele hakkından doğan pozitif yükümlülüklerine dair olduğu için, aşağıda sadece bu konuya ilişkin genel ilkeler paylaşılmıştır:

Devletlerin AİHS'nin 3. maddesinde düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağından doğan pozitif yükümlülüğünün kişilerin işkence ve kötü muameleye maruz kalmasını önleme sorumluluğu olduğu söylenebilir.[486] Buna göre, AİHS'nin 3. maddesi devletlere, kendi yetki alanlarındaki kişilerin işkenceye, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye karşı korunmasını sağlamaları yönünde pozitif bir yükümlülük getirmektedir.[487] Üstelik bu yükümlülük, hem devlet görevlileri tarafından yaratılması

Birleşik Krallık, para. 163; AİHK, *Tomasi v. Fransa*, Başvuru No. 12850/87, 27 Ağustos 1992, para. 115, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57796 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[486] Bkz. AİHM, *Ilgız v. Rusya Federasyonu*, Başvuru No. 48724/15, 15 Ocak 2019, (final 15 Nisan 2019), para. 30, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189166 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[487] AİHK, *Z ve diğerleri v. Birleşik Krallık* [BD], Başvuru No. 29392/95, 10 Mayıs 2001, para. 73, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59455 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *J.L. v. Letonya*, Başvuru No. 23893/06, 17 Nisan 2012, para. 64, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110491 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *M.C. v. Polanya*, Başvuru No. 23692/09, 3 Mart 2015 (final 3 Mayıs 2015), para. 87-88, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152625 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

muhtemel işkence, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele tehlikelerine, hem de özel kişiler tarafından yöneltilebilecek benzer tehlikelere karşı bir koruma sağlanmasını gerektirmektedir.[488] Mahkeme bu bağlamda, çocukların ve diğer savunmasız/kırılgan kişilerin, bu tür kişisel bütünlüğün ciddi ihlallerine karşı devlet korumasından özellikle yararlanma hakkına sahip olduklarını belirtmiştir.[489] Ayrıca hatırlatmak gerekir ki, devletlerin işkence ve kötü muamele yasağı kapsamındaki yükümlülükleri sonuç değil, davranış yükümlülüğüdür. Farklı biçimde ifade edersek, esas mesele işkence ve kötü muamelenin engellenmesi değil, engellenmesi yönünde gerekli önlemlerin alınmış olmasıdır. Dolayısıyla devletlerin almaları gereken tüm önlem ve tedbirleri almış olmalarına rağmen, işkence veya kötü muamele olayının gerçekleşmesini önleyememiş olmaları, tek başına devletleri bu nedenle sorumlu tutmak için yeterli değildir.

AİHM somut bir olayda devletin yaşam hakkından doğan bir pozitif yükümlülüğü olup olmadığını değerlendirirken, her şeyden önce mağdurun "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kalıp kalmadığını değerlendirmektedir. Tam bu noktada belirtmek gerekir ki, AİHM'nin yerleşik içtihadına göre, her türlü kötü muamele 3. madde kapsamına girmemektedir. Bir muamelenin 3. madde kapsamında değerlendirilebilmesi için, mağdurda yarattığı acı ve ıstırabın belirli bir ağırlıkta olması ve bu ağırlığın da belirli bir yoğunluğa ulaşması gerekmektedir.[490] Mahkeme bu değerlendirmeyi yaparken, her olayın özel koşullarını göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla her somut olayda muamelenin niteliği, süresi, gerçekleştirildiği ortam, mağdurun cinsiyeti, sağlık durumu, yaşı ve buna bağlı olarak muamelenin mağdur üzerinde yarattığı fiziksel, duygusal ya da

---

[488] AİHK, *A v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 25599/94, 23 Eylül 1998, para 22, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58232 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[489] Ibid. AİHK, *Stubbings ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 22083/93, 22095/93, 22 Ekim 1996, para. 62–64, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58079 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Maddeler 19 ve 37.
[490] AİHK, *İrlanda v. Birleşik Krallık,* para. 167.

psikolojik etkiler gibi pek çok faktör göz önünde bulundurulacak ve muamelenin mağdurda yarattığı acı ve ıstırabın ağırlığı ve yoğunluğu bu şekilde tespit edilecektir.[491]

Şayet Mahkeme, mağdurların "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kaldığını tespit ederse, bu durumda devletlerin, bu riski önlemek için kendilerinden makul olarak beklenebilecek tüm önlem ve tedbirleri alıp almadığını kontrol etmektedir.[492] Mahkeme'ye göre bu önlemler, devlet yetkililerin haberdar olduğu ya da haberdar olması gereken kötü muameleleri önlemek için atması gereken tüm makul adımları içermelidir.[493] Ayrıca devletlerin, özgürlüğünden yoksun bırakılmış kişilerin fiziksel sağlığını korumakla ilgili özel bir pozitif yükümlülüğü bulunduğunu da eklemek gerekir.[494] Son olarak da belirtmek gerekir ki, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 19. maddesi de, tüm çocukların ihmal, istismar ve her türlü riskten korunma hakkına sahip olduğunu belirtmiş ve bu bağlamda devletlerin, özellikle çocukların her türlü riskten korunması için gereken tüm tedbirleri almakla yükümlü olduğunu ifade etmiştir.

Elbette, işkence ve kötü muamele yasağından doğan pozitif yükümlülükler de, aynı yaşam hakkından doğan yükümlükler gibi, bazı koşullarda, devletlerin ülke dışı yetki alanında bulunan kişiler için de geçerli olabilir. Şayet bu kişilerin "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kaldığına dair inandırıcı kanıtlar varsa, bu durumda devletlerden ülke dışı yetki alanında bulunan bu kişileri korumaya yönelik "makul ve gerekli" tedbir ve önlemleri alması beklenir. Devletlerin ülke dışı yetki alanında bulunan kişileri işkence ve kötü muameleden korumaya yönelik alabileceği "makul ve gerekli" tedbir ve önlemlerin kapsamını

---

[491] Ibid., para. 162.
[492] AİHK, *Z ve diğerleri v. Birleşik Krallık* [BD], para. 73; AİHM, *J.L. v. Letonya*, para. 64; AİHM, *M.C. v. Polanya*, para. 87-88.
[493] AİHK, *Zao v. Birleşik Krallık,* Başvuru No. 29392/95, 10 Mayıs 2001, para 73, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59455 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[494] AİHM, *İlhan v. Turkey,* Başvuru No. 22277/93, 27 Haziran 2000, para 87, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58734 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

belirlemek için ise çalışmanın "Devletlerin Ülke Dışı Yetkisine İlişkin Değerlendirmeler" başlığı altında açıklandığı üzere devletlerin ülke dışında bulunan kişilerin yaşam hakları üzerinde ne derece yetkisi, gücü ve kontrolü olduğu ve kişilerin yaşam hakkını koruma kapasitelerinin bulunup bulunmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

2.3.3.2. Hukuki Değerlendirme

Avrupa devletlerinin, Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının işkence ve kötü muameleden korunması yönünde pozitif bir yükümlülükleri olup olmadığını tartışabilmek için, en başta bu çocukların "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kalıp kalmadığının tespit edilmesi gerekir. Bu değerlendirme yapılırken, çocukların gözaltı kamplarında maruz kaldıkları muamelenin sebep olduğu acı ve ıstırabın *ağırlığı* ve *yoğunluğu* da, AİHS Madde 3'ün uygulanabilirliği açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Suriye Demokratik Güçleri Denetimindeki Gözaltı Kampları başlıklı bölümde açıklandığı üzere, Avrupa vatandaşı çocukların kaldığı gözaltı kamplarının koşulları insanlık dışıdır ve çocuklar neredeyse iki yılı aşkın süredir bu kamplarda, ne zaman çıkabilecekleri hakkında en ufak bir fikirleri olmadan kalmaktadır. Ayrıca, kamplarda tutulan çocuklar bir yandan beslenme ve barınma gibi temel insani ihtiyaçlarını dahi karşılamakta güçlü çekerken, diğer taraftan ebeveynleri ya da kampta bulunan üçüncü kişiler tarafından düzenli olarak psikolojik, duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmaktadırlar. Kampta kaldıkları sürece çocukların sömürü, cinsel istismar, çocuk işçiliği ve kaçakçılığı riski altında olduklarını ve kamplarda şiddet içeren aşırıcılığın hakim olduğunu, çocukların bu ortamda yoğun bir endoktrinasyona maruz kalmaya devam ettiğini zaten belirtmiştik. Tüm bunlara, bölgede hüküm süren kaos ortamı, hala devam eden silahlı çatışmalar ve kampların içinde gideren artan şiddet olayları eşlik etmektedir. Çocukların büyük bir bölümünün yaşlarının çok küçük olduğu, zaten yıllardır savaş bölgesinde ağır travmalar yaşamış

oldukları ve çoğunun aile üyelerini kaybettiği dikkate alındığında, kamptaki insanlık dışı koşulların, vatandaşlıklarına ve geleceklerine ilişkin süregiden belirsizlik halinin,[495] sürekli yakınlarını kaybetme, vatansız kalma, yaralanma ve ölüm korkusuyla geçen bir hayatın sebep olduğu acı ve ıstırabın maddenin uygulanabilmesi için gerekli ağırlığa ve yoğunluğa ulaştığı açıktır. Bu sebeple kamplarda kalmaya devam etmenin çocuklar için AİHS Madde 3 anlamında en azından insanlık dışı bir muamele teşkil ettiği söylenebilir.[496]

Avrupa devletlerinin işkence ve kötü muamele yasağı bağlamında pozitif bir yükümlülükleri olup olmadığı tespit edilirken göz önünde bulundurulması gereken ikinci mesele, devlet makamlarının, gözaltı kamplarında tutulan çocukların gerçek ve yakın bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kaldığından haberdar olup olmaması ya da haberdar olmasının gerekip gerekmediğidir. Bu sorunun cevabı, yaşam hakkı bölümünde olduğu gibi, oldukça nettir. Zira yukarıda belirtildiği gibi, çocuklar gözaltında alındığından beri onlarca insan hakları örgütü, güvenlik uzmanları, siyasetçi, gazeteci, akademisyen ve hatta IŞİD saldırılarının mağdurlarının oluşturduğu dernekler ve birçok bölgesel ve uluslararası kuruluş, kamplardaki çocukların hayati risk taşıyan insanlık dışı koşullarda kaldığını belirtmiş ve bu çocukların ebeveynleri ile birlikte ülkelerine geri getirilmesine dair ilgili devletlere defalarca çağrılarda bulunmuştur. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarındaki çocukların gerçek ve yakın bir tehdit altında olduğunu bilmiyor olmaları söz konusu bile değildir.

Son olarak Avrupa devlet makamlarının, gözaltı kamplarındaki çocukların maruz kaldığı işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele riskini ortadan kaldırmak için, kendilerinden beklenen ve yetkileri dahilindeki tüm makul önlem ve tedbirleri alıp

---

[495] European Network on Statelessness, "Strategic Litigation: An Obligation for Statelessness Determination under the European Convention on Human Rights?," para. 3-9.
[496] Bkz. Mehra; Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Tavsiye Kararı 2321", para. 20.

almadığına bakılması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu muamelelerin Avrupa devletlerinin ülke sınırları dışında gerçekleştiğini gözeterek, gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine (geri) getirilmelerinin, devletlerin bu bağlamda alması gereken makul bir tedbir olup olmadığı incelenmelidir. Daha önce de belirtildiği gibi, devletlerin ülke dışı yetki alanındaki pozitif yükümlülüklerine ilişkin bu değerlendirme yapılırken, Avrupa devletlerinin kamplardaki çocuk vatandaşlarını işkence ve kötü muameleden koruma yetkisi, gücü ve kapasitesi, bu meseledeki konumu ve rolü, ayrıca somut olayın diğer özel koşulları dikkate alınacaktır.

En başta belirtmek gerekir ki, elbette devletlerin, yurtdışında olup gözaltında işkence ya da kötü muamele gören her vatandaşı üzerinde yetkisi olamaz ve buna bağlı olarak devletlerden yurtdışında her işkence ya da kötü muamele gören vatandaşlarının ülkelerine geri dönüşünü sağlaması da devletlerden beklenemez. Buna karşın, gözaltı kamplarında tutulan çocukların durumları, yargılanmaları amacıyla başka bir devletin yetkili makamları tarafından tutuklu olan vatandaşlardan oldukça farklıdır. Zira mevcut durumda, kuzeydoğu Suriye'de ne egemen bir devlet ne de bu çocuklar (ya da ebeveynleri) aleyhine devam eden hukuki bir süreç vardır. Bir başka deyişle, Avrupalı çocuklar, SDG otoriteleri tarafından *de facto* alıkonulmuşlardır. SDG otoriteleri bu kişileri yargılamayacaklarını, kaldı ki yargılamalarının da mümkün olmadığını, ancak devletler onları ülkelerine götürmedikleri sürece bu kişileri serbest de bırakamayacaklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla çocukların kamp koşullarında maruz bırakıldıkları işkence ve kötü muamele konusunda herhangi bir etkili başvuru yoluna sahip olmadıkları, bu şartların da vatandaşı oldukları devletler onları geri getirmedikleri sürece devam edeceği ortadadır. O halde her şeyden önce, yeniden belirtirsek, Avrupa devletlerinin mevcut işkence ve kötü muameleyi ortadan kaldırmak konusunda en önemli ve hatta tek aktör oldukları açıktır. Bu anlamda Avrupa devletlerinin bu çocukları ülkelerine götürmelerinin, çocukların işkence ve kötü muameleden korunması için "gerekli" bir tedbir olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, belirtildiği üzere Avrupa devletleri sıklıkla lojistik sıkıntılar ve SDG ile ilişki kurmanın yaratabileceği politik sorunları ileri sürerek çocukların kamplardan geri getirilmelerinin mümkün olmadığını ya da en azından makul bir tedbir olarak görülemeyeceğini dile getirmektedir. Ancak yine belirtildiği gibi, birçok Avrupa devleti silahlı çatışmaların devam ettiği bir bölgeden vatandaşlarının geri dönüşünü organize etmek açısından, dünyadaki en donanımlı ülkeler arasındadır. Zaten daha önce de birçok defa herhangi bir sorun yaşamadan kamptaki bazı vatandaşlarını geri getirmişlerdir. Tüm bunlara ek olarak, SDG yetkilileri de sürecin başından beri yabancı devletlerin kamplardaki vatandaşlarını güvenli bir şekilde ülkelerine geri götürmeleri için her türlü desteği sunmaktadır. Dolayısıyla, sahadaki istihbaratlarının da oldukça güçlü olduğu bilinen ve önceden pek çok defa SDG ile iş birliği yapmış Avrupa devletlerinin, çocukları geri getirmek konusunda lojiktik sıkıntıları ve politik hassasiyetleri ileri sürmesi inandırıcı değildir. Hatırlanacağı gibi, Avrupa devletleri aynı zamanda kamplardaki çocukları geri getirmemeye gerekçe olarak ulusal güvenliğe ilişkin endişelerini de ileri sürmektedirler. Bu endişelerin yerinde olmadığı ve aslında çocukların geri getirilmemelerinin uzun vadede daha büyük bir ulusal güvenlik sorununa yol açacağını önceden belirtmiştik. Ayrıca çocukların ülkelerine geri getirilmeleri ulusal güvenlik açısından çok ciddi bir tehlike yaratacak olsaydı da, AİHS Madde 3'te düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağının mutlak bir hak olduğunu ve mağdurun davranışı ne olursa olsun, devletin koruma yükümlülüğünün devam edeceğini hatırlatalım. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarındaki çocuk vatandaşlarını ülkelerine geri götürmelerinin, çocukların işkence ve kötü muameleden korunması için "makul" bir tedbir olduğu söylenebilir.

Tüm bu sebeplerle, sonuç olarak, Avrupa devlet makamlarının, gözaltında tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirmeyi reddedişleri, çocukların "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kalmasını engellemek için kendilerinden makul olarak beklenebilecek tüm gerekli tedbirleri almadıkları

anlamına gelir. Bu durum da AİHS Madde 3'te düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağının ihlalini oluşturur.[497]

2.3.4. Aile Hayatına Saygı Hakkı

2.3.4.1. Genel İlkeler

AİHS'nin "Özel ve Aile Hayatına Saygı Hakkı" başlıklı 8. maddesi şu şekildedir: "1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir." Görüldüğü üzere AİHS 8. maddesiyle dört hakkı güvence altına almıştır: Özel yaşama saygı, aile hayatına saygı, konut ve haberleşmeye saygı hakkı. Bu bölümde, çalışmanın konusuyla bağlantılı olduğu ölçüde, yalnızca aile hayatına saygı hakkı incelenmiş, bu hak kapsamında çocuk ile ebeveynleri arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır.

AİHM, 8. maddede düzenlenen aile hayatına saygı hakkının somut olaya uygulanabilir olup olmadığını belirlemek adına, her başvuruda, olayın özel koşullarını dikkate alarak, kişiler arasında bir **"aile yaşantısının"** var olup olmadığını tespit etmektedir.[498] AİHM, "aile yaşantısı" kavramına özerk bir anlam yüklemiştir[499] ve bu kavramı devletlerin ulusal hukuklarında hangi tür ilişkilerin aile yaşantısı olarak kabul edildiğinden bağımsız bir şekilde yorumlamaktadır.[500] Mahkeme bu değerlendirmeyi

---

[497] Ibid.
[498] AİHK, *Marckx v. Belçika*, Başvuru No. 6833/74, 13 Haziran 1979, para. 31, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[499] Ibid.
[500] Gülay Arslan Öncü, "Özel Yaşama Ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı", *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 8, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi*

yaparken, ağırlıklı olarak "yakın kişisel bağlar" kriterini kullanmaktadır.[501] Başka bir deyişle AİHM, şayet kişiler arasında fiili olarak (*de facto*) yakın kişisel bağlar varsa, aile yaşantısının da var olduğu sonucuna varır.[502] Kişiler arasındaki "yakın kişisel bağların" varlığını tespit ederken de, hukuki, sosyal, duygusal ve biyolojik bağları birlikte dikkate almakta ve ebeveynin çocuk nezdindeki ebeveynlik rolü, birlikte geçirilen zaman, ilişkinin kalitesi, birlikte yaşama gibi birçok farklı faktörü göz önünde bulundurmaktadır.[503]

Mahkeme'nin aile yaşantısı kavramını esnek bir şekilde yorumladığı, bu konudaki içtihadını günün koşullarına, değişen aile kavramına ve modern çocuk-ebeveyn ilişkilerine uyum sağlayarak geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Zira AİHM içtihadına göre aile yaşantısının var olması için, çocuğun evlilik içinde doğmuş olması,[504] çocuk ve ebeveynin birlikte yaşaması,[505] ve çocuk ve ebeveyn arasında biyolojik bir bağ olması[506] gerekmemektedir. Çocuk ve ebeveyn arasında fiilen "yakın

---

Ortak Projesi, Avrupa Konseyi, Ocak 2019, s. 97, https://www.anayasa.gov.tr/media/5604/ozel_yasam_hakki.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[501] Ibid.

[502] AİHM, *Paradiso ve Campanelli v. İtalya* [BD], Başvuru No. 25358/12, 24 Ocak 2017, para. 140, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170359 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHK, *Kroon ve diğerleri v. Hollanda*, Başvuru No. 18535/91, 27 Ekim 1994, para. 30, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *L. v. Hollanda*, Başvuru No. 45582/99, 1 Haziran 2004, (final 1 Eylül 2004), para. 36, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61799 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[503] Arslan Öncü, s. 97 vd.; AİHM, *Moretti ve Benedetti v. İtalya*, Başvuru No. 16318/07, 27 Nisan 2010, (final 22 Kasım 2010), para. 48, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98441 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[504] AİHK, *Johnston ve diğerleri v. İrlanda*, Başvuru No. 9697/82, 18 Aralık 1986, para. 55-56, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[505] AİHK, *Berrehab v. Hollanda*, Başvuru No. 10730/84, 21 Haziran 1988, para. 21, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57438 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Paradiso ve Campanelli v. İtalya* [BD], para. 140. AİHK, *Kroon ve diğerleri v. Hollanda*, para. 30. Ursula Kilkelly, "Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı - Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi'nin uygulanmasına ilişkin kılavuz", *İnsan hakları el kitapları, No. 1*, Avrupa Konseyi, Almanya, 2001, s. 27, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019113948ozel_hayat.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[506] Örneğin bkz. AİHM, *Moretti ve Benedetti v. İtalya* , para. 48; AİHM, *Kopf ve Liberda v. Avusturya*, Başvuru No. 1598/06, 17 Ocak 2012 (final 17 Nisan 2012), para. 37, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108686 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHK, *X, Y ve Z v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 21830/93, 22 Nisan 1997, para. 33-37, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58032 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca Mahkeme, aralarında biyolojik bir bağ olmamasına rağmen, evlat edinen ile evlatlığı arasındaki ilişkiyi, bir çocuk ile biyolojik ebeveyni arasındaki ilişki ile bir

ve kişisel bağlar" olması yeterlidir. Örneğin Mahkeme, bazı vakalarda, aralarında biyolojik bir bağ ya da resmi olarak tanınmış bir ebeveyn-çocuk ilişkisi olmamasına rağmen, koruyucu ebeveynler ve çocuklar arasında, aralarındaki sosyal ve duygusal bağları göz önünde bulundurarak bir aile yaşantısı olduğuna karar vermiştir.[507] Bununla birlikte AİHM, evlilik içinde doğan çocukların, doğumdan itibaren o ailenin kendiliğinden bir parçası olduğunu ve dolayısıyla çocuklarla ebeveynleri arasında aile yaşantısının bu şekilde kurulmuş olduğunu kabul etmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, aile hayatının resmi olarak tanınması (resmi olarak tanınmış bir ebeveyn-çocuk ilişkisi/evlilik), aile yaşantısının varlığı için bir şart olmasa bile; AİHM'ye göre çocuk ve ebeveyn arasında yasal bir bağın varlığı o ilişkiyi aile yaşantısı kapsamına sokmak için yeterlidir.[508]

Ebeveyn ve evlilik dışı doğan çocuk arasında sadece biyolojik bir bağın bulunuyor olması ise, AİHM'ye göre tek başına aile yaşantısının varlığını tespit edebilmek için yeterli değildir.[509] Ancak Mahkeme, aralarında sosyal ve duygusal bağlar henüz oluşmamış olsa da; ebeveyn ve çocuk arasındaki biyolojik bağı göz gönünde bulundurarak bu kişilerin aile bağı kurabilmelerine ilişkin *ihtimali*, bazı durumlarda yeterli bulmuştur. Bu açıdan, her ne kadar kural olarak, 8. madde çerçevesinde, aile kurma hakkı değil, hâlihazırda var olan bir aile yaşamını sürdürme hakkı korunuyorsa da,[510] AİHM'nin bazı koşullarda biyolojik ebeveyn ile evlilik dışı çocuğu arasında gelişebilecek "potansiyel aile yaşantısını" da 8. madde çerçevesinde değerlendirdiği söylenebilir.[511]

---

tutmaktadır. AİHM, *Kurochkin v. Ukrayna*, Başvuru No. 42276/08, 20 Mayıs 2010, para. 37, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98825 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[507] Ibid.

[508] Arslan Öncü, s. 97; AİHK, *Berrehab v. Hollanda*, para. 21.

[509] Arslan Öncü, s. 97; AİHM, *L. v. Hollanda*, para. 37-40

[510] Arslan Öncü, s. 97. AİHK, *Marckx v. Belçika*, para. 31.

[511] Kilkelly, s. 28. Ayrıca bkz. AİHM, *Keegan v. İrlanda*, Başvuru No. 16969/90, 26 Mayıs 1994, para. 42-45, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Son olarak, her ne kadar Mahkeme, aile yaşantısının temel olarak çocuklar ile ebeveynleri arasında bulunduğunu kabul etse de;[512] aile yaşantısının aynı zamanda, (aralarında yakın ve kişiler bağlar olduğuna dair yeterli kanıt varsa) kardeşler arasında;[513] (özellikle biyolojik ebeveynlerin olmadığı durumlarda) teyzeler, halalar, dayılar, amcalar ile yeğenler arasında;[514] ve büyükanne ve büyükbabalar ile torunları arasında[515] da var olabileceğini belirtmiştir.

AİHS'nin 8. maddesinde düzenlenen aile hayatına saygı hakkı kapsamında ise devletlere üç tür **yükümlülük** getirilmiştir:[516] Devletlerin bu madde kapsamındaki en temel yükümlülükleri, yetki alanlarında bulunan bireylerin aile yaşantılarına keyfi ya da hukuka aykırı bir şekilde müdahale etmemektir (negatif yükümlülük). Ayrıca devletlerin, aile hayatına saygı hakkı kapsamında, aile yaşantısının sürdürülmesi ve aile bağlarının etkili biçimde korunması amacıyla pozitif edimler gerçekleştirmek gibi bir sorumluluğu da bulunur (pozitif yükümlülük).[517] Son olarak, devletlerin, aile hayatına saygı hakkına bir müdahale ile sonuçlanan karar alma süreçlerini (idari veya yargısal), adil ve maddede güvence altına alınan menfaatlere saygılı bir şekilde yürütme

---

[512] Arslan Öncü, s. 100.

[513] AİHK, *Moustaquim v. Belçika,* Başvuru No. 12313/86, 18 Şubat 1991, para. 36, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57652 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Mustafa ve Armağan Akın v. Türkiye*, Başvuru No. 4964/03, 6 Nisan 2010, para. 19, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-123626 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[514] AİHK, *Boyle v. Birleşik Krallık,* Başvuru No. 16580/90, 28 Şubat 1994, para. 41-47, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57864 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Butt v. Norveç,* Başvuru No. 47017/09, 4 Aralık 2021, para. 4 ve 76, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115012 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Jucius ve Juciuvienė v. Litvanya,* Başvuru No. 14414/03, 25 Kasım 2008, para. 27, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89813 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[515] AİHK, *Marckx v. Belçika*, para 45; AİHK, *Bronda v. İtalya,* Başvuru No. 224320/93, 9 Haziran 1998, para. 51, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58194 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[516] Akandji-Kombe, s. 42.

[517] Bkz. AİHK, *X ve Y v. Hollanda*, Başvuru No. 8978/80, 26 Mart 1985, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57603 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Stjerna v. Finlandiya,* Başvuru No. 18131/91, 25 Kasım 1994, para. 38, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57912 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bu bağlamda devletlerin, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden kaynaklanan, çocukların aile yaşantısına keyfi ya da hukuka aykırı bir biçimde müdahale etmeme ve çocukların aile bağlarını koruma yükümlülüğü olduğunu da hatırlatalım (BM Çocuk Haklar Sözleşmesi, Maddeler 8(1) ve 16).

yükümlülüğü bulunmaktadır (usuli yükümlülük).[518] AİHM'ye göre, aile hayatının temel unsuru, aile üyelerinin birlikte vakit geçirebilmeleri ve ilişkilerini normal bir şekilde sürdürebilmek adına beraber yaşamalarıdır.[519] Bu anlamda aile üyelerinin birbirinden ayrılmaması (*family separation*) ve aile birliğinin korunması (*family unity*) bu hakkın iki önemli unsuru olup devletlerin bu hakka ilişkin yükümlülüklerinin de temelini oluşturmaktadır. Kısaca, devletler aile üyelerini keyfi olarak birbirlerinden ayırmamak, aile bağlarının ve ilişkilerinin sürmesi için ellerinden gelen her şeyi yapmak durumundadır.

Aile yaşantısı ve birliğinin korunması, çocuklar açısından özellikle önemlidir. Zira aile, çocukların gelişimleri ve esenlikleri için en "doğal ortam" olarak görülmektedir.[520] Bu nedenle, AİHM'nin de sık sık tekrarladığı üzere, çocukları ilgilendiren her türlü kararda ve özellikle aile yaşantılarına ilişkin kararlarda, çocukların üstün yararı ilkesi (*best interest of the child*) gözetilmesi gereken temel ilkedir.[521] Dolayısıyla çocuğun yüksek yararı, bu yararın niteliğine ve önemine bağlı

---

[518] AİHM, *Taşkın ve diğerleri v. Türkiye*, Başvuru No. 46117/99, 10 Kasım 2004 (final 30 Mart 2005), para. 118, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67401 (Erişim Tarihi: 04.06.2021);Arslan Öncü, s. 13.

[519] AİHM, *Olsson v. İsveç (no. 1),* Başvuru No. 10465/83, 24 Mart 1988, para. 59, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548 (Erişim Tarihi : 04.06.2021). Ayrıca bkz. AİHM, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 8. Madde Rehberi - Özel hayata ve aile hayatına, konuta ve haberleşmeye saygı hakkı", son güncelleme tarihi: 30 Nisan 2019, para. 235, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

[520] BM Çocuk Haklar Sözleşmesi, "Önsöz". Dolayısıyla, yetkili makamlar ayrılığın çocuğun yüksek yararına olduğu yönünde karar vermediği sürece, çocukların, rızaları aleyhine, yakın aile üyelerinden/ebeveynlerinden ayrılmaması gerekmektedir (BM Çocuk Haklar Sözleşmesi, Madde 9(1)).

[521] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 3(1). Ayrıca bkz. BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 14 (2013) on the Right of the Child to Have His or Her Best Interests Taken as Primary Consideration (Article 3, para. 1), 29 Mayıs 2013, CRC/C/GC/1, para. 18-19, https://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Neulinger ve Shuruk v. İsviçre [BD]*, Başvuru No. 41615/07, 6 Temmuz 2010, para. 135, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *X v. Letonya* [BD], Başvuru No. 27853/09, 26 Kasım 2013, para. 96, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138992 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi - Özel hayata ve aile hayatına, konuta ve haberleşmeye saygı hakkı", para. 276.

olarak çatıştığı diğer menfaatler karşısında ağır basabilir ve onları etkisiz halde getirebilir.[522]

Çocuğun ailesi ile olan bağlarının korunmasının ve özellikle ebeveynleriyle olan ilişkilerinin devam etmesinin, *kural olarak*, çocuğun üstün yararına olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla her şeyden önce devletlerin, çocuğun ailesi (ve özellikle ebeveynleri) ile olan bağlarının korunması ve ilişkilerinin sürdürülmesi için gerekli önlemleri almak ve koparılmış aile bağlarını tekrar kurmak konusunda genel bir **pozitif yükümlülükleri** vardır.[523] Örneğin devletler, pozitif yükümlülükleri çerçevesinde, ayrı düşmüş aile bireylerinin bir araya getirilmesi yönünde, aile bireyleri ülkede olan bazı yabancıları ülkelerine kabul etmek[524] veya kaybolan aile üyelerinin izini sürmek gibi[525] çeşitli tedbirler almak durumunda kalabilir.

Çocuğun ailesinden uzaklaştırılıp koruma altına alınmasına[526] ya da ebeveyn(ler)inden ayrılmasına, ancak (i) çocuğun ciddi şekilde ihmal ya da istismar

---

[522] Aslan Öncü, s. 101; AİHM, *Sahin v. Almanya* [BD], Başvuru No. 30943/96, 8 Temmuz 2003, para. 66, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194 (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

[523] AİHM, *Gnahoré v. Fransa*, Başvuru No. 40031/98, 19 Eylül 2000 (final 17 Ocak 2001), para. 59, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58802 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[524] Bkz. AİHM, *Şen v. Hollanda*, Başvuru No. 31465/96, 21 Aralık 2001, para. 29-42, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64569 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Tuquabo-Tekle ve diğerleri v. Hollanda*, Başvuru No. 60665/00, 1 Aralık 2005 (final 1 Mart 2006), para. 41-42, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71439 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *Mubilanzila Mayeka ve Kaniki Mitunga v. Belçika*, Başvuru No. 13178/03, 12 Ekim 2006, para. 82, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77447 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). AİHM, *El Ghatet v. İsviçre*, Başvuru No. 56971/10, 8 Şubat 2017, para. 43, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168377 (Erişim Tarihi: 04.06.2021). Ayrıca bkz. BM Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi ve BM Çocuk Hakları Komitesi, "Joint General Comment No. 4 (2017) of the CMW and No. 23 (2017) of the CRC on State Obligations Regarding the Human Rights of Children in the Context of International Migration in Countries of Origin, Transit, Destination and Return", para. 27.

[525] BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi, "Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups: The Role of the Justice System", Viyana, 2017, s. 131-132, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Child-Victims/Handbook_on_Children_Recruited_and_Exploited_by_Terrorist_and_Violent_Extremist_Groups_the_Role_of_the_Justice_System.E.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[526] AİHM, *Kutzner v. Almanya*, Başvuru No. 46544/99, 26 Şubat 2002 (final: 10 Temmuz 2002), para. 58-60, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60163 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

edilmesi gibi çok istisnai durumlarda; (ii) bu konuda yetkili bir merci tarafından; (iii) çocuğun yaşını, cinsiyetini ve olgunluğunu dikkate alınarak ve çocuğun görüşleri dinlenerek;[527] (iii) ilgili ebeveynin karar sürecine katılımını sağlayarak[528] ve elbette (iv) çocuğun üstün yararı gözetilerek karar verilebilir.[529] Her ne kadar ulusal makamların bu konuda geniş bir takdir yetkisi varsa da;[530] ebeveynlerden ayrılmanın çocuk üzerinde oldukça ağır etkileri olabileceğinden, karar mercileri, her durumda (v) makul gerekçelere dayanarak karar vermeli; çocuğun ebeveyninden ayrılmasına, (vi) ancak gerçekten gerekli ve zorunluysa[531] ve başka türlü çocuğu korumanın bir yolu bulunamıyorsa[532] son çare olarak başvurmalıdır. Dolayısıyla bir çocuğun, sadece daha iyi koşullarda yaşayabilsin diye biyolojik ebeveyninden ayırılmasına karar verilemez.[533] Tüm bu kararların (vii) azami özen gösterilerek ve makul bir süre içerisinde alınması gerekmektedir, zira aksi takdirde, zamanın geçmesiyle birlikte bu husus fiilen bir çözüme kavuşmaktadır.[534] Elbette, (ix) bu kararlara karşı etkili bir hukuk yolunun da bulunuyor olması da gerekir. Bu şartlar sağlanmadan çocuğun ebeveyn(ler)inden ayrılmasına karar verilmesi halinde, devletler çocukların aile hayatına keyfi ya da hukuka aykırı bir şekilde müdahale etmiş olacak ve bu durum devletlerin 8. maddeden doğan **negatif yükümlülüklerinin** ihlalini oluşturabilecektir. Ayrıca bu durumda, aile hayatına saygı hakkına bir müdahaleyle sonuçlanan bir karar

---

[527] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 12. Ayrıca bkz. AİHM, *M. ve M. v. Hırvatistan*, Başvuru No. 10161/13, 3 Eylül 2015 (final: 3 Aralık 2015), para. 171-172, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156522 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[528] AİHM, *Elsholz v. Almanya* [BD], Başvuru No. 25735/94, 13 Temmuz 2000, para. 53, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58763 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[529] Arslan Öncü, s. 100; BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 9(1).

[530] AİHM, *B. B. and F. B. v. Almanya*, Başvuru No. 18734/09 ve 9424/11, 14 Mart 2013 (final: 14.06.2013), para. 47, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117135 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHK, *Johansen v. Norway*, Başvuru No. 17383/90, 7 Ağustos 1996, para. 64, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58059 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[531] Ibid. Örnek olarak bkz. AİHM, R. M. S. v. İspanya, Başvuru No. 28775/12, 18 Haziran 2013 (final: 18 Eylül 2013), para. 92, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-121906 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Akinnibosun v. İtalya*, Başvuru No. 9056/14, 16 Temmuz 2015 (final: 16 Ekim 2015), para. 83-84, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156086 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[532] BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 14 (2013)", para. 61.

[533] Arslan Öncü, s. 120.

[534] Ibid, s. 107; AİHM, *Ribić v. Hırvatistan*, Başvuru No. 27148/12, 2 Nisan 2015 (final: 2 Temmuz 2015), para. 92, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153315 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

alma süreci adil ve maddede güvence altına alınan menfaatlere saygılı bir şekilde yürütülmediği için, devletler 8. maddeden kaynaklanan **usuli yükümlülüklerini** de ihlal etmiş sayılabileceklerdir.

Belirtmek gerekir ki, koruma altına alınması ya da ebeveyn(ler)inden ayrılması gerçekten gerekli ise dahi, karar mercileri, çocuğun üstün yararı aksini gerektirmedikçe, çocuğun, aile üyeleri ile ve özellikle ebeveynleri ile ilişkilerini bir şekilde sürdürmeye devam etmesine imkân tanımalıdır.[535] Bu anlamda karar mercilerinin çocuğun ailesinden ayrılması/uzaklaştırılmasına ilişkin kararın geçici nitelikte bir önlem olduğunu ve nihai amacının her zaman çocuk ile ebeveynlerinin birleştirilmesi olduğunu, şartlar düzeldiğinde ailenin tekrar kurulabilmesinin hedeflendiğini gözetmesi gerekmektedir.[536] Bu doğrultuda, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesinin üçüncü fıkrasında da, ebeveyn(ler)inden ayrılmasına karar verilen çocuğun, kendi yüksek yararına aykırı olmadığı sürece, ebeveynlerinin ikisiyle de düzenli bir biçimde kişisel ilişki kurma ve doğrudan görüşme hakkına saygı gösterilmesi hakkı düzenlenmiştir. Bu açıdan devletlerin, çocukların ebeveynleriyle kişisel ilişkilerini korumak ve (şartlar uygun olursa ya da olduğunda) ailenin yeniden inşa edilmesini sağlamak amacıyla, ebeveynlere, çocuklarına karşı bakım sorumluluklarını yerine getirebilme kapasitelerini arttırmaları ve aile ortamını çocuk bakımına elverişli bir hale getirmeleri için gerekli desteği sağlamak gibi bir **pozitif yükümlülükleri** bulunabilir.[537] Diğer taraftan, aksi halde çocuğun sağlığına ve gelişimine zarar gelebileceği tespit edildiği takdirde, ebeveyn ile çocuk arasında kişisel ilişki tesis edilmemesi 8. maddenin ihlaline, elbette sebep olmayacaktır.[538]

---

[535] Ibid., para. 65; AİHK, *Hokkanen v. Finlandiya*, Başvuru No. 19823/92, 23 Eylül 1994, para. 55, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57911 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHK, *Berrehab v. Hollanda*, para. 56, 57.
[536] AİHM, *Olsson v. İsveç* (no: 1), para. 81.
[537] AİHM, *Gnahoré v. Fransa*, para. 59. Ayrıca bkz. BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 14 (2013)", para. 61.
[538] Arslan Öncü, s. 106; AİHM, *Elsholz v. Almanya* [BC], para. 50; AİHM, *T. P. ve K. M. v. Birleşik Krallık* [BD], Başvuru No. 28945/95, 10 Mayıs 2001, para. 71, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59456 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Hatırlatmak gerekir ki, AİHM'nin de belirttiği gibi, aile yaşantısı sadece ebeveyn ile çocuklar arasında kurulmamaktadır. Hatta bazı durumlarda, çocuğun akrabaları (teyzesi, dayısı, amcası, halası, büyükannesi ve büyükbabası) ya da çocuk ile herhangi bir biyolojik veya yasal bağı olmayan kişiler, *fiilen çocuk ile ebeveynlik ilişkisi* kurabilirler ve çocukla aralarında Mahkeme'nin gerektirdiği "yakın ve kişisel bağları" kurabilirler. Bu durumlarda da, çocuğun üstün yararı ilkesini de göz önünde bulundurarak, devletlerin ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkiye keyfi olarak müdahale edilmemesi yönündeki negatif yükümlülükleri ve bu ilişkinin sürdürülebilmesi için tedbirler alınması yönündeki pozitif yükümlülükleri devam etmelidir.[539] Yine de Mahkeme bu gibi durumlarla ilgili olarak, *normal şartlar altında*, bu ilişkilerin, doğası ve derecesi bakımından ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkiden farklı olduğunu ve dolayısıyla, daha düşük düzeyde bir koruma gerektirdiğini ifade etmektedir.[540]

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, AİHS'nin 8. maddesi, devletin **pozitif ve negatif yükümlülükleri arasındaki sınırı** kesin bir şekilde tanımlanmaya elverişli değildir.[541] Bu iki yükümlülük aile hayatına saygı hakkı kapsamında çoğu zaman birbirinin içine geçmekte ve bir arada var olmaktadır. Tam da bu nedenle AİHM, devletlerin 8. madde çerçevesindeki pozitif ve negatif yükümlülüklerini, benzer

---

[539] Çocuk haklarına ilişkin uluslararası insan hakları standartları bakımından da aile teriminin geniş bir şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmek gerekir. Buna göre örneğin, çocukların, sadece biyolojik ebeveynlerinden değil, aynı zamanda yasal olarak ya da fiilen çocuğun bakımından sorumlu olan, çocuklara koruyucu ebeveynlik yapan ya da geniş aile veya topluluk üyesi olup çocukla güçlü bir kişisel ilişkisi kuran hiç kimseden ayrılmaması gerekmektedir. Bkz. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 4; BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 14 (2013) on the Right of the Child to Have His or Her Best Interests Taken as Primary Consideration (art. 3, para. 1)", para. 59-60; BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation", 8 Nisan 1988, para. 5, https://www.refworld.org/docid/453883f922.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[540] AİHM, *Kruškić v. Hırvatistan*, Başvuru No. 10140/13, 25 Kasım 2014, para. 110, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-149164 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Mitovi v. Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*, Başvuru No. 53565/13, 16 Nisan 2015, 58, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153812 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[541] AİHM, *Von Hannover v. Almanya*, Başvuru No. 59320/00, 24 Haziran 2004 (final: 24 Eylül 2004), para. 57, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

ilkeleri uygulayarak değerlendirdiğini açıkça belirtmiştir.[542] Buna göre Mahkeme, her iki yükümlülüğün de varlığını ve yerine getirilip getirilmediğini tartışırken **"yarışan iki menfaat, diğer bir deyişle bireyin menfaati ile toplum menfaati arasında adil bir denge"** kurulup kurulmadığını dikkate almaktadır. Mahkeme ayrıca hem pozitif hem de negatif yükümlülükler bakımından da devletlere belirli bir takdir alanı tanımaktadır.[543]

AİHM, devletlerin aile hayatına saygı hakkı çerçevesindeki **negatif yükümlülüklerini** değerlendirirken, bahse konu müdahalenin 8. maddenin ikinci fıkrasında sıralanan koşullara uygun olup olmadığını tespit etmektedir. Buna göre, aile hayatına yapılan bir müdahalenin 8. maddeyi ihlal etmemesi için, müdahalenin (i) yasal bir dayanağının olması, (ii) meşru bir amacının bulunması ve (iii) demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olması gerekmektedir. Ayrıca AİHM, aile hayatına saygı hakkına müdahale edilmesiyle sonuçlanan karar alma süreçlerinin adil ve maddede güvence altına alınan menfaatlere saygılı bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini de değerlendirmekte; bu açıdan devletlerin 8. maddeden kaynaklanan **usuli yükümlülüklerini** yerine getirip getirmediklerini tespit etmektedir.

AİHM, devletin aile hayatında saygı hakkından doğan **pozitif yükümlülüklerini** ihlal edip etmediğini tespit ederken de benzer bir mantığı takip eder. Buna göre devletin, somut olayda, aile yaşantısının sürdürülmesi ve aile birliğinin korunması için kendisinden beklenen tedbirleri almamasının meşru bir amacı olup olmadığı ve yine bu tedbiri almamanın demokratik bir toplumda, ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi,

---

[542] Ibid.; Arslan Öncü, s. 9.
[543] Ibid.

sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olup olmadığı, belirleyici olacaktır.

AİHM, devletlerin ilgili maddeden doğan yükümlülükleriyle ilgili bir değerlendirme yaparken, devletlerin bu husustaki takdir yetkilerini de dikkate alır. Diğer bir deyişle Mahkeme, devletlerin aile hayatına keyfi veya hukuka aykırı bir müdahale yapıp yapmamış olduğunu belirlerken (negatif yükümlülük) ya da devletlerin aile hayatına saygı hakkı çerçevesindeki pozitif yükümlülüklerine uymak için yeterince çaba sarf edip etmediğini değerlendirirken, devletlere bir **takdir yetkisi** tanır. Devletlerin her bir somut olayda sahip oldukları takdir yetkisinin darlığı ya da genişliği sorunların niteliğine ve tehlikede olan menfaatlerin önemine göre değişmektedir.[544] Devletler genel olarak çocuklarla ilgili kararlarda (velayet ya da koruma kararı) geniş bir takdir yetkisine sahip olsalar da;[545] Mahkeme, devlet makamları tarafından ebeveynlerin çocuklarla ilişki kurma hakkına getirilen ilave kısıtlamalar bakımından (örneğin çocuk hakkında koruma kararı verilmesine ek olarak ebeveyninin çocukla iletişim kurmasının tamamen yasaklanması gibi) daha katı bir inceleme gerektiğini ifade etmektedir. Zira bu gibi ilave kısıtlamalar, özellikle küçük yaştaki çocuklar ile ebeveyn(ler) arasındaki aile ilişkilerinin bilfiil kısıtlanması tehlikesini barındırır.[546]

2.3.4.2. Hukuki Değerlendirme

Avrupa devletlerinin, Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının, 8. maddede güvence altına alınana "aile hayatına saygı hakkı" kapsamındaki yükümlülükleri, kampta bulunan her çocuk için farklı şekillerde

---

[544] AİHM, *Sahin v. Almanya* [BD], para. 65.
[545] Kilkelly, s. 11-13.
[546] AİHM, *Sahin v. Almanya* [BD], para. 65; AİHM, *Sommerfeld v. Almanya* [BD], Başvuru No. 31871/96, 8 Temmuz 2003, para. 63, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, *Elsholz v. Almanya* [BD], para. 49. Ayrıca bkz. AİHM, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi - Özel hayata ve aile hayatına, konuta ve haberleşmeye saygı hakkı", para. 243.

ortaya çıkacaktır. Zira "Geri Dönüşe ilişkin Engeller ve Avrupa Devletlerinin Tutumları" başlığı altında detaylı bir biçimde açıklandığı üzere, kampta tutulan Avrupa vatandaşı çocuklar, yaşları, cinsiyetleri, aile durumları, vatandaşlık statüleri, maruz kaldıkları ihlaller, ebeveynlerinin profilleri vb. bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu anlamda çocukların, ülkelerine geri dönmek konusunda da görece farklı sorunlarla karşı karşıya oldukları söylenebilir. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının ülkelerine geri getirilmeleri ile bağlantılı ve aile hayatına saygı hakkı çerçevesinde ortaya çıkan yükümlülükleri iki ayrı başlık altında incelenecektir. Buna göre, AİHS 8. maddede düzenlenen aile hayatına saygı hakkı, bu çalışmanın konusu kapsamında hem gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine dönmeleri ve bu şekilde ülkelerinde bulunan aile üyeleri ile bir araya gelmeleri açısından, hem de çocukların kampta tutulan ebeveynleri ile birlikte ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

2.3.4.2.1. Çocukların Ebeveynleri ile Birlikte Ülkelerine Geri Dönüşlerinin Sağlanması

Belirtildiği gibi, kamplarda tutulan bazı çocuklar, halihazırda ebeveynleriyle beraber orada kalmaktadır ve Avrupa devletleri, bu çocukları (bazı istisnalar hariç) *ebeveynleriyle birlikte* ülkelerine geri getirmeyi reddetmektedir. Bunun sonucunda kimi zaman ebeveynlerin, çocuklarının kamplardaki insanlık dışı koşullardan kurtulabilmesi için ebeveynlik haklarından vazgeçmek zorunda kaldıkları; kimi zaman ise ebeveynlerin özgür iradeyle açıklanan rızaları olmadan çocukların ülkelerine geri götürüldükleri iddia edilmektedir. Dolayısıyla, Avrupa devletlerinin ebeveyn ve çocukların ayrı düşmesine yol açan bu müdahalelerin (başka bir ifadeyle, gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarını, kamplardaki ebeveynlerinden ayırarak ülkelerine geri götürmelerinin) 8. maddeden kaynaklanan negatif yükümlülüklerini ihlal edip etmediğini tespit etmek gerekmektedir.

Bu değerlendirmeyi yapabilmek için, en başta, bahsi geçen çocuk ve ebeveynler arasında bir **"aile yaşantısının"** var olup olmadığına karar verilmesi gerekir. Bilindiği gibi, kampta bulunan birçok yetişkinin çocuklarıyla aralarında hukuksal bir bağ bulunmamaktadır. Bu kişilerin bir bölümü IŞİD yönetimi altındayken evlendikleri ve çocuk sahibi olduklarından ötürü, evlilikleri resmi olarak hiçbir devlet tarafından tanınmamaktadır. Ayrıca sahada yapılan incelemeler, özellikle ebeveynlerini kaybetmiş küçük yaştaki çocuklara, kamplardaki başkaca yetişkinlerin ebeveynlik yaptığını göstermektedir. Bu çocukların, kendilerine fiilen ebeveynlik yapan kişilerle aralarında ne biyolojik ne de hukuksal bir bağ bulunur. Son olarak kamptaki bazı çocuklar, ebeveynleriyle değil, aralarında yine biyolojik bir bağ olan başka bir aile üyesiyle (örneğin, kardeş, kuzen ya da teyze gibi) beraber kalmaktadır. Dolayısıyla aile yaşantısının tespiti, özellikle bu şekilde resmi olarak tanınmış bir çocuk-ebeveyn ilişkisine sahip olmayanlar açısından pek kolay olmayacaktır. Ancak AİHM, kişiler arasında fiiliyatta "gerçek ve yakın kişisel bağlar" bulunduğu taktirde, çocuk-ebeveyn arasında hukuksal ya da biyolojik bir bağ olmasa da, aile yaşantısının var olabileceğini kabul etmektedir. Fakat elbette, her bir çocuk-ebeveyn ilişkisi (ve her bir Avrupa devleti nezdinde) için bu değerlendirmenin ayrı ayrı yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada da aile yaşantısının varlığı, kamp koşulları bakımından, çok genel hatlarıyla analiz edilmiştir. Bu analizde de, negatif yükümlülüklerine ilişkin olarak devletlerin dikkat etmeleri gereken fakat çoğunlukla da göz ardı ettikleri kimi hususlar vurgulanmıştır.

Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarını, kamplardaki ebeveynlerinden ayırarak ülkelerine geri götürmelerinin 8. maddeden kaynaklanan negatif yükümlülüklerini ihlal edip etmediğinin tespitinde, şu hususlar önem taşır: Aile yaşantısına yapılan bu müdahalenin (i) yasal bir dayanağının olup olmadığını, (ii) meşru bir amacının bulunup bulunmadığını ve (iii) demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını incelemek gerekir.

Neredeyse tüm Avrupa devletlerinde çocukların belirli şartlarda ebeveynlerinden ayrılmaları, uzaklaştırılmaları ve/veya devlet koruması altına alınmalarına dair hukuki düzenlemeler bulunur; dolayısıyla somut olaydaki müdahalelerinin **yasal bir dayanağı** olduğu söylenebilir. Müdahalenin **meşru bir amacı** olup olmadığı hakkında ise bir değerlendirme yapmak kolay olmaz. Zira Avrupa devletleri, tam olarak hangi gerekçelerle ebeveynleri değil yalnızca çocukları geri getirmeyi tercih ettiklerini resmi olarak açıklamamaktadır. Nitekim çoğunun geri getirmeye ilişkin politikaları da belirsizdir. Ancak devlet temsilcilerinin yaptıkları çeşitli açıklamalardan, ebeveynleri geri getirmemenin, ulusal güvenliğin korunmasıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu da 8. maddenin 2. fıkrasında sayılan meşru amaçlardan birisidir. Dolayısıyla, bu değerlendirmede tartışılacak temel mesele, açıktır ki, Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan yetişkin vatandaşlarını, çocukların ebeveynlerinden ayrılması pahasına ülkelerine getirmeyi reddetmesinin, gerçekten ulusal güvenliğin korunması için **demokratik bir toplumda gerekli** olup olmadığıdır. Bireyin menfaati ile toplumun menfaati arasında adil bir denge kurulup kurulmadığı, bu değerlendirme yapılırken, yine dikkate alınmıştır.

Devletlerin kamplardaki yetişkinleri, çocukların ebeveynlerinden ayrılması pahasına, ülkelerine getirmeyi reddederek korumayı hedeflediği toplum menfaati "ulusal güvenliğin" korunmasıdır. Her ne kadar devletlerin, ulusal güvenliğe ilişkin tehditlerin neler olduğuna ve bunlarla nasıl mücadele edileceğine ilişkin bir takdir yetkisi varsa da; devletler her durumda bu tehditlerin varlığını inandırıcı bir şekilde ve somut verilere dayanarak ortaya koymak zorundadır.[547] Özellikle devletlerin ulusal güvenlik gerekçesiyle başvurduğu tedbirlerin, demokratik bir toplumda gerekli olması,

[547] AİHM, *Janowiec ve diğerleri v. Rusya*, Başvuru No. 55508/07 ve 29520/09, 21 Ekim 2013, para. 213-214, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127684 (Erişim Tarihi: 04.06.2021); AİHM, "National security and European case-law", 2013, "Özet", s. 3, https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

diğer bir ifadeyle, aşırı ve orantısız olmaması gerekir.[548] "Gözaltı Kamplarındaki Yabancı Kadın ve Çocuk Profilleri" başlığı altında detaylı olarak incelendiği üzere, kamplardaki kadınların büyük bir bölümü, ya hiçbir zaman IŞİD ideolojisini benimsememiş ve örgütte aktif rol almamış, ya da her ne kadar ilk zamanlarda örgütün ideolojisini benimsemiş ve örgütte aktif rol almışsa da, bundan artık pişmanlık duymaktadır.[549] Dolayısıyla bu kadınların Avrupa devletlerinin ulusal güvenlikleri için bir risk teşkil ettikleri pek de söylenemez. Kampta tutulan ve hala IŞİD ideolojisini benimsemeye devam eden kadınların ise, ülkelerine geri getirilmeleri, belirtildiği gibi, yargılama, rehabilitasyon ve topluma yeniden entegre olma gibi etapları da içeren kapsamlı ve uzun soluklu bir sürecin ilk adımını oluşturacaktır. Zira Avrupa devletleri bu kişileri ülkelerine geri getirdikten sonra, ulusal güvenlik açısından bir tehdit oluşturmamaları için gerekli olan bu tedbirleri alabilecek kapasiteye sahiptir. Zaten belirtildiği gibi, bu kişilerin ne zaman kontrolden çıkacağı belli olmayan ve adil bir şekilde yargılanmalarının mümkün olmadığı koşullarda bırakılmasının, Avrupa devletlerinin ulusal güvenliği için uzun vadede daha büyük bir sorun teşkil edeceği sahadaki birçok farklı aktör tarafından ileri sürülmektedir. Üstelik Avrupa devletlerinin, bu kişileri adeta kolektif bir cezalandırma yöntemi olarak insanlık dışı koşullarda yaşamaya terk etmelerinin, kampta kalanların Avrupa devlet yönetimlerine daha fazla öfkelenmelerine ve bu öfkenin ilerde şiddet içeren eylemlere dönüşmesine sebep olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu sebeplerle, her ne kadar Avrupa devletlerinin ulusal güvenlikleri konusunda endişelenmekte bir haklılık payları varsa da, oluşabilecek güvenlik tehdidinin devletler tarafından kontrol altında tutulabilecek bir tehdit olduğu söylenebilir. Ancak yine de, kampta tutulan ve vatandaşı olduğu devlet tarafından ülkesine geri getirilmek istenmeyen her yetişkin için bu değerlendirmenin ayrı ayrı yapılması gerektiğini akılda tutmak gerekir.

---

[548] AİHM, *Konstantin Markin v. Rusya*, Başvuru No. 30078/06, 22 Mart 2012, para. 137, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
[549] Rights and Security International, para. 95.

Avrupa devletleri, ulusal güvenlik gerekçesiyle kamplardaki yetişkinleri ülkelerine getirmeyi reddetmekte, böylelikle çocukları ebeveynlerinden ayırmakta, başka bir ifadeyle, çocukların aile yaşantısına müdahale etmektedir. Bu müdahalenin gerçekten demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını tespit edebilmek için ise, kamptaki çocukların ebeveynlerinden ayrılmalarının çocuklar üzerinde nasıl bir etki yaratabileceğini saptamak gerekir. Elbette bu değerlendirme yapılırken, her daim, çocuğun üstün yararı ilkesinin göz önünde bulundurulacaktır. En başta belirtmek gerekir ki, özellikle silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların ebeveynlerinden ayrılmaları, çoğu kez, çocuğun üstün yararına değildir.[550] Zira silahlı çatışmalardan etkilenen çocuklar normal hayata adapte olabilmek ve iyileşebilmek için ebeveynlerinin ilgi ve bakımına özellikle ihtiyaç duyarlar. Gerçekten de gözaltı kamplarında tutulan ve silahlı çatışmalardan etkilenmiş olan bu çocukların, oldukça küçük yaşta oldukları, zaten halihazırda ciddi fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşadıkları ve bu anlamda ebeveynlerinin ilgisine normalde olduğundan çok daha fazla ihtiyaç duydukları ortadadır.[551] Her şeyden öte, bu çocukların ebeveynleri, zaten oldukça kaotik geçen çocukluk yaşamlarında sabit kalan belki de tek şeydir.[552] Kamplarda tutulan çocukların büyük bir bölümünün yaşlarının oldukça küçük olduğu düşünüldüğünde, gözaltı kampları dışındaki yaşama dair hiçbir fikirleri olmadığı da açıktır. Dolayısıyla halihazırda sevdiklerinin, yakınlarının ya da tanıdıklarının taciz edilmesine, yaralanmasına ya da öldürülmesine şahit olan bu çocuklar için ebeveynlerinden ayrılmak çok ciddi bir travmaya sebep olabilecek, topluma yeniden adapte olmalarını güçleştirebilecektir.[553] Öte yandan, şayet çocuklar ebeveynlerinden

---

[550] International Committee of the Red Cross ("ICRC"), "Children Affected by Armed Conflict and Other Situations of Violence, Geneva, 14-16 March 2011", *ICRC*, Cenevre, 2011, https://www.icrc.org/es/doc/assets/files/publications/icrc-002-4082.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021), s. 15.

[551] Rights and Security International, para. 39-40; Global Legal Monitor.

[552] Belçika Çocuk Hakları Ombudsmanı, s. 2.

[553] Speckhard, Ellenberg; Belçika Çocuk Hakları Ombudsmanı, s. 2; International Committee of the Red Cross, s. 17. Ayrıca bkz. Radicalisation Awareness Network ("RAN"), "Child Returnees from Conflict Zones", Kasım 2016, s. 3, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-

ayrılarak ülkelerine götürülürlerse, muhtemelen ebeveynlerini bir daha hiçbir zaman göremeyecek ve iletişimi sürdüremeyeceklerdir. Hatırlanacağı üzere, AİHM içtihadına göre, her ne kadar devletlerin, çocukların devlet korumasına alınması ve ebeveynlerinden uzaklaştırılmalarına ilişkin kararlarda geniş bir takdir yetkisi olsa da, ebeveynlerin çocuklarla ilişki kurma hakkına getirilen ilave kısıtlamalar bakımından daha katı bir inceleme yapılması gerekir. Somut olayın koşullarında ebeveynleri hayati risk arz eden kamp koşullarında bırakmak, çocuklarıyla olan ilişkilerini kesmek anlamına gelir. Ülkelerine döndükleri takdirde ise, yargılanıp hapis cezası alsalar bile, çocuklarıyla iletişimlerini sürdürmeleri imkân dahilindedir.[554] En azından çocuklar, ebeveynlerinin nerede ve nasıl olduğunu bilebileceklerdir. Devletler de, ailenin yeniden inşa edilmesini sağlamak amacıyla, ebeveynlerin çocuklarına karşı bakım sorumluluklarını yerine getirebilme kapasitelerini arttırmaları ve aile ortamını çocuk bakımına elverişli bir hale getirmeleri için gerekli desteği sağlama yükümlülüklerini de yerine getirebilecektir. Dolayısıyla çocuğun ebeveyninden kopartılarak ülkesine (geri) götürülmesi, sadece ileride yeniden kurulabilecek bir aile ihtimalinin değil, çocuk-ebeveyn arasında kısıtlı da olsa sürdürülebilecek ilişkinin de engellenmesidir. Tüm bu hususlar beraber değerlendirildiğinde, ulusal güvenliğin korunması adına çocuklarından ebeveynlerinden ayrılarak ülkelerine geri götürülmelerinin, 8. maddenin 2. fıkrası bakımından demokratik bir toplumda gerekli bir tedbir olarak görülmesi oldukça zordur.

Son olarak, Avrupa devletlerinin kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarını ebeveynlerinden ayırarak ülkeye götürme kararlarını alırken 8. maddeden doğan usuli yükümlülüklerini ihlal ettikleri söylenebilir. Zira belirtildiği gibi, aile hayatına saygı hakkına müdahaleyle sonuçlanan karar alma süreçlerinin adil ve maddede güvence

---

papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

[554] BM Terörle Mücadele Merkezi, para. 126.

altına alınan menfaatlere saygılı bir şekilde yürütülmesi gerekir. Bu açıdan kamplarda tutulan çocukların ebeveynlerinden ayrılarak ülkelerine götürülmelerinin tek yolu; (ebeveynler özgür iradeye dayalı açık rızalarını vermedikleri sürece) hukuksal denetime tabii yetkili bir mercinin, kamptaki her bir çocuk için ayrı ayrı, çocuğun yaş, cinsiyet ve olgunluğunu dikkate alınarak, mümkün olduğunca çocuğun tercihleri doğrultusunda ve elbette her durumda çocuğun üstün yararını gözeterek bu hususta bir karar vermesidir. Fakat Avrupa devletleri çoğunlukla, kamptaki hangi çocukların hangi şartlarda ülkelerine geri getirileceğine dair genel geçer uygulamalara başvurmakta ve böylece kampta bulunan vatandaşlarını tektipleştirmektedir. Diğer bir deyişle, devletler her bir ebeveyn için ayrı ayrı bir değerlendirme yapmamakta, kamplardaki bütün yetişkinleri homojen bir grup olarak kabul etmekte ve bu anlamda hepsinin devletler için aynı ulusal güvenlik tehdidini oluşturacağını varsaymaktadır. Üstelik bu süreçlerin azami özen gösterilerek ve makul bir süre içerisinde tamamlanması gerekirken, devletler Mart 2019'dan bu yana, iki yılı aşkın süredir, bu süreci hızlandırmak adına hiçbir adım atmamışlardır. Tüm bu sebeplerle, birçok Avrupa devletlerinin kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarını ebeveynlerinden ayırarak ülkeye götürme kararlarını alırken usuli yükümlülüklerini ihlal ettikleri ileri sürülebilir.

2.3.4.2.2. Çocukların Aile Üyelerinin Bulunduğu Ülkelere Geri Dönüşlerinin Sağlanması

Kamplardaki çocukların bir bölümünün dönmek istedikleri Avrupa ülkelerinde ebeveyn(ler)i veya başkaca akrabaları bulunmaktadır. Avrupa devletleri, bu çocukları ülkelerine geri götürmeyi reddederek, aile fertlerinin bir araya gelmesine de bir anlamda engel olmaktadır. Bu çerçevede Avrupa devletlerinin, hem çocukların hem de Avrupa ülkelerinde bulunan ebeveynlerin/akrabaların aile yaşantılarını korumaları ve sürdürebilmeleri için gerekli tedbirleri almadıkları söylenebilir. O halde Avrupa devletlerinin, çocukları aile fertleriyle buluşturmak için gerekli olan tedbirleri almamasının, 8. maddeden kaynaklanan pozitif yükümlülüklerini ihlal edip

etmediğinin de tespiti gerekir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için de yine öncelikle, bahsi geçen çocuk-aile fertleri arasında bir **"aile yaşantısının"** var olup olmadığına karar verilmesi gerekmektedir.

Kampta tutulan çocukların bir bölümünün dönmek istedikleri Avrupa ülkelerinde *ebeveyn(ler)i* bulunuyor olabilir. Bu durum, örneğin çocuğun ebeveynlerden birisi tarafından kaçırılarak IŞİD topraklarına götürülmesi ve diğer ebeveynin ülkede kalması halinde; veyahut yaşı daha büyük olan bir çocuğun ebeveynlerinden habersiz üçüncü kişiler tarafından IŞİD topraklarına kaçırılması halinde gerçekleşmiş olabilir. Bu çocuklar, ülkede kalan ebeveyn(ler)i ile uzun süredir görüşmemiş (ya da görüşememiş) ve dolayısıyla fiiliyatta aralarındaki "gerçek ve yakın bağı" belli ölçüde yitirmiş de olabilirler. Böyle durumlarda, şayet çocuk ve ebeveyn arasında hukuksal bir bağ varsa, başka bir ifadeyle bahsi geçen çocuk evlilik içerisinde dünyaya gelmişse, AİHM içtihadına göre, bu çocuk ile ebeveyni arasında aile yaşantısı kendiliğinden kurulmuş sayılacaktır. Bu anlamda ebeveyn ve çocuğun, örneğin yıllardır görüşmemiş olmaları, aile yaşantısının varlığını ortadan kaldırmayacaktır. Her ne kadar AİHM, çocuk ve ebeveyn arasında yalnızca biyolojik bir bağ olmasının, tek başına aile yaşantısının varlığı anlamına gelmeyeceğini belirtmişse de, Mahkeme bazı koşullarda biyolojik ebeveyn ile evlilik dışı çocuğu arasında gelişebilecek "potansiyel aile yaşantısını" da 8. madde çerçevesinde değerlendirir. Dolayısıyla evlilik dışı doğmuş kamptaki bir çocuk ile Avrupa ülkelerinden birindeki biyolojik ebeveyni arasında, henüz "gerçek ve yakın bir bağ" kurulmamışsa da, bu bağı kurma ihtimalleri dahilinde, 8. madde uygulanabilir hale gelebilecektir. Son olarak, bazı çocukların dönmek istedikleri Avrupa ülkelerinde, kardeş, amca, teyze, dayı, hala veya büyükanne ve büyükbaba gibi akrabaları bulunuyor olabilir. AİHM somut olayın koşullarını dikkate alarak bazı durumlarda, bu sayılan kişiler ile çocuklar arasında da aile yaşantısının var olabileceğini kabul etmiştir. Somut olayın koşulları, elbette her bir çocuk için ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Fakat genel olarak şunları ileri sürebiliriz: Örneğin, çocuğun yaşının çok küçük olması, ebeveynlerinden ikisinin de ölü ya da

kayıp olması ve çocuğun tek akrabasının Avrupa ülkelerinde bulunması halinde, bu akraba ile çocuk arasında, çocuğun üstün yararı da gözetilerek, aile yaşantısı olduğu sonucuna varılabilir. Bir başka örnek; çocuğun küçüklüğünden itibaren, Avrupa ülkesinde bulunan bir akrabası tarafından büyütülmüş olması, bu kişi ile aralarında "gerçek ve yakın" bir bağ olması, uzun süre çocuğun bakım yükümlülüğünün bu akrabanın üstlenmiş olması, aralarında bir aile yaşantısı olması sonucunu doğurabilir. Ancak şayet çocuklar gözaltı kamplarında ebeveynleriyle beraber iseler ya da ebeveynleri hayatta ise, Mahkeme'nin çocuk ile Avrupa ülkelerindeki akrabaları arasında bir aile yaşantısı olduğuna karar vermesinin zor olacağı kanaatindeyiz.

Avrupa devletlerinin, gözaltı kamplarında tutulan çocukları, aile ferlerinin bulunduğu ülkelerine geri getirmemesinin 8. maddeden kaynaklanan pozitif yükümlülüklerinin ihlali anlamına gelip gelmediğinin tespitinde de, somut olaya göre, aile yaşantısının sürdürülmesi ve aile birliğinin korunması için devletin kendisinden beklenen tedbirleri almamasının meşru bir amacı olup olmadığı ve yine bu tedbiri almamanın demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı belirleyicidir. Öte yandan böyle bir tespitin her ebeveyn-çocuk ilişkisi için (ve her Avrupa devleti nezdinde) ayrı ayrı yapılması gerektiğinin, çalışma kapsamında ise çok genel bir değerlendirme yapıldığının altını yeniden çizmek gerekir.

AİHM, aile fertlerinden birisi halihazırda taraf devletin ülkesinde bulunduğu ve aile yaşantısından mahrum kaldığı takdirde, devletlerin, 8. madde çerçevesinde, başka ülkelerde bulunan aile üyelerinin bir araya getirilmesi konusunda pozitif bir yükümlülüğü olabileceğini kabul etmiştir.[555] Elbette ki devletin aile fertlerini bir araya getirecek önlemleri, meşru bir amaç doğrultusunda ve demokratik bir toplumda gerekli olması koşuluyla, almaması mümkündür. Bu hususta yine, yarışan iki menfaat

[555] AİHM, *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık,* para 26.

arasında, başka bir ifadeyle bireyin menfaati ile toplum menfaati arasındaki adil dengenin kurulup kurulmadığına dikkat etmek gerekir.

Devletlerin kamplardaki çocuk vatandaşlarının ülkelerine geri dönüşlerini sağlamayı reddederek korumayı hedeflediği toplum menfaati, bir kez daha, ulusal güvenliğini korunmasıdır. Belirtildiği gibi devletler ulusal güvenlik tehditlerinin varlığını, inandırıcı bir şekilde ve somut verilere dayanarak ortaya koymak zorundadır.[556] Ayrıca devletlerin ulusal güvenlik gerekçesiyle normal şartlarda almaları gereken tedbirleri almamaları, demokratik bir toplumda gerekli olmalı, başka bir ifadeyle korunan menfaate oranla aşırı ve orantısız olmamalıdır.[557] "Gözaltı Kamplarındaki Yabancı Kadın ve Çocuk Profilleri" başlığı altında detaylı olarak incelendiği üzere, kamplardaki çocukların arasında, gözaltı kamplarında doğmuş olup IŞİD hakimiyetinde hiç yaşamamış olanların yanı sıra, yaşları daha büyük olup IŞİD'in şiddet eylemlerinde istismar ederek kullandığı çocuklar da bulunur. Elbette ki her bir çocuğun, yaşı, cinsiyeti, olgunluk seviyesi, IŞİD ideolojisine bağlılığı, maruz kaldığı eğitim ve örgüt yapılanması içerisindeki rolü açısından, Avrupa devletleri için teşkil edebileceği "ulusal güvenlik" tehdidi farklıdır. Bu açıdan, kamplardaki çocukların çok büyük bir bölümünün on iki, çoğunun beş yaşından küçük olduğunu; yaşları göz önünde bulundurulduğunda devletler için herhangi bir güvenlik tehdidine sebep olmalarının mümkün olmadığını belirtelim. Yaşları büyük olanların ise, şiddet eylemlerinde yer aldıkları ve IŞİD ideolojisine daha uzun süre maruz kaldıkları takdirde, devletler için güvenlik tehdidi oluşturabilecekleri düşünülse bile; bu çocukların her ne olursa olsun "çocuk" oldukları ve silahlı çatışmalarda kullanılmış olsalar dahi öncelikle "mağdur" olarak kabul edilmeleri gerektiği hatırda tutulmalıdır. Bu çocukların bir güvenlik tehdidi oluşturdukları iddiası kabul edilse dahi, devletlerin hem çocukların fiziksel, ruhsal ve psikolojik sağlığını koruma, hem silahlı

---

[556] AİHM, *Janowiec ve diğerleri v. Rusya*, para. 213-214. Ayrıca bkz. AİHM, "National security and European case-law", s. 3.
[557] AİHM, *Konstantin Markin v. Rusya*, para. 137.

çatışmalardan etkilenmiş olanlarını iyileştirme ve hem de ortaya çıkabilecek güvenlik tehlikelerini kontrol altında tutma ve engelleme kapasiteleri bulunmaktadır. Üstelik her durumda bu çocukların, hayatlarının risk altında olduğu ve ne zaman kontrolden çıkacağı belli olmayan kamplarda bırakılmalarının, Avrupa devletlerinin ulusal güvenliği için uzun vadede daha büyük bir sorun teşkil edeceği, bu çalışmada sıklıkla ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Avrupa devletlerinin, kamplarda tutulan çocukların ülkelerine geri getirilmelerinden doğabilecek güvenlik tehdidinin devletler tarafından kontrol altında tutulabilecek bir tehdit olduğu söylenebilir. Fakat kampta tutulan ve vatandaşı olduğu devlet tarafından ülkesine geri getirilmek istenmeyen her çocuk için bu değerlendirmenin ayrı ayrı yapılması gerektiğini, yine hatırlatmakta fayda olabilir.

Avrupa devletleri, ulusal güvenliklerini korumak amacıyla kamplardaki çocukları ülkelerine getirmeyi reddederek çocukların aile fertleriyle bir araya gelmelerine engel olmaktadır. Devletlerin bu tercihinin gerçekten demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını anlayabilmek için, kamplardaki çocukların Avrupa ülkelerinde bulunan aile üyeleriyle bir araya gelememelerinin çocuklar üzerinde nasıl bir etki yaratabileceğini tespit etmek gerekir. Bu değerlendirme yapılırken, her zaman olduğu gibi, çocuğun üstün yararı ilkesi göz önünde bulundurulur. Belirtildiği gibi, kamplardaki çocuklar gibi, silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların ebeveynleri ve diğer aile bireyleriyle bir arada olmaları, toplumsal yaşama uyum sağlayabilmeleri ve iyileşebilmeleri için elzem görünür. Zira çoğunlukla duygusal, psikolojik ve fiziksel olarak yıpranmış ve zarar görmüş bu çocuklar, ebeveynlerinin ve aile üyelerinin ilgi ve bakımına özellikle ihtiyaç duyar. Ayrıca kampta tutulan birçok çocuğun halihazırda ebeveyn ya da yakınlarını kaybetmiş olduğu, dolayısıyla Avrupa ülkelerinde bulunan ebeveyn ya da diğer aile fertlerinin, çocukla aralarında akrabalık bağı bulunan yegane kişiler oldukları unutulmamalıdır. Özellikle bu şekilde kimsesiz kalmış çocukların, sahip oldukları tek akrabalarıyla bir araya gelmelerinin engellenmesi, herhangi bir ailenin parçası olma şanslarının tamamen ellerinden alınması anlamına gelebilir ve bu anlamda çocuklarda sonradan telafi edilemeyecek derin yaralar açabilir. Tüm bu

hususlar beraber değerlendirildiğinde, şayet çocuğun Avrupa ülkesinde gerçek ve yakın bir bağ kurduğu bir aile üyesi varsa ve özellikle bu aile üyesi çocuğun sahip olduğu tek akrabasıysa, devletlerin ulusal güvenliğin korunması adına, bu çocukları ülkelerine götürmeyi reddetmesi, 8. maddeden doğan pozitif yükümlülüklerinin ihlali anlamına gelebilecektir.

SONUÇ

IŞİD'in Mart 2019'da toprak hakimiyetini yitirmesinden bu yana, Avrupa vatandaşı olan binin üzerinde kadın ve çocuk, Suriye'nin kuzeydoğusundaki kamplarda insanlık dışı koşullarda gözaltında tutulmaktadır. Bu kadın ve çocuklar, kampların denetiminden sorumlu Rojava Özerk Yönetimi'nce kamplardan gönderilmek istenmekte, diğer yandan IŞİD ile bağlantıları olduğu ve ulusal güvenlik için tehdit oluşturdukları gerekçeleriyle vatandaşları oldukları Avrupa devletlerince ülkelerine geri dönüşleri sağlanmamaktadır. Fiilen gözaltında tutulan, Avrupa devletleri dönüşlerini organize etmediği sürece kamptan ayrılmalarına izin verilmeyen ama Avrupa devletlerinin de bu desteği vermekten geri durduğu kadın ve çocukların, iki yılı aşkın süredir sıkışıp kaldığı kamplar, artık bu sebeple "Avrupa'nın Guantanamo'su" olarak anılmaktadır.

Özellikle büyük bir bölümü on iki yaşından, çoğu beş yaşından küçük olan ve hayatlarının sürekli olarak tehlike altında olduğu kamplarda tutuklu bulunan çocukların, en kısa zamanda güvenli yollardan ülkelerine dönmeleri büyük önem arz etmektedir. Kampın denetiminden sorumlu Rojava Özerk Yönetimi'ne ek olarak, BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve yanı sıra güvenlik uzmanları, çocuk hakları dernekleri, kamplardaki kadın ve çocukların akrabaları gibi birçok çeşitli farklı kurum ya da aktör, Avrupa Devletlerine, kamplarda bulunan vatandaşlarının ve özellikle çocuk vatandaşların ülkelerine güvenli bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanması yönünde uzun süredir çağrıda bulunmaktadır. Ancak maalesef birçok Avrupa devleti, bir yandan hukuki argümanlara dayanarak, bir yandan da lojistik zorlukları ve güvenlik endişelerini öne sürerek vatandaşlarının geri dönüşünü sağlamak gibi bir sorumlulukları ve imkânları olmadığını ileri sürmektedir.

Avrupa devletlerinin kamplarda tutulan vatandaşlarını geri getirmeyi sistematik olarak reddetmesi, kamplarda yakınları bulunan kişilerin önce ulusal yargı

makamlarına ardından da iç hukuk yollarını tüketerek AİHM'ye başvurmalarına sebep olmuştur. AİHM'nin bu konuda yakın zamanda vermesi beklenen karar, kamplarda tutulan altı yüzün üzerindeki Avrupa vatandaşı çocuğun (geri) getirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu çerçevede de çalışma, kamplardaki çocukların vatandaşları oldukları Avrupa ülkelerine, ebeveynleriyle birlikte kontrollü olarak geri dönüşlerinin sağlanması hususunda, ilgili devletlerin AİHM içtihadı çerçevesindeki yükümlülüklerini tartışmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla da çalışmanın, bir anlamda, AİHM'nin meseleyi nasıl ve ne çerçevede ele alıp karara bağlayacağına ilişkin bir analiz ortaya koyduğu söylenebilir.

Çalışma bu analizi yapabilmek için, öncelikle, Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşları üzerindeki ülke dışı yetkisini ve kampta tutulan çocukların vatandaşlığına ilişkin tartışmalı hususları ele almıştır. Gerçekten de Avrupa devletlerinin çocukların geri getirilmesi yönündeki yükümlülüklerinin varlığını ve kapsamını tespit etmek açısından, devletlerin AİHM içtihadı çerçevesinde kamplardaki çocuk vatandaşları üzerinde **ülke dışı yetkisi** olup olmadığını belirlemek büyük önem taşır. Aslında ilk bakışta Avrupa devletlerinin kamplardaki çocuk vatandaşları üzerinde yetkisi olmadığı düşünülebilir: Mahkeme'nin devletlerin ülke dışı yetkilerinin varlığını belirlemek için kullandığı iki klasik kriter (bir bölge üzerinde etkili kontrol ile kişiler üzerinde etkili kontrol) somut olayda söz konusu değildir. Zira Avrupa devletleri ne Suriye'nin kuzeydoğusundaki *gözaltı kamplarının bulunduğu bölge* üzerinde etkili bir kontrol sahibidir; ne de *kampta bulunan çocuk ve yetişkin vatandaşları* üzerinde fiziksel bir denetim sağlamaktadır. Fakat devletlerin ülke dışı yetkisine ilişkin yaptığımız inceleme sonucunda, AİHM içtihadı bağlamında, Avrupa devletlerinin kamplarda tutulan çocuk vatandaşları üzerinde ülke dışı yetkileri olduğunun birkaç farklı şekilde ileri sürülebileceği sonucuna varılmıştır:

Öncelikle, Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarına **konsolosluk yardımı** sunmayı reddetmesi (kişilerin konsolosluk yardımı talep etme hakkı olmasına ve kamp yetkililerinin iş birliği teklif etmiş olmasına rağmen ve bunu yapabilecek donanıma ve kapasiteye sahip oldukları halde) bu çocukları devletin yetki alanına sokabilecektir. Zira kamplarda tutulan çocukların Avrupa vatandaşı olduklarını kanıtlamalarının, gerekli kimlik ve seyahat belgelerini bastırmalarının ve kamplarda maruz kaldıkları hak ihlallerine son vermenin tek yolu, ilgili devletlerin, gerekli konsolosluk hizmetini vermesi ve böylece çocukların güvenli bir şekilde vatandaşları oldukları ülkelere dönebilmelerinin sağlanmasıdır. İkinci olarak, Avrupa devletlerinin ülke dışı yetkilerinin kamplarda tutulan çocuk vatandaşlarını ülkelerine **geri getirmeme yönünde verdikleri kararlar**dan kaynaklanabileceği görülmüştür. Nitekim bu kararlar, hükümet yetkilileri tarafından, devletlerin kendi ülke topraklarında alınmakla birlikte, ülke dışında, Suriye'de etki doğurmaktadır. Bu bağlamda, örneğin Avrupa hükümet yetkililerinin, çocukların bu kamplarda kötü muamele göreceğini ve/veya yaşamlarını yitirebileceklerini bile bile geri getirmeme kararı vermeleri, Sözleşmenin 2. ve 3. maddesi çerçevesinde yetkilerini doğurabilecektir. Son olarak da, kampta yakınları gözaltında tutulan kişilerin Avrupa ülkelerinde başlattıkları hukuki süreçler ve özellikle Avrupa **ulusal yargı makamlarının**, devletlerin çocukları geri getirme gibi bir yükümlülüğü olmadığı yönünde verdiği kararlar da ilgili devletler ile kamplardaki çocuk vatandaşlar arasında bir "yetki bağı" kurulmasına sebep olabilecektir. Her ne kadar tek başına ilgili ülkede bir hukuki sürecin başlatılması, yetki bağının kurulması için yeterli olmasa da, AİHM içtihadı çerçevesinde başvuruya konu olayın "özel nitelikler"inin bu yetki bağının oluşmasına sebep olabileceği tespit edilmiştir.

Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşları üzerinde ülke dışı yetkileri olduğunun tespit edilmesinin hemen ardından, çalışma, devletlerin bu yetki alanlarındaki **pozitif yükümlülüklerinin kapsamını** belirlemeye odaklanmıştır. Zira Avrupa devletlerinin pozitif yükümlülüklerinin çocukların

ülkelerine geri getirilmelerini kapsayıp kapsamayacağı ancak bu şekilde belirlenebilecektir. Bu bağlamda yaptığımız inceleme kapsamında, Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocukların maruz kaldıkları hak ihlallerini ortadan kaldırmak konusunda neredeyse tek belirleyici aktör olduğu ve bu konuda gerekli güce ve kapasiteye sahip olduğu tespit edilmiştir. Böylece, Avrupa devletlerinin, en azından AİHS'nin 2., 3., 8. maddeleri ve Ek 4 no.lu Protokol'ün 3. maddesi nezdinde, çocukların ebeveynleriyle birlikte Suriye'nin kuzeydoğusundaki kamplardan alınarak ülkelerine geri getirilmeleri yönünde pozitif yükümlülükleri olabileceği sonucuna varılmıştır.

Çalışma, devletlerin bu yükümlülüklerinin varlığını ve kapsamını tespit edebilmek için, ikinci olarak, kampta tutulan **çocukların vatandaşlığına ilişkin tartışmalı hususları** ele almıştır; çünkü gözaltı kamplarında tutulan ve ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olan birçok çocuk, ebeveynlerinin vatandaşlıklarını kazanmakta ya da kazanmış oldukları Avrupa vatandaşlığını kanıtlamakta güçlük çekmektedir. Ancak çoğu Avrupa devleti, bir yandan sadece kendi vatandaşları olduğu kesin olarak tespit edilen çocukları geri getirmeyi kabul ederken, diğer yandan çocuklara vatandaşlıklarının teyit edilmesi için gerekli konsolosluk yardımını sunmayı sistematik olarak reddetmektedir. Hatta bazı devletlerin, ülkeye geri dönüşleri engellemek amacıyla, doğrudan ya da ebeveynleri üzerinden bu çocukları vatandaşlıktan çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla gözaltı kamplarındaki çocukların vatandaş olup olmadıklarının ya da vatandaşlıktan keyfi bir şekilde mahrum bırakılıp bırakılmadıklarının (diğer bir deyişle, vatandaş olduklarına dair makul bir iddiaları olup olmadığının) tespitinin, Avrupa devletlerinin çocukların geri dönüşlerinin sağlanması yönünde bir yükümlülüğü olup olmadığını belirlemek açısından kritik önemde olduğu belirlenmiştir. Zira böyle bir değerlendirme, hem devletlerin ülke dışı yetkilerinin tespiti açısından, hem de Ek 4 no.lu Protokol'ün 3. maddesinde düzenlenen ülkeye girme hakkının kişi bakımından uygulama alanı açısından, belirleyici olacaktır. Çalışma, bu analizi yapabilmek için (i) *ebeveynlerinin*

vatandaşlığını kazanamayan ya da kazandığını ispat edemeyen çocuklar ile (ii) *vatandaşlıktan çıkarılan çocuklar ve ebeveynleri vatandaşlıktan çıkarıldığı için vatandaşlıklarını kaybetme riski olan çocuklar*ın durumunu iki ayrı başlık altında ele almıştır. Bu bağlamda da, hem ilgili AİHM kararlarını hem de vatandaşlık hakkına ilişkin bölgesel ve uluslararası insan hakları hukuku ilkelerini incelemiştir. İnceleme neticesinde ise, halihazırda gözaltı kamplarında tutulan, ebeveynlerinden en az birisi Avrupa vatandaşı olmakla birlikte ilgili devletler gerekli konsolosluk yardımını sağlamadığı için, ebeveyninin vatandaşlığını kazanamamış olan veya kazandığı vatandaşlığı kanıtlamakta güçlük çeken çocukların, vatandaşlıklarından fiilen ya da hukuken ama kesinlikle keyfi olarak mahrum bırakıldıkları tespit edilmiştir. Benzer şekilde, halihazırda gözaltı kamplarında tutulan ve "terörle mücadele" gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkarılan (ya da ebeveynlerinin bu şekilde vatandaşlıktan çıkarılması sebebiyle vatandaşlığını kaybeden) çocukların da, vatandaşlıklarından keyfi olarak mahrum bırakıldıkları ileri sürülmüştür. Dolayısıyla tüm bu çocukların, ilgili Avrupa devletlerinin vatandaşı olduklarına dair, en azından, "makul bir iddiaları" olduğu belirlenmiştir.

Bu iki ön incelemenin ardından çalışma, Avrupa devletlerinin, AİHS madde 2, 3 ve 8, ayrıca Ek 4 no.lu Protokol madde 3 kapsamında, çocukların ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri getirilmeleri yönünde bir yükümlülükleri olup olmadığını tartışmıştır. Birinci olarak ise, AİHS'ye Ek 4 no.lu Protokol'ün 3. maddesinde düzenlenen "**Vatandaşların Ülkeye Girme Hakkı**" çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır. Buna göre, Avrupa devletlerinin, kamplarda tutulan çocukları vatandaşlıktan çıkararak ülkeye girme hakkından doğan negatif yükümlülüklerini; ve çocuk vatandaşlarına ülkeye dönüşleri için gerekli desteği sağlamayarak da ülkeye girme hakkından doğan pozitif yükümlülüklerini ihlal ettikleri sonucuna varılmıştır. Zira çalışmada ayrıntılı biçimde gösterildiği üzere, Avrupa devletleri vatandaşlıktan çıkarma pratiğini modern bir sürgün yöntemi olarak kullanmaktadır. Gözaltı kamplarında bulunan çocukların ülkeye dönmelerinin engellenmesi amacıyla

vatandaşlıktan çıkarılmaları da devletlerin vatandaşlarına karşı ülkeye girme hakkından doğan negatif yükümlülüklerini açıkça ihlal ettikleri anlamına gelir. Aynı şekilde çalışmada, Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocukların vatandaşlıklarının tespit edilmesi, kimlik/seyahat belgelerinin temin edilmesi ve ülkelerine güvenli bir şekilde dönüşlerinin sağlanması için gerekli olan konsolosluk yardımını sağlaması konusunda pozitif bir yükümlülükleri olduğu belirtilmiştir. Zira aksi halde ülkeye girme hakkı, gözaltı kamplarında tutulan çocuklar için, pratikte hayata geçirilemez ve yalnızca "teorik veya hayalî" bir hakkı ifade edecektir.

Çalışmada, ikinci olarak AİHS'nin 2. maddesinde düzenlenen "**Yaşam Hakkı**" çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır. Buna göre, öncelikle çocukların kaldığı gözaltı kamplarının insanlık dışı ve hayati tehlike arz eden koşulları değerlendirilmiş, kamplardaki çocukların hayatlarının "gerçek ve yakın bir tehdit" altında olduğu ve Avrupa devletlerinin de bu durumdan haberdar olduğu ya da en azından haberdar olmak zorunda kaldığı sonucuna varılmıştır. Ardından gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine (geri) getirilmelerinin, bu bağlamda "makul ve gerekli" bir tedbir mi olduğu, yoksa devlet makamlarına "imkansız ve orantısız" bir yük mü getirdiği tartışılmıştır. Elbette ki, devletlerin ülke dışı yetki alanındaki pozitif yükümlülüklerine ilişkin bu değerlendirmeyi yaparken, Avrupa devletlerinin gözaltı kamplarında tutulan çocuk vatandaşlarının yaşam hakları üzerindeki yetkisi, gücü ve kontrolünün büyüklüğü ve bu çocukların karşı karşıya oldukları hayati riski ortadan kaldırma kapasiteleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu çerçevede yapılan inceleme sonunda ise Avrupa devlet makamlarının, gözaltında tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirmeyi reddetmelerinin, çocukların yaşamını gerçek ve yakın şekilde tehdit eden bir durumu engellemek için kendilerinden makul olarak beklenebilecek gerekli tedbirleri almadıkları anlamına gelebileceği tespit edilmiştir.

Üçüncü olarak ise çalışma, AİHS'nin 3. maddesinde düzenlenen "**İşkence ve Kötü Muamele Yasağı**" çerçevesinde bir incelemeye yer vermiştir. Buna göre,

öncelikle çocukların gözaltı kamplarında maruz kaldıkları muamelenin sebep olduğu acı ve ıstırabın ağırlığı ve yoğunluğu değerlendirilmiş; çocukların "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kaldıkları tespit edilmiş; ve Avrupa devletlerinin de bu durumdan haberdar olduğu ya da en azından haberdar olmak zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Ardından, söz konusu muamelelerin Avrupa devletlerinin ülke sınırları dışında gerçekleştiğini gözeterek, gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine (geri) getirilmelerinin, devletlerin bu bağlamda alması gereken makul bir tedbir olup olmadığı incelenmiş; bu incelemede Avrupa devletlerinin kamplardaki çocuk vatandaşlarını işkence ve kötü muameleden koruma yetkisi, gücü ve kapasitesi, bu meseledeki konumu ve rolü, ayrıca somut olayın diğer özel koşulları dikkate alınmıştır. Son kertede, Avrupa devlet makamlarının, gözaltında tutulan çocuk vatandaşlarını geri getirmeyi reddedişlerinin, çocukların "gerçek ve yakın" bir işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele riskine maruz kalmasını engellemek için kendilerinden makul olarak beklenebilecek tüm gerekli tedbirleri almadıkları anlamına gelebileceği sonucuna varılmıştır.

Dördünü bir husus olarak AİHS'nin 8. maddesinde düzenlenen "**Aile Hayatına Saygı Hakkı**" çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır. Aile hayatına saygı hakkı, bu çalışmanın konusu kapsamında, hem gözaltı kamplarında tutulan çocukların ülkelerine dönmeleri ve bu şekilde ülkelerinde bulunan aile üyeleriyle bir araya gelmeleri açısından, hem de çocukların kampta tutulan ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması açısından önem arz ettiğinden, iki ayrı başlık altında inceleme yapılmıştır: (i) *çocukların ebeveynleri ile birlikte ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması* (ii) *çocukların aile üyelerinin bulunduğu ülkelere geri dönüşlerinin sağlanması*. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Avrupa devletlerinin ebeveyn ve çocukların ayrı düşmesine yol açan bu müdahalelerin 8. maddeden kaynaklanan negatif yükümlülüklerini ihlal edip etmediği sorusu değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda ise, Avrupa devletlerinin, ulusal güvenlik gerekçesiyle kamplardaki yetişkinleri ülkelerine getirmeyi reddettikleri; böylelikle çocukları ebeveynlerinden

ayırarak ülkelerine geri getirdikleri, başka bir ifadeyle çocukların aile yaşantısına müdahale ettikleri; bu müdahalenin de yasal dayanağı ve meşru bir amacı olan bir müdahale sayılabilmekle beraber hem var olduğu ileri sürülen ulusal güvenlik tehdidi hem de ebeveynlerinden ayrılmalarının çocuklar üzerinde yaratacağı etkiler, (çocuğun üstün yararı ilkesi ışığında) birlikte değerlendirildiğinde, "demokratik bir toplumda gerekli" bir müdahale olarak kabul edilemeyekleri tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında ise, dönmek istedikleri Avrupa ülkelerinde ebeveyn(ler)i veya başkaca akrabaları bulunan çocuklarla ilgili bir inceleme yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda, Avrupa devletlerinin bu çocukları ülkelerine geri götürmeyi reddederek, aile fertlerinin bir araya gelmesine bir anlamda engel olduğu, bu çerçevede devletlerin hem çocukların hem de Avrupa ülkelerinde bulunan ebeveynlerin/akrabaların aile yaşantılarını korumaları ve sürdürebilmeleri için gerekli tedbirleri almadıkları tespit edilmiştir. Dönmek istedikleri Avrupa ülkelerinde ebeveyn(ler)i veya başkaca akrabaları bulunan çocukların ülkelerine geri getirilmemelerinin (hem ülkeye dönüşlerinin sebep olacağı ileri sürülen ulusal güvenlik tehdidi hem de ebeveynleri ile aile yaşantısını tekrar kuramamanın çocuklar üzerinde yaratacağı etki değerlendirildiğinde) "demokratik bir toplumda gerekli" olmadığı, dolayısıyla devletlerin 8. maddeden doğan pozitif yükümlülüklerini ihlal etmiş olabilecekleri belirtilmiştir.

Sonuç olarak çalışmada, Avrupa devletlerinin, kamplarda tutulan çocuk vatandaşları üzerinde ülke dışı yetkisi olduğu ve devletlerin AİHS madde 2, 3 ve 8, ayrıca Ek 4 no.lu Protokol madde 3 kapsamında, çocukların ebeveynleriyle birlikte ülkelerine geri getirilmeleri yönünde bir yükümlülükleri olabileceği tespit edilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, aralarında yüzlerce çocuğun bulunduğu binden fazla Avrupa vatandaşının Suriye'de iki yılı aşkın süredir insanlık dışı koşullarda sıkışıp kalmış olması, son yıllarda Avrupa'da terörle mücadele başlığı altında giderek yaygınlaşan ırkçı, İslamofobik ve yabancı düşmanı hukuki düzenleme, söylem ve pratiklerin neticelerinden birisidir. Avrupa devletlerinin Suriye'nin kuzeydoğusundaki

kamplarda tutulan, neredeyse tamamı Müslüman olup potansiyel suçlu olarak gördükleri "çocuk" vatandaşlarını ve bu çocukların ebeveynlerini, IŞİD'le bağlantılı oldukları gerekçesiyle ülkelerine geri getirmeyi reddetmeleri, Avrupa ülkelerinde Müslüman azınlıklara yönelik yapısal ayrımcılıklardan, Avrupa-merkezci düşünce geleneğinden ve bunun sonucu olarak bu kişilerin düzenli olarak Avrupa için bir "ulusal güvenlik tehdidi" olarak tanımlanmasından ayrı düşünülemez. Her ne kadar bu çalışmada söz konusu meseleye dair görece teknik bir hukuki analize başvurulmuşsa da; gözaltı kamplarındaki vatandaşların koşulları, Avrupa devletlerinin onlara karşı genel kayıtsızlığı ve mevcut hukuk sistemlerinin mevcut akut duruma çare olamayışı; bizleri yeniden ulus egemenliği, vatandaşlık bağı, insan haklarının "evrenselliği" gibi mevcut hukuki söylem ve mekanizmalarımızı düşünmeye sevk etmektedir.

KAYNAKÇA

Adraoui, Mohamed-Ali, "The Case of Jabhat Al-Nusra in the Syrian Conflict 2011–2016: Towards a Strategy of Nationalization?", *Mediterranean Politics*, Cilt 24, Sayı 2, 2019, 260-267.

Ağır, Osman, **Tatlı**, Meram, "Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör Ve Suriye İç Savaşı", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ("AKSOS"), Sayı 8, 2020, 35-56.

Akal, Değer, "IŞİD Bitse de İdeolojisi Tehdit Olmayı Sürdürüyor", *Deutsche Welle,* 18 Şubat 2018,https://www.dw.com/tr/i%C5%9Fid-bitse-de-ideolojisi-tehdit-olmay%C4%B1-s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BCyor/a-42633326 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Akandji-Kombe, Jean-François, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap* (İnsan Hakları El Kitabı No. 7), Avrupa Konseyi, Strazburg, 2008,https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019112811poizitif_yukumluluk.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Almohammad, Asaad H., **Speckhard**, Anne, "The Operational Ranks and Roles of Female ISIS Operatives: From Assassins and Morality Police to Spies and Suicide Bombers", *International Center for the Study of Violent Extremism*, Washington, DC, Nisan 2017.

Anbarlı Bozatay, Şeniz, "5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na Göre Türk Vatandaşlığının Kazanılması", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2010, 169-182.

Arsava, Füsun, "AİHK'nun Konvansiyon Alanı Dışında Uygulanması Kriterleri ve Bu Çerçevede Doğan Uluslararası Sorumluluk", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, 1-25.

Arslan Öncü, Gülay, "Özel Yaşama Ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı", *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 8. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi*, Avrupa Konseyi, Strazburg, Ocak 2019, https://www.anayasa.gov.tr/media/5604/ozel_yasam_hakki.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Aybay, Rona, **Özbek**, Nimet, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, 4. Baskı.

Babanoski, Kire, "The Threats of Returning Foreign Terrorist Fighters for the European Security", *Journal of Applied Security Research*, Cilt 15, Sayı 1, 2020, 10-27.

Bağ, Mustafa, "IŞİD Militanlarının Eşleri ve Çocukları Toplumdan Dışlanıyor", *Euronews*, 24 Nisan 2019, https://tr.euronews.com/2019/04/24/isid-militanlarinin-esleri-ve-cocuklari-toplumdan-dislaniyor (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Bakker, Edwin, **de Leede**, Seran, "European Female Jihadists in Syria: Exploring an Under-Researched Topic", *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* ("ICCT") , Sayı 2, 2015, https://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Bakker-de-Leede-European-Female-Jihadists-In-Syria-Exploring-An-Under-Researched-Topic-April2015(1).pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Bal, Ali, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Avrupa Konsensüsüne Başvurması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2019, 27-82.

Barrett, Richard, "Beyond The Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees", *The Soufan Center*, Ekim 2017, https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Benton, Meghan, **Banulescu-Bogdan**, Natalia, "Foreign Fighters: Will Revoking Citizenship Mitigate the Threat?", *Migration Policy Institute*, 3 Nisan 2019, https://www.migrationpolicy.org/article/foreign-fighters-will-revoking-citizenship-mitigate-threat (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Bingöl Schrijer, Bilge, "Vatandaşlık Hakkının Kapsamı Ve Egemenlik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 2018, 199-265.

Biswas, Bidisha, **Deylami**, Shirin, "Radicalizing Female Empowerment: Gender, Agency, and Affective Appeals in Islamic State propaganda", *Small Wars and Insurgencies,* Cilt 30, Sayı 6-7, 2019, 1193-1213.

Bloom, Mia, **Horgan**, John, **Winter**, Charlie, "Depictions of Children and Youth in the Islamic State's Martyrdom Propaganda," *CTC Sentinel*, 2020, Cilt 9, Sayı 2, 29-32, https://ctc.usma.edu/depictions-of-children-and-youth-in-the-islamic-states-martyrdom-propaganda-2015-2016/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Bolhuis, Maarten P., **van Wijk**, Joris, "Citizenship Deprivation as a Counterterrorism Measure in Europe; Possible Follow-Up Scenarios, Human Rights Infringements and the Effect on Counterterrorism", *European Journal of Migration and Law,* Cilt 22, Sayı 3, 2020, 338–365.

Borges, Anelise, "Euronews Özel Haber: IŞİD'in Avrupalı Çocukları 3", *Euronews,* 25 Eylül 2019, https://tr.euronews.com/2019/09/25/video-euronews-ozel-haber-isidin-avrupali-cocuklari-3 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Borges, Anelise, "Euronews Özel Haber: IŞİD'in Avrupalı Çocukları 2", *Euronews,* 25 Eylül 2019,https://tr.euronews.com/2019/09/25/video-euronews-ozel-haber-isidin-avrupali-cocuklari-2 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Broches, Emma, "What Is Happening With the Foreign Women and Children in SDF Custody in Syria?," *Lawfare,* 24 Mart 2020, https://www.lawfareblog.com/what-happening-foreign-women-and-children-sdf-custody-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Capone, Francesca, "Countering 'Foreign Terrorist Fighters': A Critical Appraisal of the Framework Established by the UN Security Council Resolutions", *Italian Year Book of International Law*, Cilt 25, Sayı 1, 2016, 227–250.

Çalı, Başak, "Has 'Control over rights doctrine' for extra-territorial jurisdiction come of age? Karlsruhe, too, has spoken, now it's Strasbourg's turn", *EJIL: Talk!,* 21 Temmuz 2020, https://www.ejiltalk.org/has-control-over-rights-doctrine-for-extra-territorial-jurisdiction-

come-of-age-karlsruhe-too-has-spoken-now-its-strasbourgs-turn/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Çelik, Kubilay Barış, "IŞİD bitmedi: İşte örgütün hâlâ aktif olduğu ülkeler", *Medyascope*, 27 Mart 2019, https://medyascope.tv/2019/03/27/isid-bitmedi-iste-orgutun-hala-aktif-oldugu-ulkeler/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Çendek, Sinem Yüksel, **Örki**, Armağan, "Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye ve Yemen'de Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 42-58.

Cengiz, Mehmet Emin, "IŞİD Mensubu Yabancı Tutuklular Neden Ülkelerine Geri Alınmalı?", *Global Political Trends Center* ("GPoT"), Sayı 63, Nisan 2019.

Chazanm, Guy, "Germany to Strip Dual-Nationals Who Fight for Isis of Citizenship", *Financial Times*, 4 Mart 2019, https://www.ft.com/content/1c929f90-3e6b-11e9-9bee-efab61506f44 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Comolli, Virginia, **Milan**, Francesco, "Q&A: What Has Become of ISIS' Foreign Fighters?", *International Institute for Strategic Studies* ("IISS"), 9 Haziran 2020,https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/06/csdp-isis-foreign-fighters (Erişim Tarihi: 04.06.2021);

Cook, Joana, **Vale**, Gina, "From Daesh to 'Diaspora' II: The Challenges Posed by Women and Minors After the Fall of the Caliphate", *CTC Sentinel*, Cilt 12, Sayı 6, Haziran 2019, 30-45.

Cook, Joana, **Vale**, Gina, "From Daesh to "Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State", International Centre for Study of Radicalisation, Londra, 2018.

Dağdeviren, Zülfü, "IŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve IŞİD'le Mücadele Stratejisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, 2021, 301-316.

Davis, Jessica, “The Future of the Islamic State’s Women: Assessing their Potential Threat”, *International Center for Counter-Terrorism – The Hague* (“ICCT”), Haziran 2020,https://icct.nl/app/uploads/2020/06/The-future-of-the-Islamic-State%E2%80%99s-Women-assessing-their-potential-threat.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

De Bont, Roel de, **Weggemans**, Daan, **Peters**, Ruud, **Bakker**, Edwin, “Life at ISIS: The Roles of Western Men, Women and Children”, *Security and Global Affairs: Jihadists in Syria and Iraq: Recalibrating Concepts, Threat Radar and Reıntegration Policies* (der. Michael Kowalski), Ekim 2017.

De Groot, Gerard-René, **Vink**, Maarten Peter, “The relationship between citizenship and residence in the citizenship laws of the Member States of the European Union” (CARIM-India Research Report 2013/25), *European University Institute*, 2013, https://core.ac.uk/download/pdf/45683704.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

De Groot, Gerard-René, **Vonk**, Olivier, “Acquisition of Nationality by Birth on a Particular Territory or Establishment of Parentage: Global Trends Regarding Ius Sanguinis and Ius Soli”, *Netherlands International Law Review* Cilt 65, 2018, 319–335.

Demetriades, Alexandros, “Reconceptualising Extraterritoriality Under the ECHR As Concurrent Responsibility: The Case For A Principled And Tailored Approach”, *European Journal of Legal Studies*, Cilt 12, Sayı 1, Nisan 2020, 157-194.

Dietrich, Luisa, **Carter**, Simone E., *Gender and Conflict Analysis in ISIS Affected Communities of Iraq*, UN Women, Oxfam International, Mayıs 2017.

Dolunay, Ayhan, “Vatandaşlık Hukuku Temel İlkelerinin Türk Hukuku ve Kıbrıs Türk Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Ocak-Şubat 2016, Sayı 122, 369-416.

Drury, Flora, “Yabancı IŞİD militanlarının çocukları ülkelerine geri dönebilecek mi?”, *BBC News Türkçe*, 22 Şubat 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47322892 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Duffy, Helen, "'Foreign Terrorist Fighters': A Human Rights Approach?", *Security and Human Rights*, Cilt 29, Sayı 1-4, Aralık 2018, 120-172.

Dworkin, Anthony, "Beyond Good and Evil: Why Europe Should Bring ISIS Foreign Fighters Home", *ECFR*, Ekim 2019, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/beyond_good_and_evil_why_europe_should_bring_isis_foreign_fighters_home.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Gill, Terry D., "Classifying the Conflict in Syria International Law Studies", *International Law Studies*, Cilt 92, 2016, 353-380.

Göçer, Mahmut, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Diplomatik Himaye Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 4, 2008, 219-236.

Gunn, Peter, "No, Mr Dutton, DNA Testing ISIS Brides Won't Tell You Who's an Australian Citizen", *The Conversation*, 24 Ekim 2019, https://theconversation.com/no-mr-dutton-dna-testing-isis-brides-wont-tell-you-whos-an-australian-citizen-125712 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Gümüşlü Tunçağıl, Gülce, "Vatandaşlığa İlişkin Bazı Meseleler Hakkında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları", *Public and Private International Law Bulletin*, Cilt 41, Sayı 1, 2021, 99-127.

Günaydın, Abdulhakim, "El-Hol Kampı'nda IŞİD yeni devletin temellerini atıyor: Kampta Birleşik Krallık ve Avrupa'dan bin 215 aile de bulunuyor", *The Independent Türkçe*, 25 Ocak 2021,https://www.indyturk.com/node/305796/el-hol-kamp%C4%B1nda-i%C5%9Fi%CC%87d-yeni-devletin-temellerini-at%C4%B1yor-kampta-birle%C5%9Fik-krall%C4%B1k-ve (Erişim Tarihi: 01.06 2021).

Hailbronner, Kay, "Readmission Agreements and the Obligation on States under Public International Law to Readmit their Own and Foreign Nationals", *Heidelberg Journal of International Law*, Cilt 57, Sayı 1, 1997, 1-49.

Hamit, Erdoğan Çağatay, **Zontur**, Dilara Hamit, "Free Syrian Army transforms into Syrian National Army", *Anadolu Ajansı*, 9 Ekim 2019, https://www.aa.com.tr/en/middle-east/free-syrian-army-transforms-into-syrian-national-army/1607384 (Erişim Tarihi 04.06.2021).

Hampton, Kathryn, "Born in the Twilight Zone: Birth Registration in Insurgent Areas", *International Review of the Red Cross*, Sayı 911, Ağustos 2019, https://international-review.icrc.org/articles/born-twilight-zone-birth-registration-insurgent-areas#footnote4_32nnafs (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Heide, Liesbeth van der, **Geenen**, Jip, "Children of the Caliphate - Young IS Returnees and the Reintegration Challenge", *International Centre for Counter-Terrorism – The Hauge* ("ICCT"), Ağustos 2017, https://icct.nl/app/uploads/2017/08/ICCT-vanderHeide-Geenen-Children-of-the-Caliphate-2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Ibrahim, Azeem, **François**, Myriam, "Foreign ISIS Children Deserve a Home", *International Observatory Human Rights,* 8 Eylül 2020, https://observatoryihr.org/blog/foreign-isis-children-deserve-a-home/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Ismail, Salwa, "The Syrian Uprising: Imagining and Performing the Nation", *Studies in Ethnicity and Nationalism,* Cilt 11, Sayı 3, 2011, 538-549.

Jacoby, Tami Amanda, "Jihadi Brides at the Intersections of Contemporary Feminism", *New Political Science,* Cilt 37, Sayı 4, 2015, 525-542.

Karadağ, Yasemin, "AİHM Kararlarında Ülke Dışı Yargı Yetkisi Kavramının Uygulanması ve Dönüşümü" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2015.

Karakaya, İskender, "Küresel Terörizmin Dönüşümü: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) Örneği", *Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, 2019, 149-198.

Kaya, Cansu, “Kalıcı Çözüm Türü Olarak Gönüllü Geri Dönüş ve Geçici Koruma Kapsamında Yer Alanlar Bakımından Türk Hukukundaki Düzenlenme Şekli”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2019, 511–535.

Khelghat-Doost, Hamoon, “Women in Jidahist Organizations: Victims or Terrorists?”, *Women In International Security (WIS) Policy Brief*, Mayıs 2017, https://wiisglobal.org/wp-content/uploads/2016/07/5th-WIIS-Policy-Brief-v3-5-26-17.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Kilkelly, Ursula “Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı - Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. Maddesi’nin uygulanmasına ilişkin kılavuz”, *İnsan hakları El kitapları, No. 1*, Avrupa Konseyi, Almanya, 2001, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019113948ozel_hayat.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Klausen, Jytte, “Tweeting the Jihad: Social Media Networks of Western Foreign Fighters in Syria and Iraq”, *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 38, Sayı 1, 2015, 1-22.

Konuk Sommer, Bahar, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin *Hassan v. Birleşik Krallık* Kararı Işığında Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, Haziran 2020, 49-61.

Land Boekestein, Tom, **de Groot**, Gerard-René, “Discussing the Human Rights Limits on Loss of Citizenship: a Normative-Legal Perspective on Egalitarian Arguments Regarding Dutch Nationality Laws Targeting Dutch-Moroccans”, *Citizenship Studies*, Cilt 23, Sayı 4, 2019, 320-337.

Lepoutre, Jules, “Citizenship Loss and Deprivation in the European Union (27 + 1)”, *European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies Global Governance Programme* (“GLOBALCIT”), RSCAS2020/29, Mayıs 2020, https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/66958/RSCAS_2020_29.pdf?sequence=4&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Lister, Tim, **Sanchez**, Ray, **Bixler**, Mark, **O'Key**, Sean, **Hogenmiller**, Michael, **Tawfeeq**, Mohammed, "ISIS Goes Global: 143 Attacks in 29 Countries Have Killed 2,043" *CNN*, 12 Şubat 2018, https://edition.cnn.com/2015/12/17/world/mapping-isis-attacks-around-the-world/index.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Loken, Meredith, **Zelenz**, Anna, "Explaining Extremism: Western Women in Daesh", *European Journal of International Security*, Cilt 3, Sayı 1, 2018, 45-68.

Luquerna, Ana, "The Children of ISIS: Statelessness and Eligibility for Asylum under International Law", *Chicago Journal of International Law*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, 148-193.

Özkan Duvan, Ayşe, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, Aralık 2018, 660-681.

Macklin, Audrey, "The Return of Banishment: Do the New Denationalisation Policies Weaken Citizenship?", *Debating Transformations of National Citizenship, IMISCOE Research Series* (der. R. Bauböck R vd.), Springer, 2018, 163-171.

Mae, Loulla, **Smith**, Eleftheriou, "Escaped Isis Wives Describe Life in the All-female al-KhansaBrigafe who Punish Women with 40 Lashes for Wearing Wrong Clothes", *The Independent*, 20 Nisan 2015, https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/escaped-isis-wives-describe-life-all-female-al-khansa-brigade-who-punish-women-40-lashes-wearing-wrong-clothes-10190317.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Margolin, Devorah, "The Changing Roles of Women in Violent Islamist Groups", *GW*, 40-49,https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/The%20Changing%20Roles%20of%20Women%20in%20Violent%20Islamist%20Groups.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Martha, Rutsel, **Bailey**, Stephen, "The Right to Enter his or her Own Country", *EJIL:Talk!*, 23 Haziran 2020, https://www.ejiltalk.org/the-right-to-enter-his-or-her-own-country/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Mauvais, Lyse, "Is 2021 the year for decisive steps towards repatriating the foreign children held in northeast Syria camps?", *Syria Direct*, 1 Mart 2021, https://syriadirect.org/is-2021-the-year-for-decisive-steps-towards-repatriating-the-foreign-children-held-in-northeast-syria-camps/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

McCarthy, Niall, "The Rise And Fall Of ISIS", *Statista*, 10 Aralık 2019, https://www.statista.com/chart/20255/the-rise-and-fall-of-isis/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

McKernan, Bethan, "At least 750 Isis affiliates escape Syria camp after Turkish shelling", *The Guardian*, 13 Ekim 2019, https://www.theguardian.com/world/2019/oct/13/kurds-say-785-isis-affiliates-have-escaped-camp-after-turkish-shelling (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

McKernan, Bethan, "Inside al-Hawl Camp, the Incubator for Islamic State's Resurgence", *The Guardian*, 31 Ağustos 2019, https://www.theguardian.com/world/2019/aug/31/inside-al-hawl-camp-the-incubator-for-islamic-states-resurgence (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Mehra, Tanya, "European Countries Are Being Challenged in Court to Repatriate their Foreign Fighters and Families", *International Centre for Counter-Terrorism – the Hague* ("ICCT"), 7 Kasım 2019, https://icct.nl/publication/european-countries-are-being-challenged-in-court-to-repatriate-their-foreign-fighters-and-families/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Mehra, Tanya, **Paulussen**, Christophe, "The Repatriation of Foreign Fighters and Their Families: Options, Obligations, Morality and Long-Term Thinking", *International Center for Counter-Terorrism*, 2019, https://icct.nl/publication/the-repatriation-of-foreign-fighters-and-their-families-options-obligations-morality-and-long-term-thinking/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Milanovic, Marco, *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles, and Policy*, Oxford University Press, 2011.

Milanovic, Marco, "Repatriating the Children of Foreign Terrorist Fighters and the Extraterritorial Application of Human Rights", *EJIL: Talk!*, 10 Kasım 2020,

https://www.ejiltalk.org/repatriating-the-children-of-foreign-terrorist-fighters-and-the-extraterritorial-application-of-human-rights/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Miltner, Barbara, "Revisiting Extraterritoriality after Al-Skeini: The ECHR and Its Lessons", *Michigan Journal of International Law*, Cilt 33, Sayı 4, 693-747.

Mironova, Vera, **Sergatskova**, Ekaterina, **Alhamad**, Karam, "ISIS' Intelligence Service Refuses to Die", *Foreign Affairs*, 22 Kasım 2017, https://www.foreignaffairs.com/articles/iraq/2017-11-22/isis-intelligence-service-refuses-die (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Mironova, Vera, "Is the Future of ISIS Female?", *The New York Times*, 20 Şubat 2019, https://www.nytimes.com/2019/02/20/opinion/islamic-state-female-fighters.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Moaveni, Azadeh, "ISIS Women and Enforcers in Syria Recount Collaboration, Anguish and Escape", *The New York Times*, 21 Kasım 2015, https://www.nytimes.com/2015/11/22/world/middleeast/isis-wives-and-enforcers-in-syria-recount-collaboration-anguish-and-escape.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Moreno-Lax, Violeta, "The Architecture of Functional Jurisdiction: Unpacking Contactless Control On Public Powers, *S.S. and Others v. Italy*, and the 'Operational Model'", *German Law Journal,* Cilt 21, Sayı 3, 2020, 385–416.

Öner, N. Aslı Şirin, "Son Mu Başlangıç Mı? Göç Çalışmalarında Sosyal Bir Olgu Olarak Geri Dönüş", *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* (der. Suna Gülfer, Ihlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınevi, İstanbul, Kasım 2018, 4. Baskı, 263-285.

Omer, Reema, "Do Alleged "Terrorists" and Spies Have the Right to Consular Access Under the VCCR?", *Opinion Juris*, 22 Şubat 2019, http://opiniojuris.org/2019/02/22/do-alleged-terrorists-and-spies-have-the-right-to-consular-access-under-the-vccr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Orton, Kyle, "Foreign Terrorist Attacks By The Islamic State, 2002-2016", *Center for the Response to Radicalisation and Terrorism*, 2017, https://radical.hypotheses.org/files/2018/01/HSJ_ISIS_Attacks.pdf (Erişim Tarihi 04.06.2021).

Özden, Nur Şima, "Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayi Kullanımı: IŞİD Örneği" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Kırşehir, 2021.

Öztop, Fatma Anıl, "Yabancı Terörist Savaşçıların Motivasyon Faktörleri: DEAŞ ve YPG Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2021, 97-131.

Parmentier, Sophie, "Enfants français en Syrie: des avocats attaquent l'État français et saisissent le Comité contre la Torture", *France Inter*, 18 Mart 2019, https://www.franceinter.fr/justice/enfants-francais-en-syrie-des-avocats-attaquent-l-etat-francais-et-saisissent-le-comite-contre-la-torture (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Pearson, Alexander, **Sanders IV**, Lewis, "Syria conflict: What do the US, Russia, Turkey and Iran want?", *Deutsche Welle*, 23 Ocak 2019, https://www.dw.com/en/syria-conflict-what-do-the-us-russia-turkey-and-iran-want/a-41211604 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Perešin, Anita, "Fatal Attraction: Western Muslims and ISIS", *Perspectives on Terrorism*, Cilt 9, Sayı 3, 2015, 21-38.

Perešin, Anita, **Cervone**, Alberto, "The Western *Muhajirat* of ISIS", *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt 38, sayı 7, 2015, 495–509.

Poecke, Thomas van, **Wauters**, Evelien, "The Repatriation of European Nationals from Syria as Contested Before Domestic Courts in Belgium and Beyond", Ocak 2021; https://ghum.kuleuven.be/ggs/documents/wp229-van-poecke-wauters-tvp-2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Quinn, Ben, "UK Urged to Repatriate Family with Covid From Camp on Syria-Iraq Border", *The Guardian*, 12 Mayıs 2021, https://www.theguardian.com/politics/2021/may/12/uk-urged-to-repatriate-family-with-covid-from-camp-on-syria-iraq-border (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Reid, Kathryn, "Syrian Refugee Crisis: Facts, FAQs, and How to Help", *World Vision,* Mart 2021, https://www.worldvision.org/refugees-news-stories/syrian-refugee-crisis-facts (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Renard, Thomas, **Coolsaet**, Rik, "From Bad to Worse: The Fate of European Foreign Fighters and Families Detained in Syria, One Year After the Turkish Offensive", *Egmont Institute*, Sayı 13, Ekim 2020, https://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2020/10/SPB130_final.pdf?type=pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sancha, Natalia, "The transformation of ISIS women in Syria's Al Roj camp", *El Pais,* 26 Mart 2021, https://english.elpais.com/international/2021-03-26/the-transformation-of-isis-women-in-syrias-al-roj-camp.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sandelowsky-Bosman, Chrisje, **Liefaard**, Ton, "Children Trapped in Camps in Syria, Iraq and Turkey: Reflections on Jurisdiction and State Obligations under the United Nations Convention on the Rights of the Child", *Nordic Journal of Human Rights,* Cilt 38, Sayı 2, 2020, 141-158.

Saul, Heater, "Isis Now Targeting Women With Guides On How To Be The 'Ultimate Wives Of Jihad'", *The Independent,* 31 Ekim 2014, http://www.independent.co.uk/news/world/middleeast/isis-now-targeting-women-with-guides-on-how-to-be-the-ultimate-wives-of-jihad-9830562.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Schabas, William A., "The European Convention on Human Rights: A Commentary", *Oxford Commentaries on International Law,* Oxford University Press, 2015.

Schmidinger, Thomas, *Rojava: Revolution, War and the Future of Syria's Kurds* (çev. Michael Schiffman), *Pluto Press*, Londra, 2018.

Scott-Geddes, Arthur, "Denmark Announces End to Consular Assistance for Its Extremist Fighters", *The National News*, 18 Kasım 2019, https://www.thenationalnews.com/world/europe/denmark-announces-end-to-consular-assistance-for-its-extremist-fighters-1.939261 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Steward, David P., "The Emergent Human Right to Consular Notification, Access and Assistance", *The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric* (der. Andreas von Arnauld, Kerstin von der Decken, Mart Susi), Cambridge University Press, 2020, 439-452.

Şenol, Dolunay, **Erdem**, Sezgin, **Erdem**, Elif, "IŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, 277-292.

Sims, Alexandra, "Sally Jones: Isis Recruiter 'Issues Series of Terror Threats against UK Cities' over Twitter", *The Independent*, 25 Mayıs 2016, https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/sally-jones-isis-recruiter-issues-series-terror-threats-uk-cities-over-twitter-a7049066.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sommerville, Quentin, "IŞİD kampları: Hiç kimsenin istemediği kadınlar ve çocuklar", *BBC News*, 14 Nisan 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47911121 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Spadaro, Alessandra, "Repatriation of Family Members of Foreign Fighters: Individual Right or State Prerogative?" *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt 70, Sayı 1, 2020, 251-265.

Speckhard, Anne, **Ellenberg**, Molly, "How Men and Women Were Drawn to the Hyper-Gendered ISIS Caliphate", *Homeland Security Today*, 31 Ağustos 2020, https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/perspective-how-men-and-women-were-drawn-to-the-hyper-gendered-isis-caliphate/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Speckhard, Anna, **Shajkovci**, Ardian, "Waiting for Return of the Caliphate Among ISIS Enforcers in Syria's al Hol, Ain Issa and Roj Camps", *Homeland Security Today*, 3 Eylül 2019, https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/waiting-for-the-return-of-the-caliphate-among-isis-enforcers-in-syrias-al-hol-ain-issa-and-roj-camps/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Stocker, Joanne, "SDF declares 'total' victory over ISIS in Syria", *The Defense Post*, 23 Mart 2019, https://thedefensepost.com/2019/03/23/sdf-victory-isis-syria/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Tarras-Wahlberg, Louisa, "Promises of Paradise? A Study on Official ISIS-Propaganda Targeting Women" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), *Swedish Defence University*, 2016, http://fhs.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A942997&dswid=-9078 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Taşdemir, Fatma, "İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği", *Uluslararasi Hukuk ve Politika*, Cilt 11, Sayı 42, 2014, 41-67.

Taştekin, Fehim, "IŞİD'in Kadın ve Çocukları: Bu Çağın Cüzzamlıları mı?", *BBC News*, 8 Ağustos 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49263807 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Tayler, Letta, "Western Europe Must Repatriate Its ISIS Fighters and Families", *Al Jazeera*, 21 Haziran 2019, https://perma.cc/HQ6L-VJEH (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Telseren, Aslı, "11 Eylül 2001'in Hemen Ardından Yürütülen 'Teröre Karşı Savaş' Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Ve Irk İlişkilerinin Yeniden İnşasına Bakış", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 33, Ekim 2017, 52-82.

Tezcan, Durmuş, **Erdem**, Mustafa Ruhan, **Sancaktar**, Oğuz, **Önok**, Rifat Murat, *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, 8. Baskı.

Tidey, Alice, “Six Belgian Orphans of Islamic State Fighters Taken in by Belgium”, *Euronews*, 19 Nisan 2018, https://www.euronews.com/2019/06/15/belgium-repatriates-six-islamic-state-children-from-syrian-camps (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Trew, Bel, **Shamary**, Ammar, “Isis Turns to Jihadist Brides in Last-Ditch Attempt to Hold off Iraqi Forces in Mosul”, *The Times*, 5 Temmuz 2017, https://www.thetimes.co.uk/article/isis-turns-to-jihadist-brides-in-last-ditch-attempt-to-hold-off-iraqi-forces-in-mosul-v9gzndb6l (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Turak, Natasha, “Hundreds of ISIS Prisoners are Escaping from Camps in Northern Syria amid Turkish Offensive”, *CNBC*, 14 Ekim 2019, https://www.cnbc.com/2019/10/14/isis-prisoners-are-escaping-from-camps-in-syria-amid-turkish-offensive.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Üstün, Mustafa Tayfun, “Suriye İç Savaşında Yabancı Savaşçılar”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 34, Sayı 3, Temmuz 2020, 1021-1043.

Vale, Gina, “Women in Islamic State: From Caliphate to Camps”, *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* (“ICCT”), Ekim 2019, 1-14, https://icct.nl/publication/women-in-islamic-state-from-caliphate-to-camps/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Vale, Gina, “‘Cubs in the Lions’ Den: Indoctrination and Recruitment of Children within Islamic State Territory”, *International Centre for Study of Radicalisation* (“ICSR”), Londra, 2018, https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/Cubs-in-the-Lions-Den-Indoctrination-and-Recruitment-of-Children-Within-Islamic-State-Territory.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Vermeer-Künzli, Annamarieke, “Exercising Diplomatic Protection, the Fine Line Between Litigation, Demarches and Consular Assistance”, *Journal for Comparative Public Law and International Law*, Cilt 66, 2006, 321-350.

Wayne, Naomi vd., "Shamima Begum Citizenship Decision Sets a Dangerous Precedent", *The Guardian*, 21 Şubat 2019, https://www.theguardian.com/uk-news/2019/feb/21/shamima-begum-citizenship-decision-sets-a-dangerous-precedent?CMP=share_btn_tw (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Wilgenburg, Wladimir van, "Belgium strikes deal with KRG to repatriate children of ISIS members: Minister," *Kurdistan 24*, 13 Haziran 2018, https://www.kurdistan24.net/en/news/2d43d0f4-91df-4422-aedb-51fe242f9fe1 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Winter, Charlie, "Women of the Islamic State – A manifesto on women by the Al-Khanssaa Brigade", *Quiliam Foundation*, Şubat 2015, https://therinjfoundation.files.wordpress.com/2015/01/women-of-theislamic-state3.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Winter, Charlie, **Margolin**, Devorah, "The *Mujahidat* Dilemma: Female Combatants and the Islamic State", *CTC Sentinel*, Cilt 10, sayı 7, Ağustos 2017, 1-33.

Yee, Vivian, "Thousands of ISIS Children Suffer in Camps as Countries Grapple With Their Fate", *The New York Times*, 8 Mayıs 2019, https://www.nytimes.com/2019/05/08/world/middleeast/isis-prisoners-children-women.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Uluslararası ve Bölgesel Kuruluşların Karar ve Raporları

AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi, "Guidelines for Addressing the Threats and Challenges of 'Foreign Terrorist Fighters' within a Human Rights Framework", *AGİT*, Varşova, 2018, https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/393503_2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa Birliği Parlamentosu, "Resolution of 26 November 2019 on Children's Rights on the Occasion of the 30th Anniversary of the UN Convention on the Rights of the Child",

2019/2876 (RSP), 26 Kasım 2019, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0066_EN.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 8. Madde Rehberi - Özel hayata ve aile hayatına, konuta ve haberleşmeye saygı hakkı", son güncelleme tarihi: 30 Nisan 2019, para. 235, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Madde Rehberi - Yaşam Hakkı", son güncelleme tarihi: 31 Aralık 2018, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/24320201156512.%20MADDE%20REHBER%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights Obligation to respect human rights – Concepts of "jurisdiction" and imputability", son güncelleme 31 Aralık 2020, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_1_eng.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Guide on Article 3 of Protocol No. 4 of the European Convention on Human Rights - Prohibition of Expulsion of Nationals", 1. Baskı, 31 Ocak 2021, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_4_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi", son güncelleme: 31 Aralık 2018, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "National security and European case-law", 2013, https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Tematik Bilgi Notu – Sözleşmeye Taraf Devletlerin Sınır-Ötesi Yargı Yetkisi" (T.C. Adalet Bakanlığı çevisiri), 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Extra-territorial_jurisdiction_TUR.pdf (Erişim Tarihi 01.06. 2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Sekretaryası ("AİHM Sekretaryası"), "Grand Chamber to Examine Two Applications Concerning Requests to Repatriate Two French Women Held in A Camp in Syria with their Children" (Basın Açıklaması), ECHR 097 (2021), 22 Mart 2021, https://www.iclrs.org/app/uploads/2021/03/Relinquishment-to-Grand-Chamber-of-two-cases-H.F.-and-M.F.-v.-France-and-J.D.-and-A.D.-v.-France.pdf (Erişim Tarihi 04.06.2021).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "The Nationality of Children Recommendation CM/Rec(2009)13 and Explanatory Memorandum", 2009/13, 9 Aralık 2009 (7. Oturum), https://rm.coe.int/16807096bf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "International Obligations concerning the repatriation of children from war and conflict zones – Tavsiye Kararı 2321 (2020)", 30 Ocak 2020, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=28581&lang=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Withdrawing nationality as a measure to combat terrorism: a human-rights compatible approach?", 2263 (2019) sayılı kararı, 25 Ocak 2019, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=25430&lang=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto", Strazburg, 16.09.1963, European Treaty Series - No. 46, https://rm.coe.int/16800c92c0 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Avrupa Konseyi, "Explanatory Report to the European Convention on Nationality, Strazbourg, 6 Kasım 1997, European Treaty Series - No. 166, https://rm.coe.int/16800ccde7 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 11 (2009): Indigenous children and their rights under the Convention [on the Rights of the Child]", 12 Şubat 2009, CRC/C/GC/11, https://www.refworld.org/docid/49f6bd922.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No. 14 (2013) on the Right of the Child to Have His or Her Best Interests Taken as Primary Consideration (Article 3, para. 1), 29 Mayıs 2013, CRC/C/GC/1, https://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Çocuk Hakları Komitesi, "Table of Pending Cases Before the Committee on the Rights of the Child", 19 Eylül 2020, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/TablePendingCases.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Çocuk Hakları Komitesi, *L.H. ve diğerleri v. Fransa*, kabul edilebilirlik kararı, vaka no. 79/2019 ve no. 109/2019, CRC/C/85/D/79/2019-CRC/C/85/D/109/2019, 2 Kasım 2020,https://www.ejiltalk.org/wp-content/uploads/2020/12/CRC_C_85_D_79_2019_E-1.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Çocuk Hakları Komitesi, "Concluding observations on the combined 5th and 6th periodic reports of Belgium", CRC/C/BEL/CO/5-6 (80th session) 14 Ocak - 1 Şubat 2019, https://digitallibrary.un.org/record/3793448?ln=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Çocuklara Yardım Fonu ("UNICEF"), "The Paris Principles: Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups", 2007, https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Genel Kurulu, "Activities of the United Nations System in Implementing the United Nations Global Counter-Terrorism Strategy" (BM Genel Sekreteri Raporu), 29 Ocak 2021, https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F729&Language=E&DeviceType=Desktop (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Genel Kurulu, "United Nations Convention against Transnational Organized Crime", 8 Ocak 2001, A/RES/55/25, https://www.refworld.org/docid/3b00f55b0.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Genel Kurulu, "Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners," 30 Ağustos 1955, https://www.refworld.org/docid/3ae6b36e8.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Genel Kurulu, "UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)", A/RES/70/175, 8 Ocak 2016, https://www.refworld.org/docid/5698a3a44.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Genel Sekreteri, "Key Principles for the Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children with Links to United Nations listed Terrorist Groups", Nisan 2019, https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/key_principles-april_2019.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Analytical Support and Sanctions Monitoring Team Report, threat posed by ISIL and ANF", S/2014/815, 14 Kasım 2014, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/815 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Greater Cooperation Needed to Tackle Danger Posed by Returning Foreign Fighters", 29 Kasım 2017, www.un.org/press/en/2017/sc13097.doc.htm (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Key Principles For The Protection, Repatriation, Prosecution, Rehabilitation And Reintegration Of Women And Children With Links To United Nations

Listed Terrorist Groups," Nisan 2019, https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/key_principles-april_2019.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Letter dated 18 February 2015 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1373 (2001) concerning counter-terrorism addressed to the President of the Security Council," S/2015/123, 23 Şubat 2015, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2015_123.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 1314 (2000)", S/RES/1314(2000), 11 Ağustos 2000, https://undocs.org/en/S/RES/1314(2000) (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2178 (2014) on Threats to International Peace and Security Caused by Terrorist Acts", S/RES/2178, 24 Eylül 2014, http://unscr.com/en/resolutions/2178 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2331 (2016) on Trafficking in Persons in Armed Conflicts", S/RES/2331 (2016), 20 Aralık 2016, https://www.refworld.org/docid/587f71514.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2396 (2017) on Threats to International Peace and Security Caused by Terrorist Acts", S/RES/2396, 21 Aralık 2017, http://unscr.com/en/resolutions/2396 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Güvenlik Konseyi, "Resolution 2427 (2018) on Children and Armed Conflict", S/RES/2427, 9 Temmuz 2018, http://unscr.com/en/resolutions/2427 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, "General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation", 8 Nisan 1988, https://www.refworld.org/docid/453883f922.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, “General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child)”, 7 Nisan 1989, https://www.refworld.org/docid/45139b464.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, “General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)”, 2 Kasım 1999, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, https://www.refworld.org/docid/45139c394.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, “General Comment No. 28: Article 3 (The Equality of Rights Between Men and Women)”, CCPR/C/21/Rev.1/Add.10, 29 March 2000, para. 25, https://www.refworld.org/docid/45139c9b4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, “General Comment No. 31 - The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant”, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26 Mayıs 2004, https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, “General Comment no. 36, Article 6 (Right to Life)”, CCPR/C/GC/36, 3 Eylül 2019, https://www.refworld.org/docid/5e5e75e04.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Komitesi, *Zhao v. Hollanda*, CCPR/C/130/D/2918/2016, 19 Ekim 2020, https://www.justiceinitiative.org/uploads/2adaae07-4e46-4bbf-b119-2927763b6780/zhao-v-netherlands-un-human-rights-committee-decision-12292020.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Human rights and arbitrary deprivation of nationality: Report of the Secretary-General”, 19 Aralık 2013, A/HRC/25/28, https://www.refworld.org/docid/52f8d19a4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Human rights and arbitrary deprivation of nationality: Report of the Secretary-General” A/HRC/13/34, 14 Aralık 2009, https://www.refworld.org/docid/4b83a9cb2.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic,” A/HRC/27/60, 2014, https://undocs.org/A/HRC/27/60 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic”, A/HRC/37/72, 1 Şubat 2018, https://undocs.org/A/HRC/37/72 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Resolution on Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality”, 15 Temmuz 2016, A/HRC/RES/32/5, https://www.refworld.org/docid/57e3dc204.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality”, 16 Temmuz 2012, A/HRC/RES/20/5, https://www.refworld.org/docid/5016631b2.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality”, 14 Nisan 2010, A/HRC/RES/13/2, https://www.refworld.org/docid/4c36e7402.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality”, 26 Mart 2009, A/HRC/RES/10/13, https://www.refworld.org/docid/4bce9da22.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Resolution on Human rights and arbitrary deprivation of nationality”, 27 Mart 2008, A/HRC/RES/7/10, https://www.refworld.org/docid/49997add1d.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “The right to a nationality: women and children”, A/HRC/RES/20/4, 16 Temmuz 2012, https://www.refworld.org/docid/503dd5422.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları Konseyi, “Resolution on Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality”, A/HRC/RES/26/14, 11 Temmuz 2014, https://www.refworld.org/docid/54200ebc4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü, “Visit to Belgium”, A/HRC/40/52/Add.5, 8 Mayıs 2019, https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/40/52/Add.5 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü ve BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, “Extra-territorial jurisdiction of States over children and their guardians in camps, prisons, or elsewhere in the northern Syrian Arab Republic: Legal Analysis”, para. 11, 2020, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Executions/UNSRsPublicJurisdictionAnalysis2020.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, “Syria: Humanitarian Response In Al Hol Camp, Situation Report No. 3”, OCHA Syria, 1 Mayıs 2019, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AhHol%20EN%20sitrep3%20May%206.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, “Syrian Arab Republic Nort Easy Syria: Al Hol Camp”, OCHA Syria, 11 Ekim 2020, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Al%20Hol%20Snapshot_11Oct2020.pdf?fbclid=IwAR3xHz6-SB8Tuj9K5f4FUIEgK6JU63euioQVafmeckpgUSIqneu__SnNZc (Erişim Tarihi:04.06.2021);

BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, “Syrian Arab Republic: COVID-19 Response Update No. 15 – 16”, 17 Şubat 2021, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/covid_response_update_no._15_-_160220.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, "United Nations Resident Coordinator and Humanitarian Coordinator in Syria, Imran Riza, and Regional Humanitarian Coordinator for the Syria Crisis, Muhannad Hadi – Joint Statement on the Deteriorating Security at Al Hol Camp", 21 Ocak 2021,https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/21_january_joint_statement_on_al_hol_-_final.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Expert Meeting Interpreting the 1961 Statelessness Convention and Preventing Statelessness among Children Summary Conclusions", 23-24 Mayıs 2011, https://www.refworld.org/pdfid/4e8423a72.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Guidelines on Statelessness No. 4: Ensuring Every Child's Right to Acquire a Nationality through Articles 1-4 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness", HCR/GS/12/04, 21 Aralık 2012, https://www.refworld.org/docid/50d460c72.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Handbook - Voluntary Repatriation: International Protection", Ocak 1996, https://www.unhcr.org/3bfe68d32.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Report on Birth Registration and the Right of Everyone to Recognition Everywhere as A Person Before the Law", A/HRC/27/22, 17 Haziran 2014, https://www.refworld.org/docid/53ff324e4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, "Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı", 30 Haziran 2014, para. 7, https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2017/02/handbook_on_protection_of_stateless_persons_tr.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Özel Raportörleri, "Syria: UN experts urge 57 States to repatriate women and children from squalid camps" (basın açıklaması), 8 Şubat 2021, https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26730&LangID=E (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Terörle Mücadele Merkezi (*UN Counter-Terrorism Centre*), "Handbook Children Affected by the Foreign-Fighter Phenomenon: Ensuring A Child Rights-Based Approach", 2019, para. 100, https://www.un.org/counterterrorism/handbook-children-affected-foreign-fighter-phenomenon-ensuring-child-rights-based-approach (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi ve BM Çocuk Hakları Komitesi, "Joint General Comment No. 4 (2017) of the CMW and No. 23 (2017) of the CRC on State Obligations Regarding the Human Rights of Children in the Context of International Migration in Countries of Origin, Transit, Destination and Return", CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16 Kasım 2017, https://www.refworld.org/docid/5a12942a2b.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi, "Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups: The Role of the Justice System", Viyana, 2017, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Child-Victims/Handbook_on_Children_Recruited_and_Exploited_by_Terrorist_and_Violent_Extremist_Groups_the_Role_of_the_Justice_System.E.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü, "Report on the Application of the Death Penalty to Foreign Nationals and the Provision of Consular Assistance by the Home State," A/74/318, 20 Ağustos 2019, https://undocs.org/A/74/318 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Çocuk Hakları ve Refahı Afrika Uzmanlar Komitesi, "General Comment No. 2 on Article 6 of the ACRWC: The Right to a Name, Registration at Birth, and to Acquire a Nationality", ACERWC/GC/02, 16 Nisan 2014, https://www.refworld.org/docid/54db21734.html (Erişim Tarihi: 04.02.2021).

Uluslararası Daimi Adalet Divanı, "Advisory Opinion of 1923 by the Permanent Court of International Justice in the Tunis and Morocco Nationality Decrees Case", 1923, PCIJ Series B, No. 4, https://www.icj-cij.org/en/pcij-series-b (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Comission*), "Draft Articles on Consular Relations with Commentaries," *Yearbook of the International Law Commission*

(1961) Vol. II, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_2_1961.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Comission*), "The Report of the International Law Commission on the Work of its 58th Session A/61/10, Chapter IV (2006): Draft Articles on Diplomatic Protection and Commentaries, adopted by the ILC on Second Reading", https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_8_2006.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Commission*), "Draft Articles on the Expulsion of Aliens, with Commentaries", 2014, https://www.refworld.org/docid/5539ef8e4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sivil Toplum Kuruluşlarının Raporları ve Diğer Resmi Basın Açıklamaları

Association Francaise des Victimes du Terrorisme, "L'AFVT Souhaite Le Rapatriement Des Enfants Français Détenus Dans Les Camps Du Kurdistan Syrien", *AFVT*, 24 Haziran 2019, https://www.afvt.org/lafvt-souhaite-le-rapatriement-des-enfants-francais-detenus-dans-les-camps-du-kurdistan-syrien/ (Erişim Tarihi : 04.06.2021).

Belçika Çocuk Hakları Ombudsmanı, "Recommendations From the Children's Rights Ombudspersons of Belgium to Deal with the Children Returning in Belgium from Jihadist Zones," https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/BEL/INT_CRC_IFN_BEL_33367_E.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Belçika Dış İşleri, Dış Ticaret ve Kalkınma İşbirliği Ofisi *(Kingdom of Belgium, Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation)*, "Approval of a Draft Law on Consular Assistance to Belgians Abroad", 12 Ocak 2018, https://diplomatie.belgium.be/en/newsroom/news/2018/approval_draft_law_consular_assistance_belgians_abroad (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Center for Global Policy, “Policy Brief: The Children of ISIS Detainees: Europe’s Dilemma”, Haziran 2020, https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/2020/06/CGP-Children-of-ISIS-June-2020.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

European Network on Statelessness, “Strategic Litigation: An Obligation for Statelessness Determination under the European Convention on Human Rights?,” 09/14, 2014, https://www.refworld.org/pdfid/582326c34.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

European Parliamentary Research Service (“EPRS”), “The Return of Foreign Fighters to EU Soil Ex-post Evaluation”, *EPRS*, 5 Mayıs 2018, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU(2018)621811_EN.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

European Police Office (“Europol”), “Terror Situation and Trend report (TE-SAT 2016)”, *Europol*, 2016, www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_tesat_2016.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

FENVAC, “Faut-Il Rapatrier les Jihadistes Français? La FENVAC s’exprime”, *FENVAC*, 20 Ocak 2020, https://www.fenvac.com/faut-il-rapatrier-les-jihadistes (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Financial Action Task Force (“FATF”), “Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (“ISIL”)”, *FATF*, Şubat 2015, http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

General Intelligence and Security Service (“AIVD”) , “Life with ISIS: The Myth Unravelled”, AIVD, Hollanda, 2016, https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/01/15/publication-life-with-isis-the-myth-unvravelled (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *Academy Briefing No. 7—Foreign Fighters under International Law*, Cenova, 2014,

https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Publications/Academy%20Briefings/Foreign%20Fighters_2015_WEB.pdf (Erişim Tarihi: 01.06. 2021).

Global Citizenship Observatory ("GLOBACIT"), "Global Database on Modes of Acquisition of Citizenship, version 1.0. San Domenico di Fiesole: Global Citizenship Observatory", Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2017, https://globalcit.eu/acquisition-citizenship/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Global Legal Monitor, "Germany: Court Obligates Government to Repatriate ISIS Member and Children to Germany", 17 Aralık 2019, https://www.loc.gov/law/foreign-news/article/germany-court-obligates-government-to-repatriate-isis-member-and-children-to-germany/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Human Rights Watch, "France: Urgently Repatriate Sick Child from Northeast Syria", 22 Nisan 2020, https://www.hrw.org/news/2020/04/22/france-urgently-repatriate-sick-child-northeast-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Human Rights Watch, "Iraq: ISIS Escapees Describe Systematic Rape", 14 Nisan 2015, https://www.hrw.org/news/2015/04/14/iraq-isis-escapees-describe-systematic-rape (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Human Rights Watch, "Northeast Syria: Boys, Men Held in Inhumane Conditions", 8 Ekim 2019, https://www.hrw.org/news/2019/10/08/northeast-syria-boys-men-held-inhumane-conditions (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Human Rights Watch, "Syria: Dire Conditions for ISIS Suspects' Families", 23 Temmuz 2019, https://www.hrw.org/news/2019/07/23/syria-dire-conditions-isis-suspects-families (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Human Rights Watch, "Thousands of Foreigners Unlawfully Held in NE Syria", 23 Mart 2021, https://www.hrw.org/news/2021/03/23/thousands-foreigners-unlawfully-held-ne-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

İngiltere Çocuk Komiserliği *(The Children's Commissioner for England)*, "Letter from the Children's Commissioner to the Home Office and the Foreign Commonwealth Office", 2019, https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2019/11/cco-letter-from-the-childrens-commissioner-on-british-children-in-ne-syria.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021);

International Committee of the Red Cross ("ICRC"), "Children Affected by Armed Conflict and Other Situations of Violence, Geneva, 14-16 March 2011", *ICRC*, Cenevre, Eylül 2011, https://www.icrc.org/es/doc/assets/files/publications/icrc-002-4082.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

International Crisis Group, "Virus Fears Spread at Camps for ISIS Families in Syria's North East", *International Crisis Group*, 7 Nisan 2020, https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/virus-fears-spread-camps-isis-families-syrias-north-east (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

International Crisis Group, "Women and Children First: Repatriating the Westerners Affiliated with ISIS (Middle East Report No. 208)", *International Crisis Group*, Brüksel, 18 Kasım 2019, https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/208-women-and-children-first.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

International Rescue Committee ("IRC"), "Data Analyzed by the IRC Reveals Staggering Health and Humanitarian Needs of Children in Al Hol Camp, Northeast Syria - Urging Repatriation of Foreign Children," 16 Eylül 2019, https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/irc-data-reveals-staggering-child-mortality-al-hol-camp-northeast-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Interregional Crime and Justice Research Institute, "Report on Children and Counter-Terrorism", 2016, http://www.unicri.it/index.php/report-children-and-counter-terrorism (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

National Coordinator for Security and Counterterrorism ("NCTV") ve the General Intelligence and Security Service ("AIVD"), "The Children of ISIS - The indoctrination of

minors in ISIS-held territory", Ocak 2018, https://radical.hypotheses.org/files/2018/01/Minderjarigen_bij_ISIS_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Open Letter from National Security Professionals to Western Governments, "Unless We Act Now, the Islamic State Will Rise Again", 11 Eylül 2019, https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2019/09/FTF-Open-Letter.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," 2020, https://www.refworld.org/docid/5f3bf26d4.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Open Society Justice Initiative ve Institute on Statelessness and Inclusion, "Draft Principles on Deprivation of Nationality as a Security Measure," 2020, https://www.refworld.org/docid/5f3bf2d24.html (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Open Society Justice Initiative, "European States' Obligations to Repatriate European Children Detained in Camps in Northeast Syria" (yayımlanmamış rapor), *Open Society Foundations*, 2021.

Paulo Sérgio Pinheiro, "Statement by Mr. Paulo Sérgio Pinheiro, Chair of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic," BM İnsan Hakları Konseyi 41. Oturum, 2 Temmuz 2019, https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=24773&LangID=E&fbclid=IwAR2ZBTxi8GeKa7ZftNo7YropxNYymhBq4dlXgufAjAaUSOrALK8cKc_f-dE (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Radicalisation Awareness Network ("RAN"), "Child Returnees from Conflict Zones", Kasım 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Radicalisation Awareness Network ("RAN"), "RAN Manual - Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families", *RAN*, Temmuz 2017, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/ran_br_a4_m10_en.pdf (Erişim Tarihi 01.06.2020).

Reprieve, "Trafficked to Syria: British families detained in Syria after being trafficked to Islamic State", 2021, https://reprieve.org/uk/2021/04/30/trafficked-to-syria/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Rights and Security International, "Europe's Guantanamo: The Indefinite Detention of European Women and Children in North East Syria", *Rights and Security International*, Kasım 2020, https://www.rightsandsecurity.org/impact/entry/europes-guantanamo-report (Erişim Tarihi 01.06.2020).

Rights Watch (UK), "European Women and Children in Syria – Factual and Legal Briefing", 7 Kasım 2019, https://www.rightsandsecurity.org/assets/downloads/2019.11.07-RWUK-European-Women-and-Children-in-NE-Syria-—-Legal-and-Security-issues_.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sınır Tanımayan Doktorlar ("MSF"), "MSF denounces unsafe environment in Al-Hol camp in wake of staff killing", 2 Mart 2021, https://www.msf.org/msf-denounces-unsafe-environment-al-hol-camp-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sınır Tanımayan Doktorlar ("MSF"), "Women Treated for Gunshot Wounds amidst Violence and Unrest in Al-Hol Camp," 30 Eylül 2019, https://www.msf.org/women-treated-gunshot-wounds-amidst-violence-and-unrest-al-hol-camp-syria (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Syrian Nationality, "Nationality, Documentation, and Statelessness in Syria", http://www.syrianationality.org/pdf/nationality-documentation-statelessness-syria.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021)

The Child Justice Advocacy Group, "Bringing Children Home: A children's rights approach to returning from ISIL", The Child Justice Advocacy Group,

https://www.tdh.ch/sites/default/files/en_child_returnees_position_paper_ok_0.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The Soufan Group, "Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq", *The Soufan Group*, Aralık 2015, https://www.cvereferenceguide.org/sites/default/files/resources/TSG_ForeignFightersUpdate3.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Uluslararası Göç Örgütü, ***(International Organization for Migration)***, "Göç Terimleri Sözlügü" (der. Richard Perruchoud ve Jillyanne Redpath-Cross), Uluslararası Göç Hukuku No. 31, 2013, 2. Baskı, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM ve AİHK Kararları

AİHK, *A. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 25599/94, 23 Eylül 1998, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58232 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Berrehab v. Hollanda*, Başvuru No. 10730/84, 21 Haziran 1988, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57438 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Boyle v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 16580/90, 28 Şubat 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57864 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Bronda v. İtalya*, Başvuru No. 224320/93, 9 Haziran 1998, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58194 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *C.B. v. Almanya*, Başvuru No. 22012/93, 11 Ocak 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-2601 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Chahal v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 22414/93, 11 Kasım 1996, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58004 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Habsburg-Lothringen v. Avusturya*, Başvuru No. 15344/89, 14 Aralık 1989, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1149 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Hokkanen v. Finlandiya*, Başvuru No. 19823/92, 23 Eylül 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57911 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *İrlanda v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 5310/71, 18 Ocak 1978, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Johansen v. Norway*, Başvuru No. 17383/90, 7 Ağustos 1996, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58059 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Johnston ve diğerleri v. İrlanda*, Başvuru No. 9697/82, 18 Aralık 1986, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Kroon ve diğerleri v. Hollanda*, Başvuru No. 18535/91, 27 Ekim 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *L.C.B. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 23413/94, 9 Haziran 1998, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58176 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *M. v. Danimarka*, Başvuru No. 17392/90, 14 Ekim 1993, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1390 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Marangos v. Kıbrıs,* Başvuru No. 31106/96, 20 Mayıs 1997, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3703 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Marckx v. Belçika*, Başvuru No. 6833/74, 13 Haziran 1979, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Mastromatteo v. İtalya* [BD], Başvuru No. 37703/97, 24 Ekim 2002, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60707 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Moustaquim v. Belçika*, Başvuru No. 12313/86, 18 Şubat 1991, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57652 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Regele Mıhai Derneği v. Romanya*, Başvuru No. 26916/95, 4 Eylül 1995, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-26685 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *S. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 10686/83, 5 Ekim 1984, D.R. 40, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-24305 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Stubbings ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 22083/93, 22095/93, 22 Ekim 1996, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58079 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Tomasi v. Fransa*, Başvuru No. 12850/87, 27 Ağustos 1992, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57796 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *X. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 3745/681969, 15 Aralık 1969, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-27925 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *X. ve Y v. Hollanda*, Başvuru No. 8978/80, 26 Mart 1985, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57603 (Erişim Tarihi: 04.06.2021)

AİHK, *X. Y ve Z v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 21830/93, 22 Nisan 1997, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58032 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *X. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 7547/76, 15 Aralık 1977, https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-74380&filename=X%20v.%20the%20UNITED%20KINGDOM.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *X. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 1611/62, 25 Eylül 1965, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-24305 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *X. ve Y. v. İsviçre*, Başvuru No. 7289/75 ve 7349/76, 14 July 1977, Kabul edilebilirlik kararı, https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-74512&filename=X%20and%20Y%20v.%20SWITZERLAND.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, *Z ve diğerleri v. Birleşik Krallık* [BD], Başvuru No. 29392/95, 10 Mayıs 2001, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59455 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHK, Z*ao v. Birleşik Krallık,* Başvuru No. 29392/95, 10 Mayıs 2001, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59455 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Abdul Wahab Khan v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 11987/11, 28 Ocak 2014, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141293 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Airey v. İrlanda*, Başvuru No. 6289/73, 9 Ekim 1979, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Akinnibosun v. İtalya*, Başvuru No. 9056/14, 16 Temmuz 2015 (final: 16 Ekim 2015), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156086 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Al-Saadoon ve Mufdhi v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 61498/08, 30 Haziran 2009, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97575 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Al-Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 55721/07, 7 Temmuz 2011, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Andrei Karassev ve ailesi v. Finlandiya*, Başvuru No. 31414/96, 12 Ocak 1999, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4592 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Assanidzé v. Gürcistan* [BD], Başvuru No. 71503/01, 8 Nisan 2004, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61875 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *B. B. and F. B. v. Almanya*, Başvuru No. 18734/09 ve 9424/11, 14 Mart 2013 (final: 14.06.2013), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117135 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Banković ve diğerleri v. Belçika ve diğerleri*, Başvuru No. 52207/99, 12 Aralık 2001, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22099 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Butt v. Norveç*, Başvuru No. 47017/09, 4 Aralık 2021, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115012 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Demir ve Baykara v. Türkiye* [BD], Başvuru No. 34503/97, 12 Kasım 2008, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89558 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Eduard Nagula v. Estonya*, Başvuru No. 39203/02, 25 Ekim 2005, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-71083 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *El Ghatet v. İsviçre*, Başvuru No. 56971/10, 8 Şubat 2017, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168377 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Elsholz v. Almanya* [BD], Başvuru No. 25735/94, 13 Temmuz 2000, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58763 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Genovese v. Malta*, Başvuru No. 53124/09, 11 Ekim 2011 (final 11 Ocak 2012), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106785 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Genovese v. Malta*, Başvuru No. 53124/09, 11 Ekim 2011 (final 11 Ocak 2012), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106785 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Ghoumid ve diğerleri v. Fransa,,* Başvuru No. 52273/16, 52285/16, 52290/16, 52294/16, 52302/16, 25 Haziran 2020, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203164 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Giuliani ve Gaggio v. İtalya* [BD], Başvuru No. 23458/02, 24 Mart 2011, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104098 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Gnahoré v. Fransa*, Başvuru No. 40031/98, 19 Eylül 2000 (final 17 Ocak 2001), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58802 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Gulijev v. Litvanya*, Başvuru No. 10425/03, 16 Aralık 2008 (final 16 Mart 2009), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90270 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Güzelyurtlu ve diğerleri v. Kıbrıs ve Türkiye*, Başvuru No. 36925/07, 29 Ocak 2019, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189781 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Hanan v. Almanya*, Başvuru No. 4871/16, 16 Şubat 2021, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208279 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Hassan v. Birleşik Krallık* [BD], Başvuru No. 29750/09, 16 Eylül 2014, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146501 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya Federasyonu* [BD], Başvuru No. 48787/99, 8 Temmuz 2004, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Ilgız v. Rusya Federasyonu*, Başvuru No. 48724/15, 15 Ocak 2019, (final 15 Nisan 2019), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189166 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *İlhan v. Turkey,* Başvuru No. 22277/93, 27 Haziran 2000, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58734 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *J.L. v. Letonya*, Başvuru No. 23893/06, 17 Nisan 2012, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110491 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Janowiec ve diğerleri v. Rusya*, Başvuru No. 55508/07 ve 29520/09, 21 Ekim 2013, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127684 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Jucius ve Juciuvienė v. Litvanya*, Başvuru No. 14414/03, 25 Kasım 2008, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89813 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Keegan v. İrlanda*, Başvuru No. 16969/90, 26 Mayıs 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Kıbrıs v. Türkiye* [BD], Başvuru No. 25781/94, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Konstantin Markin v. Rusya*, Başvuru No. 30078/06, 22 Mart 2012, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Kopf ve Liberda v. Avusturya*, Başvuru No. 1598/06, 17 Ocak 2012 (final 17 Nisan 2012), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108686 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Kruškić v. Hırvatistan*, Başvuru No. 10140/13, 25 Kasım 2014, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-149164 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Kuric ve diğerleri v. Slovenya* [BD], Başvuru No. 26828/06, 26 Haziran 2012, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111634 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Kurochkin v. Ukrayna*, Başvuru No. 42276/08, 20 Mayıs 2010, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98825 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Kutzner v. Almanya*, Başvuru No. 46544/99, 26 Şubat 2002 (final: 10 Temmuz 2002), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60163 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *L. v. Hollanda*, Başvuru No. 45582/99, 1 Haziran 2004, (final 1 Eylül 2004), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61799 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Lithgow ve diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81, 9405/81, 8 Temmuz 1986, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Loizidou v. Türkiye*, Başvuru No. 15318/89, 18 Aralık 1996, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007 (Erişim Tarihi: 04.06.2021)
AİHM, *M. ve M. v. Hırvatistan*, Başvuru No. 10161/13, 3 Eylül 2015 (final: 3 Aralık 2015), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156522 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *M. ve S. v. Italya ve Birleşik Krallık*, Başvuru No. 2584/11, 13 Mart 2012, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110195 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *M.C. v. Polanya*, Başvuru No. 23692/09, 3 Mart 2015 (final 3 Mayıs 2015), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152625 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Markovic ve diğerleri v. İtalya* [BD], Başvuru No. 1398/03, 14 Aralık 2006, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78623 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *McCann vd. v. Birleşik Krallık,* Başvuru No. 18984/91, 27 Eylül 1995, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Medvedyev ve diğerleri v. Fransa* [BD], Başvuru No. 3394/03, 29 Mart 2010, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97979 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Mennesson v. Fransa*, Başvuru No. 65192/11, 26 Eylül 2014, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145389 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Mitovi v. Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*, Başvuru No. 53565/13, 16 Nisan 2015, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153812 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *MN ve diğerleri v. Belçika* [BD], Başvuru No. 3599/18, 5 Mart 2020, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202468 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Momcilovic v. Hırvatistan*, Başvuru No. 59138/00, 29 Ağustos 2002, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22641 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Moretti ve Benedetti v. İtalya*, Başvuru No. 16318/07, 27 Nisan 2010, (final 22 Kasım 2010), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98441 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Mubilanzila Mayeka ve Kaniki Mitunga v. Belçika*, Başvuru No. 13178/03, 12 Ekim 2006, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77447 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Mustafa ve Armağan Akın v. Türkiye*, Başvuru No. 4964/03, 6 Nisan 2010, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-123626 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Neulinger ve Shuruk v. İsviçre [BD]*, Başvuru No. 41615/07, 6 Temmuz 2010, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Olsson v. İsveç (no. 1),* Başvuru No. 10465/83, 24 Mart 1988, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548 (Erişim Tarihi : 04.06.2021)

AİHM, *Osman v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 23452/94, 28 Ekim 1998, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Öcalan v. Türkiye*, Başvuru No. 46221/99, 12 Mayıs 2005, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Pad ve diğerleri v. Turkey*, Başvuru No. 60167/00, 28 Haziran 2007, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81672 (Erişim tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Paradiso ve Campanelli v. İtalya* [BD], Başvuru No. 25358/12, 24 Ocak 2017, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170359 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *R. M. S. v. İspanya*, Başvuru No. 28775/12, 18 Haziran 2013 (final: 18 Eylül 2013), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-121906 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Ramadan v. Malta*, Başvuru No.76136/12, 21 Haziran 2016, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163820 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Ribić v. Hırvatistan*, Başvuru No. 27148/12, 2 Nisan 2015 (final: 2 Temmuz 2015), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153315 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Sahin v. Almanya* [BD], Başvuru No. 30943/96, 8 Temmuz 2003, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194 (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

AİHM, *Said Abdul Salam Mubarek v. Danimarka,* Başvuru No.74411/16, 22 Ocak 2019, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191222 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Sejdovic v. İtalya* [BD], Başvuru No. 56581/00, 1 Mart 2006, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Shchukin ve diğerleri v. Kıbrıs*, Başvuru No. 14030/03, 29 Temmuz 2010 (final 29 Ekim 2010), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100093 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Soering v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 14038/88, 7 Temmuz 1989, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Sommerfeld v. Almanya* [BD], Başvuru No. 31871/96, 8 Temmuz 2003, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Stephens v. Malta (no. 1)*, Başvuru No. 11956/07, 21 Nisan 2009 (final 14.10.2009), http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-92351 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Stjerna v.Finlandiya*, Başvuru No. 18131/91, 25 Kasım 1994, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57912 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Şen v. Hollanda,* Başvuru No. 31465/96, 21 Aralık 2001, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64569 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *T. P. ve K. M. v. Birleşik Krallık* [BD], Başvuru No. 28945/95, 10 Mayıs 2001, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59456 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Taşkın ve diğerleri v. Türkiye*, Başvuru No. 46117/99, 10 Kasım 2004 (final 30 Mart 2005), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67401 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Tatjana Slivenko ve diğerleri v. Letonya* [BD], Başvuru No. 48321/99, 23 Ocak 2002, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-22231 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM, *Treska v. Arnavutluk ve İtalya,* Başvuru No. 26937/04, 29 Haziran 2006, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76581 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Tuquabo-Tekle ve diğerleri v. Hollanda*, Başvuru No. 60665/00, 1 Aralık 2005 (final 1 Mart 2006), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71439 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Valentin Câmpeanu adına Hukuki Kaynaklar Merkezi v. Romanya* [BD], Başvuru No. 47848/08, 17 Temmuz 2014, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-145577 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Vasiliciuc v. Moldova Cumhuriyeti*, Başvuru No. 15944/11, 2 Mayıs 2017 (final 2.08.2017), http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-173256 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Von Hannover v. Almanya*, Başvuru No. 59320/00, 24 Haziran 2004 (final: 24 Eylül 2004), http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *Wemhoff v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, Başvuru No. 2122/64, 27 Haziran 1968, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
AİHM, *X v. Letonya* [BD], Başvuru No. 27853/09, 26 Kasım 2013, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138992 (Erişim Tarihi: 04.06.2021);
AİHM, *Yelena Fedorova ve diğerleri v. Letonya*, Başvuru No. 69405/01, 9 Ekim 2003, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-44514 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Ulusal Mahkeme Kararları

Brüksel Frankofon İstinaf Mahkemesi (18F) kararı (*Cour d'appel Bruxelles, 18Fe chambre affaires civiles*), Karar no. 2019/KR/60, 5 Mart 2020.

Brüksel Frankofon Birinci Derece Hukuk Mahkemesi kararı (*Tribunal de première instance francophone de Bruxelles, Section civile*), 30 Ekim 2019 tarihli karar, 19/129/C.

Hollanda Rotterdam Mahkemesi, 26 Haziran 2017 tarihli karar, L:RBROT:2017:4871,https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBROT:2017:4871(Erişim Tarihi:04.06.2021).

Hollanda Rotterdam Mahkemesi, 20 Şubat 2018 tarihli karar, NL:RBROT:2018:2821,https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBROT:2018:2821 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Paris İdare Mahkemesi, 9 Nisan 2019 ve 10 Nisan 2019 tarihli kararlar, 1906076/9 ve 1906077/9.

VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 10 Temmuz 2019 tarihli karar, VG 34 L 245.19.

OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg, 6 Kasım 2019 tarihli karar, OVG 10 S 43.19.

Lahey Birinci Derece Hukuk Mahkemesi, 11 Kasım 2019 tarihli karar, NL:RBDHA:2019:11909,https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2019:11909 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Lahey İstinaf Mahkemesi, 22 Kasım 2019 tarihli karar, NL:GHDHA:2019:3208, https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHDHA:2019:3208 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

VG (*Verwaltungsgericht)* Berlin, 27 Ocak 2020 tarihli karar, 34 L 334.19.

OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin-Brandenburg, 10 Haziran 2020 tarihli karar, OVG 10 S 64.19.

Hollanda Yüksek Mahkemesi, 26 Haziran 2020 tarihli karar, NL:HR:2020:1148, https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2020:1148 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin, 30 Haziran 2020 tarihli karar, OVG 10 S 28/20.

OVG (*Oberverwaltungsgericht)* Berlin, 7 Temmuz 2020 tarihli karar, OVG 10 S 30/20.

Elektronik Ağ Kaynakları

Al Arabiya News, https://english.alarabiya.net/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Al Jazeera, https://www.aljazeera.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Anayasa Gündemi, https://anayasagundemi.com (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Associated Press News, https://apnews.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AİHM Veri Tabanı, https://hudoc.echr.coe.int (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

BBC News Türkçe, https://www.bbc.com/turkce (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

CNN International, https://edition.cnn.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

CNN Türk, https://www.cnnturk.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Cumhuriyet, https://www.cumhuriyet.com.tr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Deutsche Welle, https://www.dw.com/en/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Euronew Türkçe, https://tr.euronews.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Financial Times, https://www.ft.com (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

France 24, https://www.france24.com/en/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Independent Türkçe, https://www.indyturk.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

InfoMigrants, https://www.infomigrants.net/en/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Le Point, https://www.lepoint.fr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Liberation, https://www.liberation.fr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Medyascope, https://medyascope.tv/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

New Straits Times, https://www.nst.com.my/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

NL Times, https://nltimes.nl/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Ouest France, https://www.ouest-france.fr/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr

Reuters, https://www.reuters.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021)

RTBF, https://www.rtbf.be/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Sputnik News, https://sputniknews.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The Brussels Times, https://www.brusselstimes.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The Defense Post, https://www.thedefensepost.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The Independent, https://www.independent.co.uk/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The Telegraph, https://www.telegraph.co.uk/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The Times, https://www.thetimes.co.uk/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Twitter, https://twitter.com/home?lang=en (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Voa News, https://www.voanews.com/ (Erişim Tarihi: 04.06.2021).